

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

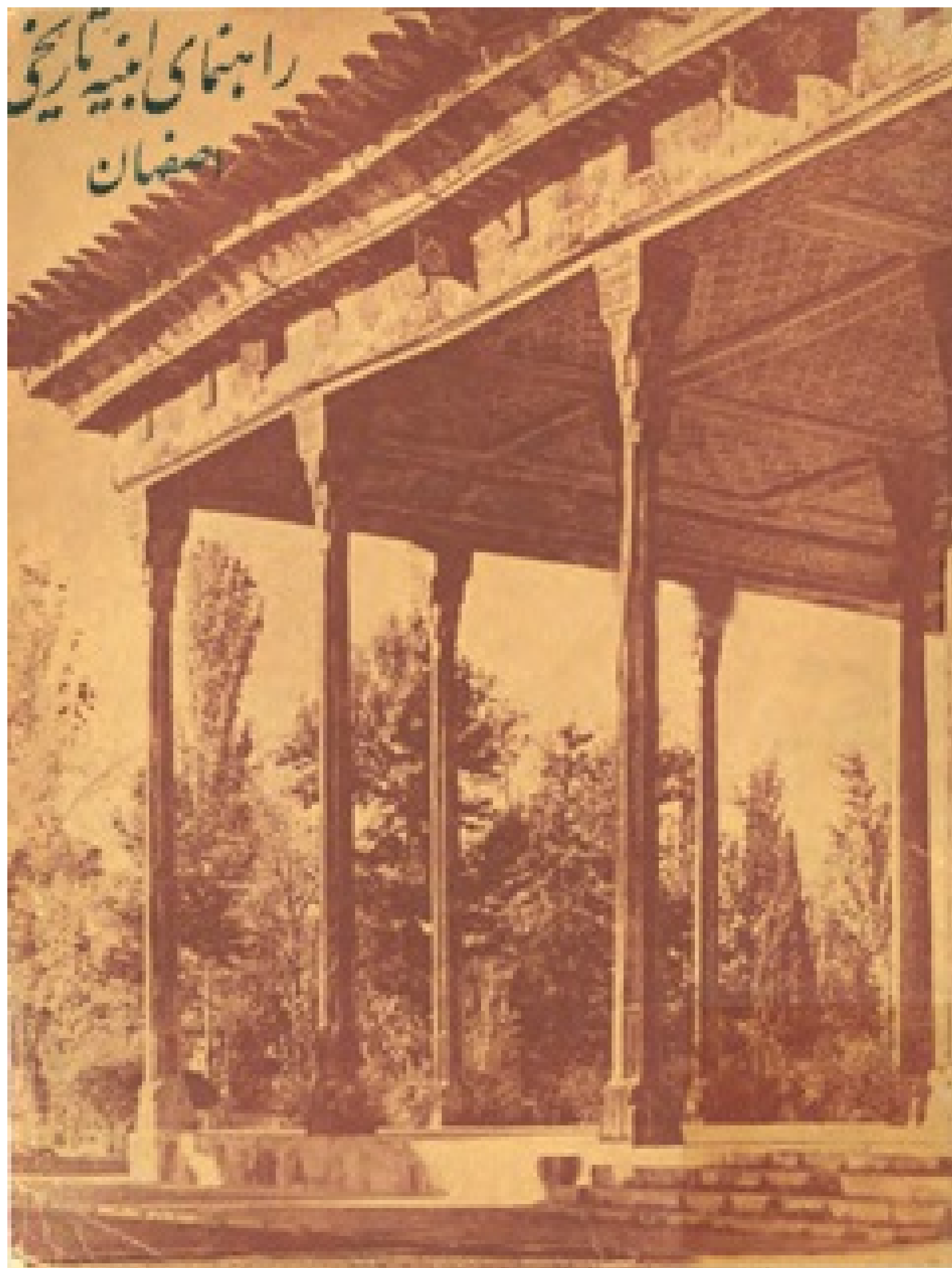
گامی

عمران
علیه السلام

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

راه‌نمای ابریه تاریخی
اصفهان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

راهنمای ابنیه تاریخی اصفهان

نویسنده:

لطف الله هنرفر

ناشر چاپی:

چاپخانه امامی

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۶	راهنمای ابنیه تاریخی اصفهان
۶	مشخصات کتاب
۶	اشاره
۸	فهرست مندرجات
۱۳	تیمناً باسمه سبحانه
۱۵	مجملی از مشخصات جغرافیائی و موقع اصفهان
۱۹	تاریخچه اصفهان و آثار تاریخی آن
۴۵	مسجد جامع اصفهان
۵۴	میدان شاه
۵۵	قیصریه
۵۷	مسجد شیخ لطف الله
۶۰	مسجد شاه
۶۷	عمارت عالی قاپو
۷۱	خیابان چهارباغ
۷۵	کاخ تاریخی هشت بهشت
۷۷	چهلستون
۸۵	مدرسه پادشاهی چهار باغ
۸۸	پلهای تاریخی
۹۲	بنای مشهور منارجنبان اصفهان
۹۶	کلیسای جلفا
۱۰۰	فهرست آثار و ابنیه مهم تاریخی موجود اصفهان بترتیب زمان ساختمان آنها
۱۰۶	درباره مرکز

راهنمای ابنیه تاریخی اصفهان

مشخصات کتاب

سرشناسه: هنرفر، لطف الله، 1298-

عنوان و نام پدیدآور: راهنمای ابنیه تاریخی اصفهان/نگارش لطف الله هنرفر/رئیس باستانشناسی اصفهان.

مشخصات نشر: اصفهان: چاپخانه امامی، 1335.

مشخصات ظاهری: [125] ص. مصور، نقشه؛ 5/12 × 17 س م.

یادداشت: چاپ دوم: آذرماه 1345.

موضوع: اصفهان -- آثار تاریخی.

اصفهان -- راهنماها.

رده بندی کنگره: DSR2073/ص 74 9 1345

رده بندی دیویی: 955/93

شماره کتابشناسی ملی: 0860511

اسفند ماه 1335

حق طبع و ترجمه برای مؤلف مخصوص و محفوظ است.

ص: 1

اشاره

- 1- مقدمه...6
- 2- مجملی از مشخصات جغرافیائی و موقع اصفهان...8
- 3- تاریخچه اصفهان و آثار تاریخی آن...12
- 4- مسجد جامع اصفهان...36
- 5- میدان شاه...45
- 6- قیصریه...46
- 7- مسجد شیخ لطف الله...48
- 8- مسجد شاه...51
- 9- عمارت عالی قاپو...57
- 10- خیابان چهارباغ...61
- 11- کاخ تاریخی هشت بهشت...65
- 12- چهلستون...67
- 13- مدرسه پادشاهی چهارباغ...75
- 14- پلهای تاریخی...78
- 15- منارجنبان...82
- 16- کلیسای جلفا...85

- 1- منظره طغیان زاینده رود...9
- 2- سنگاب مسجد شاه...11
- 3- سردر تاریخی مسجد دیلمی جورجیر...15
- 4- قدیمی ترین سر در مسجد جامع اصفهان...18
- 5- آتشگاه...19
- 6- سنگ تاریخی امامزاده احمد...21
- 7- مقبره منسوب به الراشد بالله خلیفه عباسی...22
- 8- مناره ساریان...23
- 9- مناره مسجد علی...25
- 10- مناره سین...25
- 11- منارهای در دشت و گنبد سلطان بخت آغا...26
- 12- امامزاده جعفر...28
- 13- گنبد شاه زید...30
- 14- تالار اشرف...32
- 15- گنبد مدرسه چهارباغ...35
- 16- ایوان جنوبی مسجد جامع...36
- 17- ایوان غربی مسجد جامع...39
- 18- محراب گچ بری مسجد جامع از دوره اولجایتو...40
- 19- طرح ساختمانهای مسجد جامع...43
- 20- قطعه کاشیکاری معرق مسجد شاه بشکل دو طاووس...47
- 21- مسجد شیخ لطف الله...48

22- منظره ای از عمارت تاریخی چهلستون...50

23- مسجد شاه...51

24- نمونه کاشیکاری مسجد شاه در ایوان شمالی...52

25- گلدسته و ایوان غربی مسجد شاه...54

ص: 4

- 26- چهلستون جنوب شرقی مسجد شاه...55
- 27- عمارت عالی قاپو...57
- 28- تزیینات سقف سرسرای عمارت هشت بهشت...60
- 29- منظره قدیمی خیابان چهار باغ...61
- 30- منظره قدیمی چهار باغ بالا...63
- 31- منظره قدیمی سر در باغ زرشک...63
- 32- عمارت نمکدان...64
- 33- کاخ تاریخی هشت بهشت...65
- 34- تزیینات آینه کاری ایوان شمالی هشت بهشت...66
- 35- عمارت چهلستون با تمام تزیینات آن از دوره شاه عباس دوم...68
- 36- منظره عمارت تاریخی چهلستون در حال حاضر...68
- 37- تزیینات اصلی دیوارهای تالار چهلستون...69
- 38- مینیاتور شاه عباس کبیر با تاج مخصوص...71
- 39- عمارت آینه خانه...73
- 40- مدرسه چهارباغ...75
- 41- محراب و منبر مدرسه چهارباغ...77
- 42- پل شهرستان...78
- 43- پل الله وردیخان...79
- 44- منظره ای از عمارت آینه خانه و پل جویی...80
- 45- پل خواجو...81
- 46- منار جنبان...82
- 47- نمای خارجی ضلع جنوبی عمارت تاریخی هشت بهشت...84
- 48- کلیسای وانک...85

کتابی که تحت عنوان راهنمای ابنیه تاریخی اصفهان از نظر خوانندگان محترم میگذرد راهنمای مختصری از اصفهان و ابنیه نفیس تاریخی آنست که برای استفاده سیاحان داخلی و خارجی بدوزبان فارسی و انگلیسی تهیه شده و انتشار مییابد - نگارنده مدتها بود که احتیاج بچنین راهنمایی را برای اصفهان حس میکرد و در نظر داشت آنرا با چاپی نیکو و عکسهای رنگی منتشر نماید ولی چون تهیه عکسهای رنگی میسر نگردید برای آنکه بازدید کنندگان ابنیه تاریخی اصفهان عجاله وسیله ای برای آشنائی با شهر اصفهان و راهنمایی با بنیه باستانی آن در اختیار داشته باشند بطبع و انتشار این راهنما مبادرت نمود.

بدیهی است چون منظور از انتشار این کتاب بدست دادن مطالبی در حوصله یکنفر سیاح وارد باین شهر بوده است از اطاله کلام و تفصیل مطالب تا حد امکان خود داری شده و کوشش بعمل آمده است که آنچه را يك مشاهده کننده بناهای باستانی بدانستن آن احتیاج دارد ذکر گردد.

در این نشریه ابتدا تحت عنوان مجملی از مشخصات جغرافیائی و موقع اصفهان مطالبی ذکر شده و سپس فصلی تحت عنوان اصفهان و آثار تاریخی آن آمده است که مخصوصاً خواندن آنرا بعنوان مقدمه قبل از شروع ببازدید آثار تاریخی این شهر بهر سیاح و مسافر توصیه مینماید - بعد ابنیه بسیار مشهور که معمولاً عموم سیاحان طی يك یا دو روز اقامت خود در اصفهان بدیدن آنها موفق میگرددند تشریح گردیده و در آخر کتاب فهرستی از آثار و ابنیه تاریخی موجود اصفهان بترتیب زمان ساختمان آنها ذکر شده است که مجملاً هر خواننده ای میتواند تعداد کامل آثار و ابنیه تاریخی شهر و حومه و زمان ساختمان آنها را دریابد.

در این راهنما يك نقشه از شهر اصفهان در آخر کتاب بچاپ رسیده

است که آثار و ابنیه تاریخی داخل در حدود شهر را بدو زبان فارسی و انگلیسی نشان میدهد و نقشه مزبور براهنمائی نگارنده طی ماههای آبان آذر سال 1335 (سپتامبر و دسامبر 1956 میلادی) در باستانشناسی اصفهان تهیه و تنظیم گردیده و نیز سنوات تاریخی متون مباحث کتاب بدو مبداء هجری اسلامی و میلادی مسیحی ذکر شده تاهر گاه فارسی زبانی بخواهد بدون مراجعه بترجمه انگلیسی آن مطالب این راهنما را برای یکنفر خارجی نقل کند از لحاظ تطبیق سنوات باشکال بر نخورد و در صورتیکه يك خارجی آشنا بزبان و تاریخ و ادبیات فارسی نیز بخواهد سالهای صحیح ایرانی آنرا متوجه گردد بسهولت امکان پذیر باشد.

اگر چه عکسهای این کتاب رنگی نیستند ولی از بهترین عکسهائی که تهیه آنها امکان پذیر بوده انتخاب شده است و چند تصویر آن که مناظر قدیمی بعضی ابنیه اصفهانرا در زمانی متجاوز از شصت سال قبل نمایش میدهند مخصوصاً بسیار جالب و پرازش هستند

نگارنده اذعان دارد که این کتاب از هر حیث يك راهنمای کامل نیست ولی چون بمقدار زیاد رفع احتیاج بازدید کنندگان از ابنیه تاریخی اصفهان را مینماید امیدوار است در نظر ارباب خرد و دانش مورد قبول افتد و موجب مزید امتنان است که نواقص آنرا تذکر فرمایند .

در خاتمه از آقای محمد تقی امامی مدیر محترم چاپخانه امامی اصفهان که در طبع این راهنما از لحاظ امور چاپ همه گونه مساعدت با مؤلف مبذول فرموده اند و از کارگران مؤدب و فعال آن چاپخانه کمال تشکر و امتنان را دارد و پیوسته توفیق آنها را از خداوند متعال مسئلت مینماید.

اصفهان اسفند ماه 1335

لطف الله هنر فر

ص: 7

مجملی از مشخصات جغرافیائی و موقع اصفهان

استان اصفهان منطقه نسبتاً کوهستانی وسیعی است که در مرکز فلات ایران واقع شده و محدود است از طرف شمال بکاشان و گلپایگان - از جنوب بنواحی بهبهان و آباد - از مشرق بشهرستان یزد و از مغرب بمنطقه خوزستان - بطور کلی جنوب و مغرب اصفهان کوهستانی است و شمال و مشرق آن جلگه و شوره زار است - ارتفاع جلگه اصفهان از سطح دریا در حدود 1475 متر میباشد هوای آن خشک بری است و ارتفاع متوسط باران سالیانه آن بین 100 تا 150 میلیمتر است که بیشتر در فصل زمستان و اوایل بهار میبارد .

مغرب و جنوب غربی اصفهان را متفرعات کوههای بختیاری تشکیل میدهد که ارتفاع آنها از 2000 تا 3000 متر است و جنوب آنرا دورشته کوه کم ارتفاع تشکیل میدهند که دنباله ارتفاعات شاه کوه لنیجانان اصفهان محسوب میشوند . رشته کوهی که در جنوب اصفهان جلب نظر میکند معروف بکوه صفه است و در 25 کیلومتری شمال غربی آن کوههای سید محمد واقع شده که از کنار جاده شوسه شروع گردیده و به کوههای کرون و قمیشلو متصل میشود شمال جلگه اصفهان را کوهستانهای نطنز و قهرود کاشان محدود میکنند و کوه معروف کرکس بارتفاع 3350 متر بخط مستقیم در پنجاه کیلومتری شمال اصفهان واقع شده که اغلب از برف پوشیده است و بواسطه ارتفاعی که دارد از دور بخوبی نمایان است.

فصول چهارگانه اصفهان منظم است و تغییرات شدید آب و هوا و انقلابات جوی کمتر دارد ولی استثنائاً از اواخر آبان تا آخر نیمه اول آذرماه سال 1333 خورشیدی (نوامبر و دسامبر سال 1954 میلادی) برای مدت بیست روز متوالیاً بارانهائی بارید که در تاریخ پانصد سال اخیر این شهر نظیر نداشته است و بخانه های مسکونی و ابنیه

شهر و حومه آن که برای مقاومت در مقابل چنان بارانهائی بیسابقه آماده نشده بودند خسارت فراوان رسانید و رعب و وحشتی عجیب مردم را فرا گرفت. بارانهای مزبور که در مدت بیست روز بمیزان 167,5 میلیمتر رسید در اینیه نیز خساراتی وارد نمود که برای بناهای باستانی اصفهان بمنزله اعلام خطری بود و با توجه دولت و مراقبت کامل اداره باستانشناسی در تابستان سال 1334 خورشیدی خسارات ناشی از بارانها تعمیر و ترمیم شد و پشت بامهای اینیه تاریخی برای مقاومت در برابر بارندگیهای شدید حتی المقدور تجهیز گردید .

زاینده رود معروفترین رود خانه مرکزی ایران است که جلگه اصفهان را مشروب میکند و در دامنه زردکوه بختیاری از کوهرنگ سرچشمه گرفته و جنوب شهر اصفهان را از مغرب بمشرق طی کرده پس از عبور از زمینهای کراچ و برا آن و رودشتین و ورزنه در 140 کیلومتری مشرق اصفهان وارد باطلاق گاوخونی میگردد.

طغیان زاینده رود در اوایل بهار و موقع ذوب برفهای کوهستانهای غربی اصفهان

عکس

منظره طغیان زاینده رود اصفهان روز 17 آذرماه سال 1333 خورشیدی

است و معمولاً هر چندین سال یکمرتبه طغیانهای شدید هم دارد که شهر را مورد تهدید قرار میدهد مانند طغیان روزهای شانزدهم و هفدهم آذر 1333 که پس از یک سلسله بارندگیهای مهیب و بیسابقه شهر اصفهان مورد تهدید واقع شد

از زاینده رود نهرهائی منشعب میشود که در اصطلاح محلی مادی نام دارد. این مادیها از سراسر شهر اصفهان میگذرند و باغها و باغچه های داخل شهر را آبیاری نموده هوای جلگه اصفهان را لطیف و فرح بخش مینمایند و مخصوصاً در فصل تابستان موجب اعتدال آب و هوا میشوند .

سابقاً در فصل تابستان زاینده رود خشک میشد و کشاورزان و باغبانان اصفهانی بزحمت زیاد مزارع و باغات خود را از آب چاه مشروب میکردند ولی اقدام بحفر تونل کوهرنگ که قسمتی از آب کارون را بزاینده رود میآورد و عملیات ساختمانی آن در هفتمین سال سلطنت اعلیحضرت محمد رضا شاه پهلوی آغاز گردیده و در دوازدهمین سال سلطنت شاهنشاه با تمام رسیده و افتتاح گردید رفع این نقیصه را نمود و اکنون زاینده رود در تابستان نیز بحد کافی آب دارد و هکتارها زمین بر سطح کشت اصفهان افزوده شده است .

با وصل آب کوهرنگ بزاینده رود در طی سه سال اخیر حد اکثر 30 متر مکعب در ثانیه و بطور متوسط 15 متر مکعب در هر ثانیه بآب زاینده رود افزوده شده است .

در اصفهان انواع و اقسام غله و حبوبات بعمل میآید و در بین میوه جات معروف آن خربوزه گرگاب و به و سیب گلاب و انار اردستان و نجف آباد و گلایی و سبری سده (همایون شهر امروز) شهرت فراوان دارند .

از مجموعه آسمان آبی رنگ و آبهای جاری و انبوه درختان سبز و خرم و گنبد ها و مناره های فیروزه فام تاریخی که در نقاط مختلف شهر سر باآسمان کشیده اند منظره ای بس بدیع و دلکش بوجود میآید که عموم بازدید کنندگان این شهر تاریخی را مجذوب و مسحور خود میسازد. شما هم اگر بشهر اصفهان گذارتان افتاد پس از

تماشای آثار عظیم تاریخی گردش عصرانه در سواحل زاینده رود و تماشای جریان آب رود خانه را در پل زیبای شاعر پرور خواجه و شنیدن ترنم عشاق دلباخته را از گوشه و کنار بیشه های ساحل رودخانه و غرفه های مینونشان پل که با منظره غروب آفتاب صحنه ای شورانگیز و روحنواز بوجود میآورند فراموش نکنید تا خاطرات اصفهان را جالبتر و مؤثرتر در صفحه ضمیر خود جای دهید

عکس

سنگاب مسجد شاه از تفایس صنعت حجاری عهد صفویه در اصفهان

از اصفهان قبل از اسلام یعنی دوره شاهنشاهی هخامنشیان و اشکانیان و ساسانیان اطلاعات زیادی در دست نیست و هم از آن دورهها آثاری زیاد برجای نمانده است ولی آنچه مسلم است سبزه زار اصفهان که در میان بیابانها و کوههای خشک مرکزی ایران مانند دریاچه سبزه فامی جلوه گر است در قدیم هم بهمین نام سپاهان یا اسپاهان نامیده میشده و بنام گابای یا جی در عهد شهریاران هخامنشی اقامتگاه سلطنتی و مرکز سپاه بوده است .

استان اصفهان در دوره اشکانیان و عهد ساسانیان از استانهای وسیع کشور ایران بوده و از لحاظ عمران و آبادی شهری مورد توجه بوده است و ضرابخانه کشور شاهنشاهی بشمار میرفته و در عهد ساسانیان محل استقرار سپاهیان بوده و نام سپاهان داشته است و مقارن حمله عرب شامل دو قسمت بوده بنام جی و یهودیه و پس از تصرف آن بدست اعراب نام سپاهان باصفهان مبدل شده است .

دهکده شهرستان در ساحل شمالی زاینده رود در مشرق شهر امروزی و جنب پل تاریخی شهرستان که از بناهای عهد دیالمه و سلاجقه است در محل جی قدیم قرار دارد و تمام نواحی اطراف آن نیز هنوز بنام بلوک جی خوانده میشوند - در محل یهودیه قدیم نیز ناحیه جو باره مسکن کلیمیان اصفهان است (سابقاً یهودیان اصفهان مجاز نبوده اند در جایی غیر از ناحیه جو باره مسکن اختیار کنند لکن امروز طبقه متمکن آنها در نقاط دیگر هم پراکنده شده اند) نتیجه آنکه نواحی متصله کران و کوشک و جو باره و در دشت که حمداله مستوفی (1) از آنها یاد میکند و جی و یهودیه که

ص: 12

1- حمداله مستوفی که در قرن هشتم هجری زندگی میکرده از کتاب مخصوص خواجه رشیدالدین فضل اله و از شعراء و منشیان مطلع زبان فارسی و از علاقه مندان بوطن خود ایران بوده و صاحب کتابهای تاریخ گزیده و ظفر نامه و نزهة القلوب است .

یاقوت(1) نام میبرد نواحی شرقی و شمال شرقی اصفهان امروز است .

در حمله عرب بخاک ایران (640 میلادی) اهالی اصفهان ابتدا حاضر شدند جزیه بدهند ولی بعد بلشگریان عرب هجوم آورده و فرمانده آنان را بقتل رسانیدند - خلیفه دوم عمر ابو موسی اشعری را بعزم فتح اصفهان روانه کرد و از این تاریخ تا قریب سه قرن اصفهان در قلمرو سلطه و نفوذ خلفای عرب در آمد .

شهر اصفهان در قلمرو عرب از شهرهای آباد و ثروتمند بشمار میرفت. حجاج بن یوسف از حکام مشهور عرب بعامل منتخب اصفهان میگفت : تو را بشهری میفرستم که سنگش سرمه و مگکش زنبور عسل و گیاهش زعفران است .

معروف است منصور خلیفه عباسی را کسالتی دست داد و اطباء معالج او توصیه کردند که باید در بهترین نقاط زمین از حیث آب و هوا برود و استراحت کند و آنچه جستجو کردند بهتر و خوشتر از اصفهان جایی نیافتند

ابن بطوطه(2) گفته اصفهانیان خوش سیما و گلگونه و نیرومند و با تکبر و جوانمردند و میان آنان در تکلف طعام و مهمانداری مناقشاتی است و اخبار شگفت انگیز از آنان مأثور و قزوینی گفته است: اصفهانیان در علم و صناعت با حذاقتند .

بعد از اسلام اصفهان مدتها پایتخت ایران و شهر اول دنیا محسوب میشد . در دوره زیاریان و آل بویه شهرتی بسزا یافت و معروف آفاق گردید . در اوایل قرن چهارم هجری یعنی حدود هزار سال پیش زمانیکه مرداویج پسر زیار پهلوان گیلان از سرزمین نیاکان خود بیرون آمده و ببغداد میرفت تا کشور ایران را از استیلای تازیان پاک

ص: 13

-
- 1- ابو عبدالله یاقوت در بلاد روم تولد یافت. مدت زندگانش را بین 575 و 626 هجری نوشته اند از تألیفات او معجم البلدان در جغرافیا است
 - 2- شرف الدین ابو عبدالله معروف بابن بطوطه در طنجه تولد یافته و در اوایل قرن هشتم هجری (اوایل قرن چهاردهم میلادی) ممالک عراق - مصر - شام - یمن - هند - تاتارستان - چین - مراکز افریقا - سودان - اندلس را سیاحت کرده است . نتیجه مسافرتهاى او کتابی است بنام تحفة النظائر في غرائب الامصار و عجایب الاسفار در جغرافیا.

کند و دوباره دستگاه شاهنشاهی ساسانیان را در کنار دجله بگسترده باصفهان رسید و این شهر را پایتختی خویش برگزید و آن جشن مفصل سده را که داستانش گفتنی و شنیدنی است در ساحل زاینده رود ترتیب داد(1)

سلاطین معروف دیلمی و از آنجمله حسن رکن الدوله در قرن چهارم هجری (قرن دهم میلادی) پایتخت خود را در اصفهان قرار دادند و درباره توسعه و تزئین آن

ص: 14

1- «مرداویز (مرداویج) که از اصفهان عازم همدان و بغداد بود خواست جشن پدران بزرگ خویش را که سیصد و ده سال بود از آن شکوه جهان افروز افتاده بود در شهر سپاهان برگزار کند. بهمین نیت از چند روز پیش فرمان داده بود از کوهها و دشتهای دور دست هیمة بسیار گرد آورده و در کنار زنده رود انباشته بودند. نفت فراوان از فرسنگها راه در مشکها و خیکهای بزرگ آورده و کسانی را که آزمان (نفت انداز) میگفتند یعنی چوبهای کوتاهی را نفت اندود کرده و آتش میزدند و بفاصله بسیار دور با زبردستی خاص پرتاب میکردند فرمان داده بود که در کنار رودخانه گرد آمده بودند. شمعیهای قدی بیشمار ساخته و کافور فراوان در ساختن آنها بکار برده و آنها را نیز برای افروختن آماده کرده بودند بر سر همه کوههای گردا گرد شهر و از آنجمله کوه نزدیک شهر که در آزمان (گرم کوه) میگفتند از پای هیزم و بوته های فراوان تل کرده و در آن دور دست در بیرون شهر از تنه های درختان کهنسال کاخها و منبرهای چوبی ساخته و برای اینکه هنگام سوختن از هم نریزد و نپاشد با آهن آنها را بر هم پیوسته و در میان تنه های درختان پوشال و خارونی ریخته بودند شکار افکنان زبردست بیش از هزار زاغ و زغن گرفته و بر نوک و پاهای آنها پوست گردوی پر از پوشال و ریزهای پشم و کتان نفت آلود بسته و آماده کرده بودند. مرداویز فرمان داده که بود بر سر همه کوهها و تلها و در میان دشت پهناور همه با هم با آتش افروزی سده آغاز کنند و نوکها و پنجه های زاغها و زغنها را نیز با هم آتش زنند و با هم همه را پرواز دهند تا سراسر دشت بیکران سپاهان تا جایی که چشم کار میکند اخگر فروزانی و پارچه آتشی باشد. شامگاه آنروز خوانی در جهان گسترده شد که هنوز تاریخ جهان سفره ای باین گشادگی و دستی باین بخشندگی و میزبانی باین دست و دل فراخی ندیده است.» (نقل از صفحه 64 و 65 کتاب ماه نخب تالیف آقای سعید نفیسی).

کوشیدند. رکن الدوله باروئی بدور شهر کشید که بیست و یک هزار گام بود و بمرور زمان از بین رفت فخرالدوله دیلمی قلعه طبرک را بساخت و از میدان میر یا میدان کهنه امروز راهی زیر زمینی بقلعه برد و وزیر او صاحب بن عباد بانشاء عماراتی پرداخت و از آنجمله مسجد جامع شهر بنام جوء جوء یا جورجیر بوده است که آثار سرد و قدیمی آن در جنب یکی از سردرهای مسجد حکیم از بناهای دوره شاه عباس ثانی

عکس

سردر جورجیر مهمترین اثر دوره دیالمه در اصفهان

این سردر متعلق بمسجد صاحب بن عباد از قرن چهارم هجری (قرن دهم میلادی) است که در مرداد ماه 1335 بوسیله اداره باستانشناسی اصفهان از لابلای دیوارهای خشت و گلی خارج شده و از نظر تاریخی ارزش فوق العاده دارد زیرا تنها اثر مهم موجود از دوره ایست که اصفهان پایتخت آل بویه بوده است.

تا چندی پیش نمایان بود و در ردیف اکتشافات باستانشناسی اصفهان در سال 1335 تمامی آن نمایان گردید .

در اواخر دوره دیالمه (اوایل قرن یازدهم میلادی) اصفهان بتصرف علاء الدوله محمد بن دشمنزیار کاکوی درآمد حکمروایان کاکوی شهر را وسعت زیاد دادند . الما فروخی که از مورخین و نویسندگان است و در ابتدای قرن پنجم هجری (اول قرن یازدهم میلادی) اصفهان را دیده و کتاب محاسن اصفهان را تألیف کرده چنین نوشته است که علاء الدوله دیوار شهر را که طول آن بیش از پانزده هزار گام بود ساخته است . شهر در این موقع دوازده دروازه داشته است که از مفرغ مستور بوده و بحدی وسعت داشته که بزرگترین پیلان با مردان جنگی که سوار آنها میشده اند و سلاح و پرچم با خود داشته اند براحتی از آن میگذشتند .

شیخ الرئیس ابن سینا فیلسوف شهیر ایران چندی وزارت این حکمران را بعهدہ داشته است و در ضمن اشتغال بشغل وزارت تدریس هم میکرده . قبه و مدرس ابن سینا در باب الدشت (محله در دشت امروز) هنوز باقی است و عامه مردم آنرا بنام علی سینا میخوانند .

حکومت آل بویه پس از یکقرن سپری شد و فرامرز نبیره علاء الدوله کاکویه در محاصره قشون طغرل بیک سلجوقی افتاد و ادامه این محاصره که تا زمستان بطول انجامید موجب شد که مردم برای محافظت خود در برابر سرما قسمتی از چوبهای ساختمانهای مسجد جامع را بسوزانند .

طغرل پس از تسخیر اصفهان آنرا بیپایتختی انتخاب نمود و از اواخر نیمه اول قرن پنجم هجری بعد (نیمه قرن یازدهم میلادی) اصفهان پایتخت سلاجقه شد جهانگرد معروف قرن پنجم هجری ناصر خسرو که در این موقع اصفهان را دیده نوشته است :

«شهری است برهامون . دیواری حصین و بلند دارد . دروازه ها و جنگ گاهها ساخته و بر همه بارو و کنگره ساخته اند . در شهر جوپهای آب روان و بناهای نیکو

و مرتفع دارد و در میان شهر مسجد آدینه ای بزرگ و نیکو . باروی شهر را گفتند سه فرسنگ و نیم است و اندرون شهر همه آبادان که هیچ از وی خراب ندیدم

اصفهان که مهمترین شهر قلمرو آل بویه و سپس پایتخت کاکویها و طغرل بود از آن بعد مرکز کشور وسیع سلاجقه گردید و سلاطین این سلسله مخصوصاً ملکشاه و وزیر با تدبیرش خواجه نظام الملک در بسط و توسعه و تزین آن کوشیدند و بناهایی عظیم بنیاد نهادند. دژ کوه یا شاه دژ از بناهای عهد ملکشاه است که محل اختفای خزاین و سلاح و مهمات بوده است و احمد بن عطاش رهبر فدائیان قلعه اسماعیلیه چندی بعد در همین مستقر شده و بر قلعه خان لنجان که امروز به خولنجان معروف است نیز استیلا پیدا کرد اصفهان با ملکشاه و خواجه نظام الملک پیوندهای تاریخی دارد . خاقانی گوید :

ملکشه آب و آتش بود رفت آن آب و مرد آتش *** کنون خاکستر و خاک است مانده در سپاهانش

در زمان سلطنت سلطان محمد پسر ملکشاه اسماعیلیه بناهای دو ضلع شرقی و غربی مسجد جامع را که بنای کتابخانه نیز جزء آنها بوده آتش زدند و بسیاری از کتب نفیس آن عهد سوخته شد. يك کتیبه تاریخی قدیمترین سر در مسجد جامع اصفهان از این حریق حکایت میکند که بدرج آن مبادرت میشود :

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ...»

اعادة هذه العمارة بعد الاحتراق في شهر سنة خمس عشرة وخمسائة ومعنى آن اینست که ساختمانهای مسجد جامع اصفهان بعد از حریق سال 515 هجری تجدید ساختمان گردید .

احمد بن عطاش رهبر فدائیان اسماعیلیه و پیروان او با اقتدار تمام در دوره سلطان محمد سلجوقی در اصفهان ایجاد رعب و وحشت کردند داستان علوی نابینا و زتش و فریب دادن و بقتل رسانیدن مردم از این دوره است ولی قوای پادشاه بر اسماعیلیان غلبه کردند و فوج فوج باطنیان را گرفته و بانتقام خونهایی که ریخته بودند در گودالهائی

قدیمی ترین سر در مسجد جامع اصفهان از دوره سلاجقه که از حریق و تجدید ساختمان مسجد در سال 515 هجری (2-1121 میلادی) حکایت میکند

داشت در کنار کوچه میایستاد و در حق آن کسی دعا میکرد که دست او را گرفته و بمنزل رساند و آن کوچه دراز و تاریک بود و سرای کور در آخر کوچه بود و در دالان آن سرای چاهی بود شخصی که علوی را راهنمایی میکرد وقتی بدر سرای میرسید قومی او را در سرای میکشیدند و در آن چاه سرنگون میکردند و آن چاه بوسیله منفذهایی با سردابهایی مربوط بود در مدت چهار پنج ماه جمعی کثیر از جوانان شهر مفقود الاثر شدند و هیچکس از زنده و مرده غائبین خود اثری نمییافت روزی زن گدائی از این خانه چیزی میخواست ناله ای شنید گفت خدا بیمار تا ترا شفا دهد. مردم خانه ترسیدند که مبادا زن گدای بر آن حال وقوفی یافته باشد خواستند او را بهانه نان دادن در سرای کشند زن بترسید و و بگریخت و فریاد برآورد که در خانه مزبور اسراری نهفته است و قومی قصد جان من کردند مردم که آماده شنیدن چنین خبری بودند اجتماع عظیمی کردند و بنخانه مزبور هجوم بردند و تمام بیغوله ها و زوایای خانه را جستجو کردند تا راه سردا به را بیافتند و بیشتر از چهارصد تا پانصد نفر مرد را در آنجا دیدند بعضی کشته و بعضی بچهار میخ کشیده و دو سه تن را نیز هنوز رمقی مانده بود آوازه در شهر افتاد و خلائق بطرف خانه مزبور روی نهادند و نقیری و غریبی در اصفهان افتاد که مثل آن کسی نشان نداد و علوی مدنی و زنش و یاران آنها را گرفتند و آنها را در بازار لشگر آتش زدند . (نقل از کتاب راحة الصدور صفحه 157 و 158) .

آتشگاه اصفهان

بنای آتشگاه در شش کیلومتری مغرب اصفهان و در راه اصفهان به نجف آباد تپه مخروطی شکلی است که قسمت بالای آنرا ویرانه هائی از خشت های خام خیلی ضخیم و محکم فرا گرفته. دیوارها از خشتهای ضخیم و پهن درست شده و هر طبقه آنها بوسیله نی از طبقه دیگر جدا شده است. آتشگاه تنها اثر قبل از اسلام است که آثار اسلامی نیز در آن مشاهده شده و در دوره قدرت اسماعیلیه شاید از قلاع آن فرقه بشمار میرفته است. آتشگاه امروز هم بنائی جالب است و مخصوصاً تماشای غروب آفتاب اصفهان از فراز آن موجد خاطرات فراموش نشدنی است.

سلطان محمد در سال 495 هجری (1101 میلادی) حصار اصفهان را که در غلبه طغرل خراب شده بود مجدداً ساخت ولی آخرین پادشاه سلجوقی طغرل سوم از خوارزمشاه

شکست خورد و سلطان نکش اصفهان را گرفت کمال الدین اسماعیل شاعر معروف اصفهان در این باره گفته است:

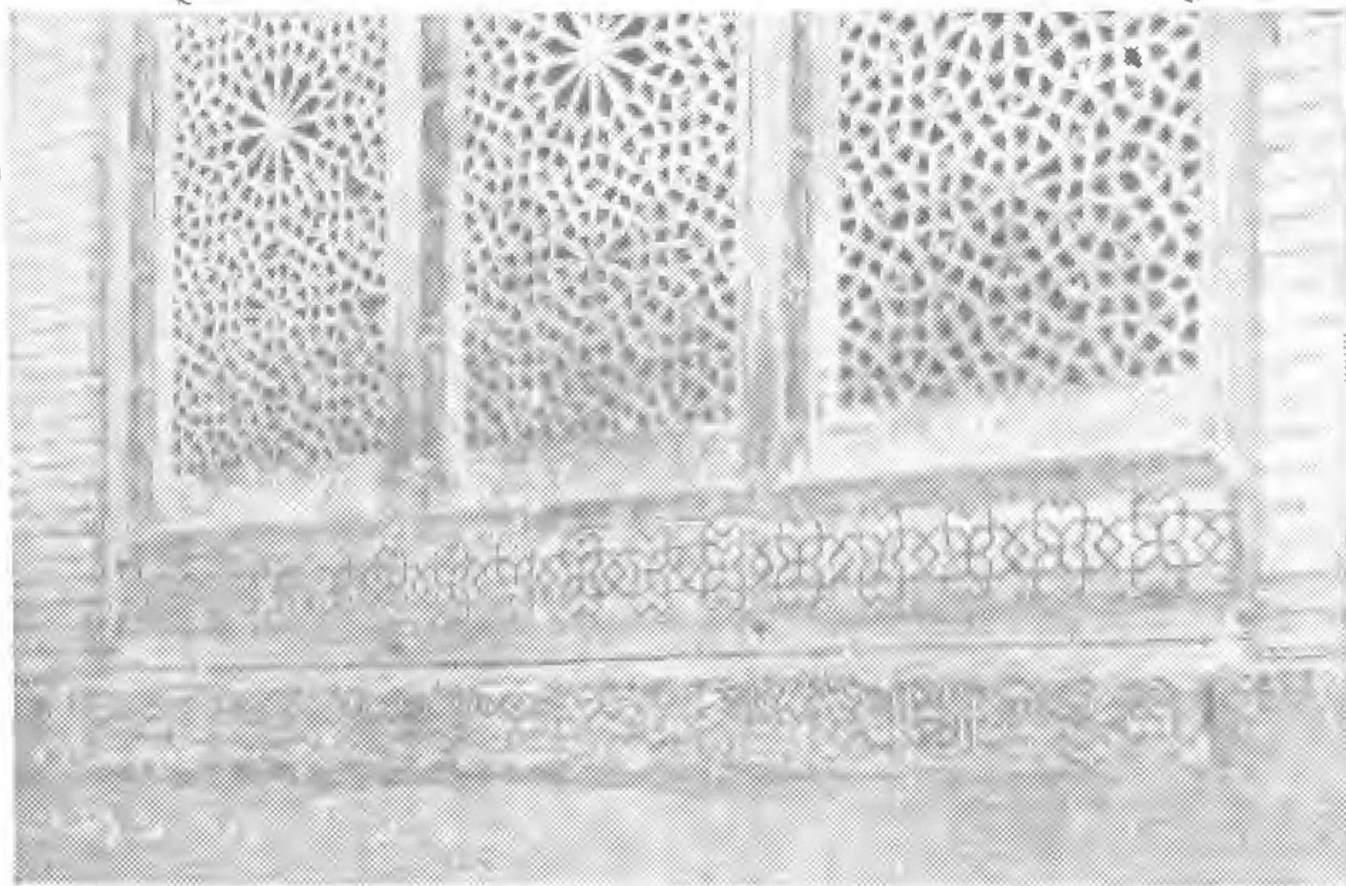
مژده که خوارزمشاه شهر صفاهان گرفت *** ملک عراقین را همچو خراسان گرفت

ماهچه چتر او قلعه گردون گشاد *** مورچه تیغ او ملک سلیمان گرفت

کاخ سلطنتی ملکشاه و مدرسه خواجه نظام الملک و مقبره سلطان محمد از آثار دوره سلجوقی است. از کاخ سلطنتی و مدرسه خواجه که در اطراف میدان کهنه امروز اصفهان ساخته شده بوده اثری نیست ولی بظن قوی مقبره سلطان محمد همان محلی است که در دار البطیخ محله احمد آباد اصفهان قرار دارد و چندین سنگ در آنجا موجود است و دوتای آنها منسوب بملکشاه و وزیر او خواجه نظام الملک است (مقبره ای که در دارالبطیخ اصفهان واقع شده امروز معروف بمقبره خواجه نظام الملک است) معروف است سنگ بتی را که محمود غزنوی از بتخانه سومنات هندوستان با خود بایران آورد باصفهان نقل کردند و در زمان سلطنت سلطان محمد سلجوقی که بساختمان مدرسه ای پرداخت سنگ مزبور را در مزبور را در آستانه مدرسه برو در انداختند

در آستانه امامزاده احمد که یکی از بناهای تاریخی اصفهان است قطعه سنگی مخصوص و منقور بطول تقریباً سه متر قرار دارد که بر روی آن این عبارات بخط نسخ خوانده میشود، « آمین یارب العالمین فی تاریخ الخامس عشرة من ربيع الاول سنه ثلاث و ستین و خمسمائه»، بنابراین سنگ مزبور مورخ بسال 563 هجری مطابق 8-1167 میلادی است) و آثار زنجیری بر آن سنگ هست که مینمایاند برای ذات دادن بآن سنگ که در اصل بت هندو بوده است مخصوصاً آنرا با زنجیر روی زمین کشیده اند.

از بناهای دوره سلجوقی اصفهان که زیباترین ابنیه آجری اسلامی ایران بشمار میروند و بعضی از آنها تزینات گچ بری نیز دارند در خود شهر قسمتهائی باقیمانده مانند بنای عالی گنبد خواجه نظام الملک و گنبد تاج الملک مشهور به گنبد

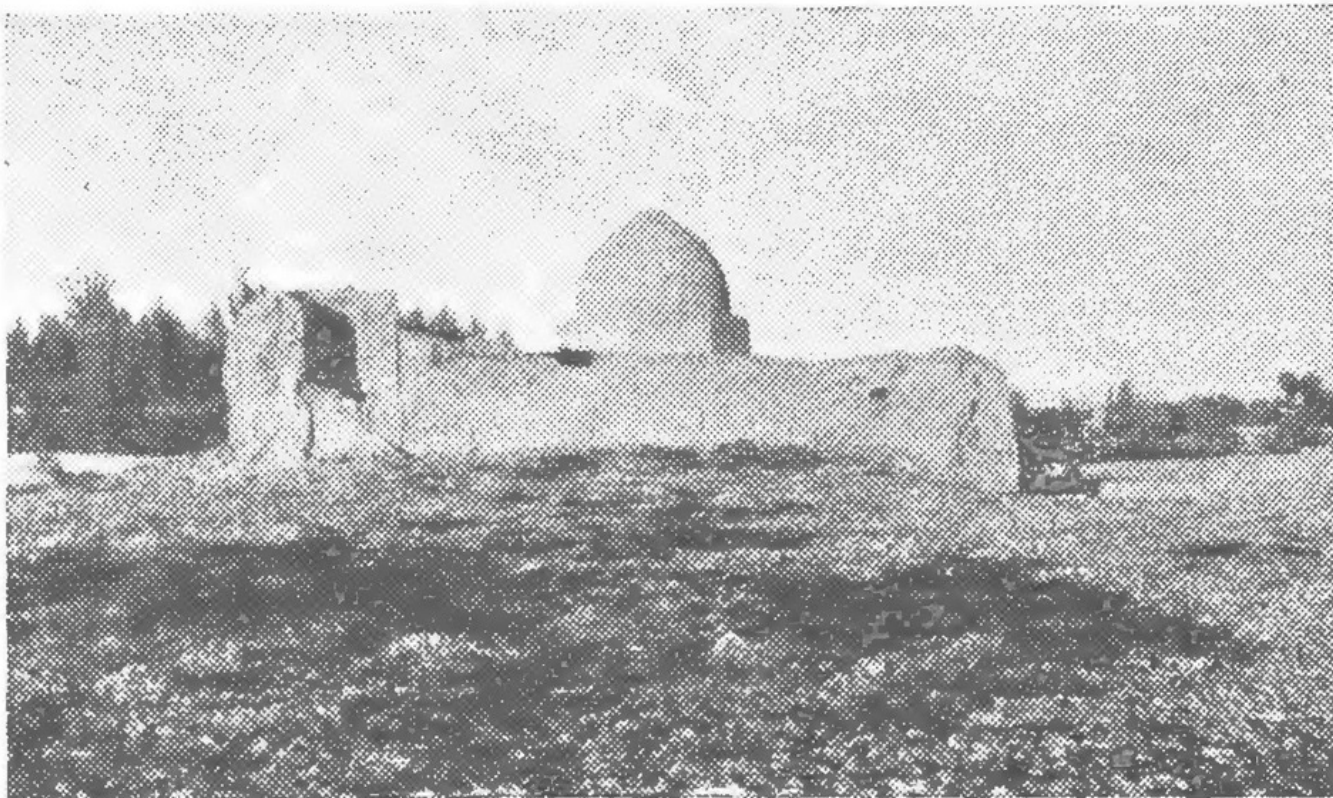

قطعه سنگ سیاه ایوان امامزاده احمد مشرف بجاده که قطعه ای از سنگ سومنات محسوب میشود و تاریخی است

خاکی در مسجد جامع اصفهان و منار چهل دختران و منار ساریان و منار مسجد علی و منار مسجد شعیا و در خارج اصفهان و حومه شهر مسجد جامع اردستان و مسجد زواره و مسجد جمعه برسیان و منار غار و مسجد و مناره سین و مسجد و مناره گز و مناره های زیار و راهروان بر روی هم از دوره پادشاهی سلجوقه در اصفهان (قرن پنجم و ششم هجری مطابق قرون یازدهم و دوازدهم میلادی) جمعاً بیست بنای تاریخی موجود است که سیزده عدد آنها در حومه شهر و هفت بنا در داخل شهر اصفهان واقع شده اند (1).

ص: 21

1- از بناهایی که در این فصل نام برده میشود از مشهورترین آنها طی مباحث آینده این کتاب بحد کافی و در حوصله این راهنما سخن بمیان آمده است و مشخصات تاریخی همه بناهایی که ذکر شده در فصل آخر کتاب تحت عنوان فهرست ابنیه و آثار تاریخی موجود اصفهان بیان شده و خوانندگان محترم را بمطالعه فهرست مزبور راهنمایی مینماید.

گنبد مقبره منسوب به الراشد بالله خلیفه عباسی که در سال 532 هجری (1138 میلادی) در شهر اصفهان بدست باطنیان کشته شده است . این بنا در نزدیکی پل قدیمی شهرستان قرار دارد

اصفهان با آنکه تا سال 633 هجری (5-1234 میلادی) از استیلای مغول محفوظ ماند بعلت یک دشمنی خانگی که بین دو خاندان معروف صاعدی و خجندی در این شهر برقرار بود رویبرانی رفت. آل صاعد حنفی بودند و آل خجند مذهب شافعی داشتند. اختلافات روز افزون این دو خانواده وزد و خوردهایی که طبعاً سلب آسایش و آرامش از مردم شهر کرده بود کاسه صبر شاعر معروف معاصر اصفهان کمال الدین اسماعیل را نیز لبریز کرده بود و شاعر را بگفتن این ابیات و اداشته بود :

تا که در دشت هست و جو باره *** نیست از کوشش و کشش چاره

ای خداوند هفت سیاره *** پادشاهی فرست خونخواره

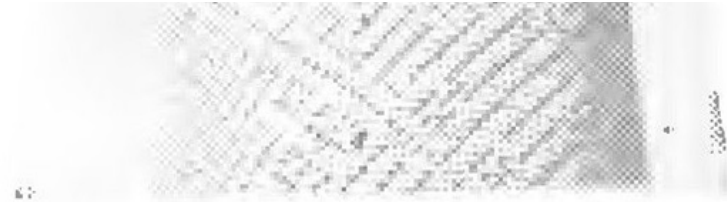
تا که در دشت را چو دشت کند *** جوی خون آورد ز جو باره

عدد خلق را بیفزاید *** هر یکی را کند دو صد پاره

دعای کمال اسماعیل اجابت شد و در سال 633 هجری (1235 میلادی) در عهد

مناره ساربان ازمناره های بسیار زیبای عهد سلاجقه و ازنقائس تاریخی اصفهان

مناره ساربان از مناره های بسیار زیبای عهد سلجوقه و از نفایس تاریخی اصفهان است

ارتفاع این مناره در حدود 44 متر و محیط قاعده آن 14 متر است و از پائین به بالا دارای هفت قسمت متمایز است قسمت اول آن آجرچینی ساده است. قسمت دوم و سوم آن دارای تزیینات عالی آجری است - قسمت چهارم آن تاج اول مناره است که مقرنسه های آجر و کاشی فیروزه ای دارد و بسیار جالب و پر حال است آن تزیینات آجری است - قسمت پنجم آن تاج دوم مناره است قسمت ششم و قسمت هفتم آن تارک مناره است که سابقاً ارتفاع آن زیادتر بوده و بمرور زمان در اثر خرابی کوتاه شده .

در قاعده دو تاج این مناره دو کتیبه بسیار زیبا از بهترین رنگ فیروزه ای کاشی دیده و خوانده میشود مناره مزبور اندکی بسمت مغرب متمایل شده و این تمایل از دور و نزدیک کاملاً نمایان است

بهترین طریق برای رفتن بمحل مناره ساربان که در آخر محله جویباره واقع شده راهی است که از شمال آن از پای مناره چهل دختران که یکی دیگر از مناره های عهد سلجوقی اصفهان است بآن متصل میشود

حکومت اوکتای قآن خان مغول نزاع شافعیها و حنفیها بالا گرفت و شافعیها با آنکه هنوز تا این تاریخ مغول بر اصفهان مستولی نشده بودند با آنها ساختند و قرار گذاشتند که دروازه های شهر را بر روی ایشان بگشایند بشرط آنکه پس از ورود بشهر حنیفه را قتل عام نمایند ولی مغول پس از ورود بشهر از شافعیه و حنیفه هر دو را تمامی کشتند

و شهر اصفهان را که تا این تاریخ از دستبرد آن قوم خونریز محفوظ مانده با خاک یکسان کردند. کمال اسماعیل در باب این واقعه عظیم گوید :

کس نیست که تا بر وطن خود گرید *** بر حال تباه مردم بد گرید

دی بر سر مرده ای دو صد شیون بود *** امروز یکی نیست برصد گرید

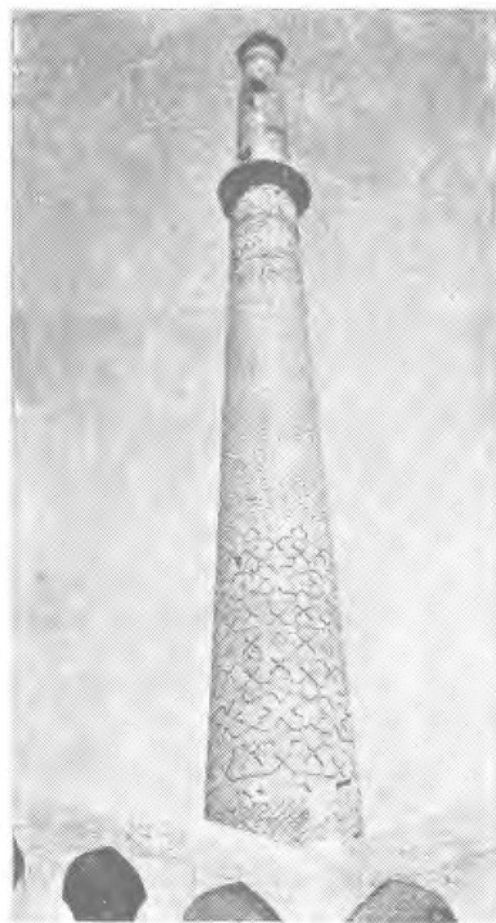
بعد از قتل عام اصفهان بوسیله مغول کمال اسماعیل در خانقاهی منزوی شد ولی دو سال بعد خود او نیز اتفاقاً بدست مغول بقتل رسید. مدفن کمال اسماعیل امروز در محله قدیم جوباره قرار دارد و در همان نقطه ایست که بقتل رسیده

در ابتدای قرن هشتم هجری (اوایل قرن چهاردهم میلادی) ایلخان شیعه مذهب مغول سلطان محمد اولجایتو بر تخت ایلخانی تکیه زد و بامر او در اطراف و اکناف ایران مساجد و ابنیه ای دیگر ساخته شد از آنجمله در شهر اصفهان و در جامع عتیق قسمتی ساخته شد که اکنون محراب زیبای گچ بری مسجد جامع از نوادرنر مندیه‌های ایرانیان در صنعت گچ بری را شامل است و در ضلع غربی مسجد قرار دارد . در کتیبه زیبای این محراب نام سلطان و وزیر معروف او سعدالدین محمد ساوی ذکر شده است و تاریخ ساختمان آن سال 710 هجری است (1310 میلادی) .

صفه و بقعه پیر بکران در محلی بهمین نام در 30 کیلو متری اصفهان و بنای مسجد اشترجان در 40 کیلومتری شهر و ایوان منارجنبان بر روی قبر عمو عبدالله از زهاد قرن هشتم از ابنیه دوره این ایلخان مسلمان مغول است .

پس از وفات ابوسعید بهادر خان سومین ایلخان مسلمان مغول که شاهزادگان و امراء استیلا یافتند چندی اولاد امیر چوپان در اصفهان حکومت داشتند و سپس شاه شیخ ابو اسحق اینجو بر آن استیلا یافت.

آل مظفر با قتل شیخ ابو اسحق بحکومت خاندان اینجو در اصفهان خانمه دادند ولی خان سلطان دختر برادر شاه شیخ ابو اسحق که بازدواج سلطان محمود آل مظفر در آمده بود و در جنگ شاه شجاع و محمود بر فراز باروهای قلعه طبرک شبها قلعه داری

مناره مسجد علی از نظر معماری یکی از مناره های

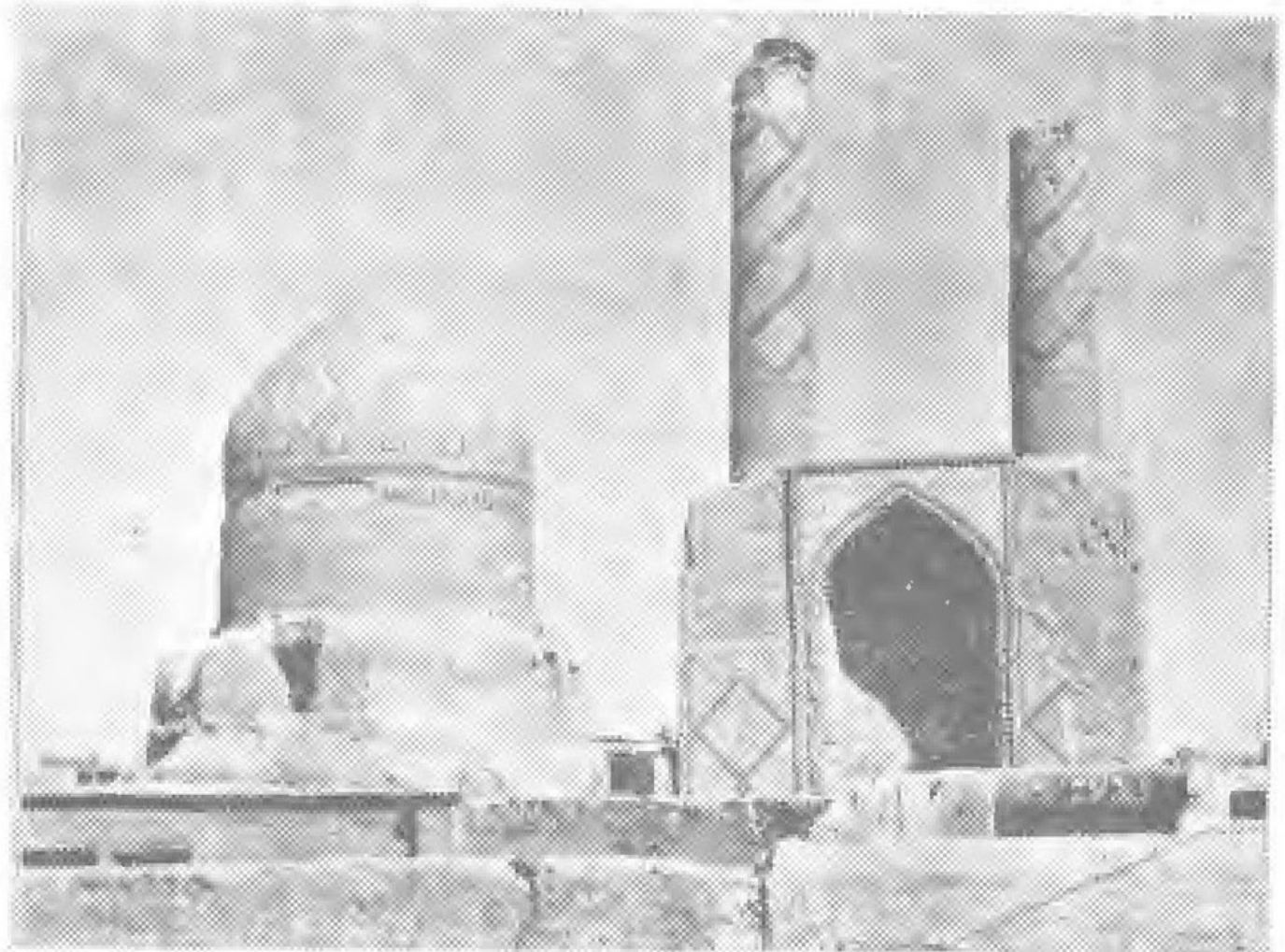
مناره مسجد علی از نظر معماری یکی از مناره های مهم عهد سلاجقه در شهر اصفهان است - متصل باین مناره بنای تاریخی مسجد علی و روبروی آن بنای تاریخی هارون ولایت واقع شده

مناره سین نمونه مناره های زیبای عهد سلاجقه در خارج شهر اصفهان است این مناره در سال 526 هجری (1132 میلادی) ساخته شده - کاشیهای فیروزه ای رنگ تارک این مناره قدیمی ترین کاشیهای دوره اسلامی ایران است که دارای تاریخ میباشد

میکرد برای گرفتن انتقام خون عمویش شیخ ابو اسحق با تدابیر مخصوص بین شاهزادگان مظفری ایجاد نفاق و خصومت میکرد تا زمانیکه محمود شاه آل مظفر باین دسایس پی

برد و فرمان قتل آن زن رشید را صادر کرد. قبر این زن در بنائی قبه مانند بنام گنبد سلطان بخت آغا جنب سرای و مناره های در دشت قرار دارد و جزء ابنیه تاریخی اصفهان بشمار میرود.

عکس

مناره های در دشت و گنبد سلطان بخت آغا از بناهای قرن هشتم هجری (قرن 14 میلادی)

بر روی سنگ قبری که در داخل این گنبد قرار دارد عبارات ذیل خوانده میشود « هذه الصخرة المقدسة انشأتها الخاتون العظمى سلطان بخت آغا انبة الامير خسرو شاه ادام الله توفيقها لنفسها بعد وفاتها في رمضان سنة ثلث و خمسين و ... »

بطوریکه ملاحظه میشود کلمه آخر سال تاریخ محو شده ولی تردیدی نیست که بجای کلمه محو شده باید (سبعمائه) را قرار داد

بنای تاریخی امامزاده جعفر و مدرسه امامیه و مقبره بابا قاسم و ساختمان مدرسه عمر در ضلع شرقی مسجد جامع و چهلستون بین ایوان شمالی و گنبد تاج الملك در مسجد جامع و اتمام کاشیکاری صدفه عمر همه از آثار این دوره است (قرن هشتم هجری و قرن 14 میلادی) ولی نفاق و برادر کشی دولت مظفریان را بر باد داد و بقول حافظ شاعر شهیر ایران که زمان اغلب پادشاهان این سلسله را درک کرده و آنها را مدح نموده

است طلیعه حکومت این سلسله نیز مانند خاندان معروف اینجو خوش درخشید ولی دولت مستعجل بود.

تیمور لنگ در ترکتازیهای خود بایران در اواخر قرن هشتم هجری (اواخر قرن چهاردهم میلادی) آخرین پادشاه این سلسله شاه منصور را در حوالی شیراز از پای در آورد و جمیع شاهزادگان این خانواده را دستگیر نموده و در رکاب خود بسوی اصفهان بحرکت آورد اما چون بقریه مهیار که نزدیک شهرضا در سر راه اصفهان است رسید بتاريخ دهم ماه رجب سال 795 هجری (4-1393 میلادی) دستور داد جمیع افراد این خانواده را از کوچک و بزرگ که در حدود هفتاد نفر بودند بقتل رسانیدند و پس از این فتح و غلبه نواحی جنوب ایران هم در قلمرو تیمور لنگ درآمد. یکی از شعرای آن عهد در باب بر افتادن آل مظفر گفته است:

بعبرت نظر کن بآل مظفر *** شهبانی که گوی از سلاطین ربودند

که در هفتصد و پنج و تسعین زهجرت *** دهم شب زماه رجب چون غنودند

چو خرمابنان در زمانها برستند *** چو تره بانک زمانی درودند

در حملات تیمور اصفهان ابتدا در محاصره قشون او قرار گرفت و بزرگان شهر با تدابیر خاصی با تیمور از در مسالمت در آمدند و تیمور هم رفع محاصره از شهر نموده و دسته ای از سپاهیان خود را برای گرفتن باج بشهر وارد نمود ولی اهالی اصفهان بر سپاهیان تیمور شوریده جمعی از آنها را کشتند تیمور نیز افواج خود را بداخل شهر آورده قریب هفتاد هزار نفر از مردم را قتل عام کرد.

اما دوره جانشینان تیمور در قرن نهم هجری (قرن پانزدهم میلادی) از هر جهت یکی از ادوار مشعشع تاریخ ایران است و شاهزادگان تیموری که در مهد تمدن ایرانیان تربیت شدند بخلاف سردودمان ترکتاز و خون آشام تیموری براهنمائی وزراء و نندمای ایرانی خود غالباً مردمی با تربیت و مطلع بعلوم و فنون زمان خود و مشوق فضلاء و

امامزاده جعفر از بناهای دوره آل مظفر (اوایل قرن هشتم هجری برابر با اوایل قرن چهاردهم میلادی) در خیابان هاتف

دانشمندان و هنرمندان و صنعتگران و از هر جهت مروج علم و صنعت بودند و بعمران و آبادی شوقی وافر داشتند و نه تنها در سمرقند و هرات و مشهد ابنیه عالی بنا نمودند بلکه در اصفهان نیز آثاری نیکو برجای گذاشتند و از آنجمله است عمارت معروف به تالار تیموری که فعلا محل باشگاه افسران است و تاریخ ساختمان آن نوشته نشده لکن بظن قوی بنای دوره حکمرانی میرزا رستم بن عمر شیخ بن تیمور محسوب میشود و بیت الشاء مسجد جامع اصفهان که در ضلع غربی مسجد واقع شده و بوسیله سلطان محمد بن بایسنقر نواده شاهرخ تیموری در سال 851 هجری (1448 میلادی) بنا شده و از

نظر سبک ساختمان و نوع آن از ابنیه منحصر بفرد است

سر در خانقاه نصر آباد نیز مورخ بسال 855 هجری (2-1451 میلادی) از آثار این دوره است.

در اواخر دوره تیموری اصفهان قلمرو نفوذ ترکمانان قراقویونلو گردید. بنای مقدس و تاریخی درب امام و سر در آن که یکی از آثار تاریخی عالی و بی نظیر اصفهان است در دوره حکومت جهانشاه ترکمان ساخته شده و در دوره شاه سلیمان و شاه سلطانه حسین تعمیراتی شایسته از آن بعمل آمده است .

در سال 872 هجری (9-1468 میلادی) رئیس ترکمانان آق قویونلو معروف به اوزون حسن جهانشاه را در ضمن جنگی غافلگیر و مقتول نمود و حکمران قسمتهای مهمی از نواحی غربی و مرکزی ایران گردید. اوزون حسن که مردی دلاور و علاقه مند بعمران و آبادی بود در مسجد جامع اصفهان دست بکار تعمیرات مهمی شد و از آنجمله مقداری از کاشیکاریهای داخل صفا جنوبی مسجد مزبور معروف بصفه صاحب و ساختمان و تزیینات مناره ها را تمام کرد و دیوارها و طاقنماهای حیاط مسجد را از کاشیهای زیبا پوشانید.

یک کتیبه تاریخی از اواخر قرن نهم هجری در مسجد اشترجان اصفهان نیز حاکی از تعمیراتی است که در دوره حسن بیگ ترکمان در مسجد مزبور بعمل آمده است .

در زمان جانشین حسن یعنی سلطان یعقوب آق قویونلوسر در خانقاه شیخ ابو مسعود که تزیینات کاشیکاری آن از معرقهای نفیس اصفهان است ساخته شده و در زمان پسر یعقوب رستم آق قویونلو نیز زاویه درب کوشک بنا گردیده است

طلوع کو کب درخشان عهد صفوی در تاریخ ایران با افول ستاره اقبال جانشینان تیمور توأم شد. بانی استقلال و وحدت ملی و مروج مذهب تشیع در ایران شاه اسماعیل اول مؤسس سلسله باشکوه صفویه تبریز را پایتخت قرارداد و جمیع مردم ایران را تحت لوای پرچم و تعالیم مذهبی متحد و متفق نمود. و ایرانی مقتدر بوجود آورد . بنای مقدس

و تاریخی هارون ولایت و مسجد روبروی آن بنام مسجد علی که اساس و شالوده سلجوقی دارد در زمان این پادشاه از نو ساخته شد و با کاشیهای معرق نفیس و قطار بندیهای زیبا تزئین گردید است.

تعمیرات و تزئینات مذکور در کتیبه های ایوان جنوبی مسجد جامع و سر در مسجد قطبیه و سر در مسجد ذو الفقار و مسجد درب جو باره از ابنیه زمان شاه طهماسب اول است

عکس

گنبد زیبای شاه زید - کاشیکاری دوره صفویه

در سال 1000 هجری (2-1591 میلادی) پایتخت صفویه از قزوین با صفهان انتقال یافت پنجمین و بزرگترین پادشاه این سلسله شاه عباس اول ملقب بکبیر که همتی بلند و قدرتی بسزا داشت مصمم شد که پایتخت خود اصفهان را از هر جهت تزئین نموده و آنرا شهر اول دنیا کند شاه والا گهر صفوی طی 42 سال سلطنت با شکوه خود با وجود آنکه اغلب اوقات در محاربات با ازبکان و عثمانیان روزگار میگذرانید

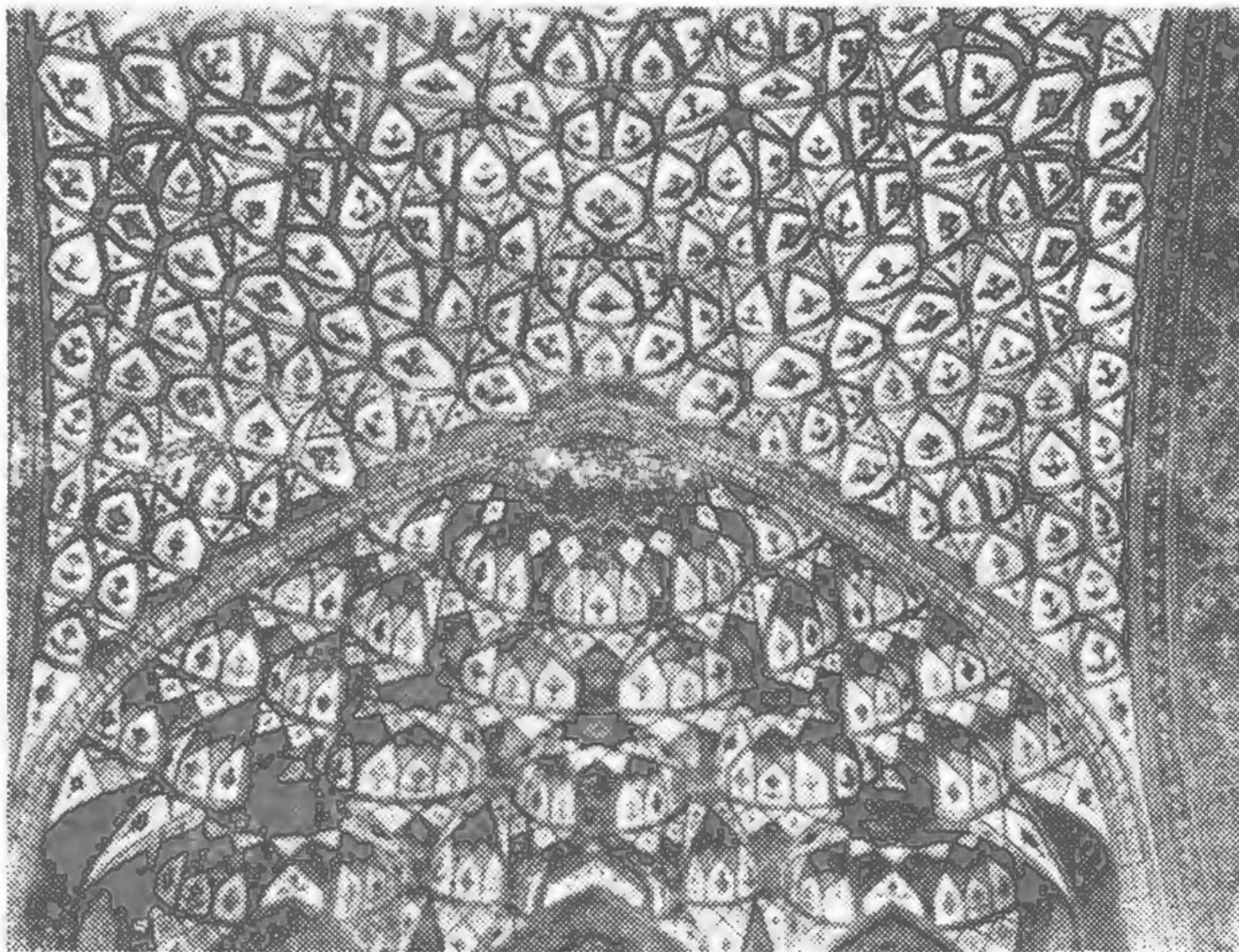
ص: 30

معدلک از عمران و آبادی پایتخت آنی غافل نبود. احداث میدان عظیم نقش جهان یا میدان شاه و عمارت هفت طبقه عالی قاپو و مسجد بی نظیر شیخ لطف الله و سر در قیصریه و بازار شاهی و مسجد جامع پادشاهی یا مسجد شاه - احداث خیابان طویل و عریض چهار باغ که در ابتداء گردشگاه سلطنتی بوده و امروز بهترین گردشگاه اصفهان محسوب میشود و ایجاد قصبه جلفا و ساختمان کلیساهای تاریخی آن نتیجه اقدامات آن پادشاه عظیم الشان صفوی بود .

وقتی پادشاه آنهمه علاقه بعمران و آبادی بخرج میداد. ندیمان و گماشتگان و امراء لشکر او هم ناچار باو اقتدا نموده هر يك بفرخور حال و مکنت خود بنائی بر پا میکردند از آنجمله سپهسالار ارتش او اللهوردی خان بفرمان پادشاه در ساختمان پل سی و سه چشمه بر روی زاینده رود مراقبت نمود و مقصود بیک ناظر او مسجد مقصود بیک را در کوی تکیه ظلمات و سفره چی او خلف مسجد سفره چی (مسجد سرخی امروز) و جارچی باشی او مسجد جارچی و حمامی بهمین نام را در بازار بنا کردند .

جانشین شاه عباس شاه صفی هم با آنکه از پادشاهان خونخوار این سلسله بود و بسیاری از شاهزادگان صفویه و امراء را بقتل رسانید باز در کار ایجاد یا تعمیر بنا سهمی داشت و بنای امامزاده اسماعیل را در محل آن بطرزی مجلل تعمیر و تزین کرد و در بزرگ مسجد شاه را نقره پوش نمود باقیمانده ساختمان مسجد شاه که در حیات شاه عباس کبیر با تمام نرسیده بود در اوایل سلطنت این پادشاه ادامه یافت و سنگهای مرمری ازاره ها نصب گردید .

چون نوبت سلطنت بشاه عباس دوم رسید به پیروی از جد کبیر خود شاه عباس اول اقدام بنای عماراتی نمود که مهمترین آنها اتمام کاخ پادشاهی چهلستون و ساختمان پل خواجه و ابنیه سلطنتی ساحل زاینده رود مانند عمارات هفت دست و آینه خانه و نمکدان و احداث باغ

طاق مقرنس طلاکاری تالار اشرف از بناهای دوره شاه عباس ثانی یا شاه سلیمان از آثار برجای مانده دوره صفویه وسیع سعادت آباد است.

شاه سلیمان کاخ هشت بهشت را بنا نمود و آخرین وضعیف ترین آنها شاه سلطان حسین نیز که پادشاهی خوش نیست ولی بیکفایت و بدبخت بود بنای مدرسه معروف سلطانی یا مدرسه چهار باغ را که مجموعه ای نفیس از زیباییهای غیر قابل تصور را در بردارد و در حقیقت مجموعه نمونه های مختلف صنعت کاشیکاری در ایران است بانضمام سرای فتحیه و بازارچه شاهی فرمان داد.

جای تأسف است که از آثار و ابنیه با شکوهی که در ساحل جنوبی زاینده رود وجود داشته و سیاحان اروپائی که تا صد سال پیش باصفهان آمده اند و آنها را توصیف کرده و تصاویر آنها را در کتابهای خود برای ما بیاد گار گذاشته اند غیر از چند قطعه

پایه ستونهای شکسته و آسیب دیده که در باغ چهلستون پراکنده است چیز دیگری باقی نمانده و از سایر عمارات و کاخهای سلطنتی نیز مانند عمارت عالی قاپو و چهلستون و هشت بهشت آنچه موجود است بشکل عجیبی صدمه خورده و نقوش آنها سترده شده است ولی با تمام این احوال شهر زیبا و پر نقش و نگار اصفهان که در حقیقت آنرا باید نگارستان نامید معرف درجه کمال ذوق و هنرمندی نیاکان رشید ما در سه چهار قرن پیش است و شاهکارهای بدیع آن با وجود آسیبهایی که دیده اند هنوز خیره کننده دیده گان تماشاچیان و سیاحان و زائرینی است که از اطراف و اکناف عالم باین سامان رهسپار میشوند

اصفهان از دوره زندیه آثاری ندارد ولی در دوره قاجاریه چندین بنای قابل توجه بهمت مردان خیر بنا شده است که مشهور ترین آنها مسجد معروف به حاج محمد جعفر آباده در بازار است. این مسجد از نظر استحکام بنائی قابل توجه است و بعلاوه تزئینات کاشیکاری و قطار بندیهای زیبا دارد و مسجد معروف به سید که تزئینات کاشیکاری فراوان دارد و نوع کاشیکاری آن با مساجد عهد صفویه متفاوت است و مسجدی بسیار باشکوه محسوب میشود و مسجد رحیم خان و مسجد رکن الملک

باید اضافه کرد که در شهر اصفهان منازل قدیمی بسیار زیبا هم از عهد صفویه و قاجاریه موجود است که از نظر تزئینات دارای اهمیت میباشد و بوسیله مالکین آنها محافظت و مراقبت میگردد .

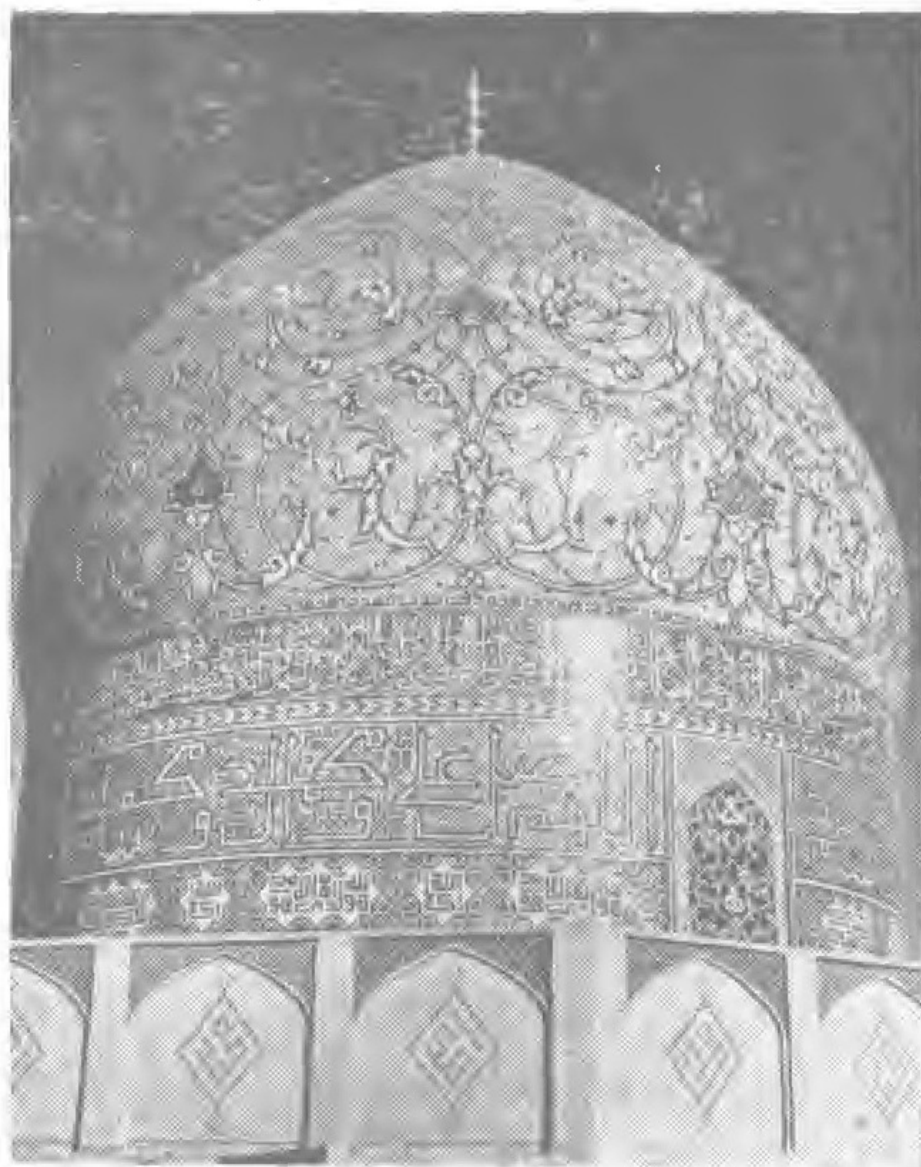
عصر پهلوی دوره تحولات مهم ابنیه تاریخی اصفهان بشمار میرود - اداره کل باستانشناسی و موزه تهران مانند سایر مؤسسات جدید ایران از یادگارهای آن دوره است که امکان داد آثار تاریخی و نقایس مملکت ثبت و ضبط و تعمیر و ترمیم شده و مانند سایر ممالک مرفعی دنیا حفظ و حراست شوند - موزه ایران باستان تدریجاً از موزه های نفیس دنیا گردید - اکنون دیگر وضع ابنیه تاریخی اصفهان بهیچوجه باوضع آنها در سی سال قبل قابل مقایسه نیست - وقتی نهضت جدید ایران شروع میشد بناهای

تاریخی اصفهان حالت بسیار انگیز و متأثر کننده ای را داشتند و بیم انهدام و ویرانی آنها میرفت بدیهی است هم اکنون نیر بناهایی مانند عالی قاپو وجود دارند که محتاج بتعمیرات اساسی میباشند ولی با در نظر گرفتن تعداد ابنیه تاریخی موجود اصفهان که متجاوز از نود بنای باستانی است (1) و اعتبار ناچیز تعمیرات ابنیه تاریخی باید انصاف داد که کارهای بسیاری صورت گرفته و اداره کل باستانشناسی و شعبات تابعه آن در اصفهان و شیراز و تخت جمشید خدمات ذیقیمتی با بنیه تاریخی مملکت انجام داده و میدهند از آنجمله در اصفهان گنبدها و منارههای مسجد شاه و مسجد شیخ لطف الله و مدرسه چهارباغ که تعمیرات آنها خاتمه یافته است در حال حاضر بطرزی بسیار جالب مانند عصر ساختمان آنها در زیر آسمان نیلگون اصفهان دیده گان تماشاچیان را بسوی خود خیره میکنند - دیگر يك قالب کاشی افتاده در مسجد شیخ لطف الله و مدرسه چهارباغ و مسجد جمعه بچشم نمیخورد - مسجد جمعه که مهمترین بنای تاریخی اصفهان است پس از تعمیرات مفصلی که در آن بعمل آمده است موجودیت ثانوی پیدا کرده است و در مسجد عظیم شاه عباس کبیر تعمیرات مراحل آخری خود را طی میکند .

نظری بفهرست آثار و ابنیه تاریخی اصفهان که در فصل آخر کتاب درج گردیده است مسؤلیت سنگینی را که اولیای امور باستانشناسی در حفظ یادگارهای عظیم تاریخی شهر اصفهان بر عهده داشته اند بخوبی میرساند و نشان میدهد که آنچه درباره اهمیت ابنیه تاریخی این شهر گفته می میشود مبالغه نیست و فی الحقیقه اصفهان گنجینه ای از آثار تاریخی دوره اسلامی ایران است ولی محافظت این گنجینه گرانها غیر از شناسائی و علاقه مندی و دلسوزی اداره کنندگان آنها وسایل و اعتبارات کافی هم لازم دارد.

ص: 34

1- بفصل آخر این کتاب: فهرست آثار و ابنیه تاریخی موجود اصفهان مراجعه شود

گنبد زیبا و دلکش مدرسه چهارباغ اصفهان از بناهای عهد شاه سلطانه حسین صفوی پس از خاتمه تعمیرات آن در عصر پهلوی بطوریکه ملاحظه میشود استادان هنرمند اصفهانی در تعمیر آثار صفویه قابلیت و مهارت تام از خود نشان میدهند

مسجد جامع اصفهان

مسجد جامع اصفهان در حقیقت مجموعه‌ای از معماریهای ادوار بعد از اسلام تاریخ ایران است و یادگارهای سلسله‌ها و حکام ایرانی بعد از اسلام را در بردارد بنابراین تحولات معماری اسلامی ایران را در مدتی بیش از هزار سال بخوبی در آن میتوان مطالعه نمود و تاریخچه مختصر ساختمانهای مختلف و قسمتهای جالب دیدنی آن با توضیح باینکه در ورودی فعلی مسجد در ضلع شرقی واقع شده از اینقرار است:

عکس

ایوان جنوبی مسجد جمعه اصفهان یا صفا صاحب که ساختمان آن سلجوقی و تزیینات آن از دوره حسن بیک آق قویونلو و پادشاهان صفویه است

1- در قرن چهارم هجری برابر قرن دهم میلادی که پادشاهان دیلمی اصفهان را پایتخت خود قرار داده بودند و مخصوصاً در دوره وزارت صاحب اسماعیل بن عباد که وزارت مؤید الدوله و فخر الدوله دیلمی را بعهدہ داشته است در محل امروز مسجد جامع طبق نقشه های ساده مساجد اولیه عربی ساختمانی وجود داشته است که در آخر قرن پنجم هجری (آخر قرن یازدهم میلادی) تغییرات کلی در آن داده شده است .

2- در محل ساختمانهای مسجد ساده اولیه بین سالهای 465-485 هجری (1072-1092 میلادی) در ضلع جنوبی مسجد گنبد آجری مرتفعی ساخته شده است که استحکامات و تزئینات آن همه از آجر است و کتیبه کوفی دور قاعده آن هم که از آجر است نام پادشاه وقت ملکشاه سلجوقی و وزیر باتدبیرش خواجه نظام الملک طوسی را شامل است ولی سنگهای مرمری کف محوطه زیر گنبد و ازاره ها و کاشیکاری محراب آن از قرون نهم و دهم هجری (قرن پانزدهم و شانزدهم میلادی) است

3- در جلوی این گنبد آجری بطرف صحن مسجد ایوان جنوبی واقع است که در اوایل قرن ششم هجری (اوایل قرن دوازدهم میلادی) اساس ساختمان آن که سلجوقی است بنیاد گذاشته شده و سقف آن که از مقرنسهای درشت ترکیب شده در آخر قرن نهم هجری بامر حسن بیک آق قویونلو از نو ساخته شده و مناره های این ایوان هم در زمان وی احداث گردیده است - در داخل یکی از مقرنسهای این ایوان کتیبه ای از اصلاحات و تعمیرات حسن بیک بهادر خان در سال 880 هجری (6-1475 میلادی) موجود است - ازاره های مرمری و صفحه های مختلفی از کاشیکاریهای معرق برجسته که قسمتهای پائین این ایوان را تزئین کرده است و کاشیکاری پشت بغلهای طاقنماهای فوقانی و تحتانی اطراف صحن از دوره حکمرانی اوزون حسن است و نتیجه آنکه دخالت اوزون حسن آق قویونلو در تغییر وضع سلجوقی مسجد جامع خیلی بیش از پادشاهان صفویه بوده است .

در زمان شاه طهماسب اول حاشیه های بزرگ نمای خارجی این ایوان از عهد اوزون حسن تبدیل بحاشیه های دیگری بنام شاه طهماسب گردید .

کتیبه داخل دور هلال این ایوان و کتیبه نمای دور طاق آن که از چهارده لوحه بزرگ و سیزده لوحه کوچک ترکیب شده از زمان شاه طهماسب است و کتیبه داخل ایوان که بنام این پادشاه است مورخ بسال 938 هجری (2-1531 میلادی) است

کتیبه افقی فوقانی ایوان جنوبی از دوره شاه عباس ثانی و مورخ بسال 1070 هجری (60-1659 میلادی) است .

4- طرفین گنبد و ایوان مذکور دو چهلستون است که در دوره دوم عهد سلجوقی یعنی در اوایل قرن ششم هجری (اوایل قرن 12 میلادی) ساخته شده اند.

5- در طرفین چهلستونهای مزبور در سمت مشرق ساختمانهای دوره آل مظفر است از قرن هشتم هجری (قرن چهاردهم میلادی) که در سمت چپ دالان ورودی مسجد واقع میشود و طاقها و ستونهای آجری جالب و متنوع دارد و یک راهرو جنوب شرقی مسجد آنرا از ساختمانهای سلجوقی جدا میکند و در سمت مغرب چهلستون دیگری از قرن یازدهم هجری (قرن 17 میلادی) از دوره شاه عباس کبیر موجود است که سبک ساختمان طاقنماها و ستونها و طرز تزیین آن با ساختمانهای دوره سلجوقی متفاوت است و آنرا بنام چهلستون شاه عباسی میشناسند(1)

ب - ساختمانهای ضلع غربی :

1- ایوان غربی مسجد مهمترین قسمت جالب این ضلع است که اساس آن سلجوقی است و در اوایل قرن ششم هجری (اوایل قرن 12 میلادی) ساخته شده و سقف آن مانند ایوان جنوبی از مقرنسه های درشت بسیار جالب ترکیب و تزیین شده ولی در ابتدای

ص: 38

1- چهلستون دوره آل مظفر در سمت چپ دالان ورودی مسجد در سالهای 1334 و 1335 خورشیدی (1955-1956 میلادی) بوسیله اداره باستانشناسی با نهایت دقت و مراقبت تعمیر شده و نمونه ای از تعمیرات اساسی باستانشناسی در ابنیه تاریخی است .

قرن دوازدهم هجری (اوایل قرن 18 میلادی) بوسیله شاه سلطان حسین صفوی داخل و خارج آن با کاشیهای زیبا تزیین شده و تزیینات اولیه آن از صورت ساده سلجوقی خارج شده است.

عکس

ایوان غربی مسجد جمعه یا صفا استاد که ساختمان آن سلجوقی و تزیینات آن صفوی است

2- در جنوب این ایوان ابتدا مدخل شبستان بزرگ مسجد و سپس شبستان کوچکی است که امروز کارگاه کارگران ابنیه تاریخی است

3- در شمال ایوان غربی ابتدا يك سر در کاشیکاری نفیس از قرن نهم هجری (قرن پانزدهم میلادی) است که سر در شبستان وسیعی محسوب میشود که در عقب ساختمانهای این ضلع قرار دارد و سپس شبستان کوچکی از عهد اولجایتو ایلخان مسلمان مغولی ایران واقع شده که محراب عالی گچ بری آن از عجایب صنعت گچ بری

ایران است و از تزئینات گل و بوته و کتیبه‌هایی ترکیب شده است و در کتیبه وسط آن نام پادشاه وقت اولجایتو و وزیر دانشمند او محمد ساوی و تاریخ ساختمان آن سال 710 هجری (1310 میلادی) آمده است

عکس

محراب عالی گچ بیری مسجد جمعه اصفهان از زمان اولجایتو ایلخان مسلمان مغول مورخ بسال 710 هجری

4- در آخرین قسمت ساختمانهای این ضلع شبستان بزرگ و وسیع زمستانی (بیت الشتاء) از دوره حکمرانی سلطان محمد بن با یستقر بن شاهرخ تیموری است که سال ساختمان آن در کتیبه سر در آن سال 851 هجری (1448 میلادی) ذکر شده و از لحاظ سبک ساختمان از ابنیه بی نظیر و تماشائی ایران است - قسمتهای جالب توجه این بنا غیر از نوع معماری و سبک ساختمان آن مرمرهای شفاف و درخشانی است که فاصله بفاصله در طاق شبستان نصب شده و بمنزله چراغهایی برای روشن کردن

ص: 40

این شبستان تاریک محسوب میشوند - شبستان مزبور دارای 18 چشمه است .

ج - ساختمانهای ضلع شمالی:

1- ایوان وسط این ضلع که ساختمان آن از اوایل قرن ششم هجری (اوایل قرن دوازدهم میلادی) است از دوره دوم عهد سلجوقی محسوب میشود و از قسمتهای جالب آن قطعه سنگ یکپارچه مرمری نفیسی است که در انتهای داخل ایوان خطوط بسیار زیبای کوفی در طاق بالای قطعه سنگ مزبور که مانند گل و بوته بنظر میآید زینت فضای این قسمت شده است - ایوان مزبور تزئینات آجری فراوان و نیز یک کتیبه گچ بری از دوره شاه سلیمان صفوی از اواخر قرن یازدهم هجری (اواخر قرن 17 میلادی) در بردارد .

2- در طرفین ایوان مزبور چهارستونهایی از دوره دوم عهد سلجوقی قرار گرفته اند و مخصوصاً طاقهای آجری چهارستون شرقی این ایوان از لحاظ تنوع تزئینات و جنبه معماری از قسمتهای بسیار جالب و تماشائی مسجد جمعه اصفهان است .

3- در شمال این ایوان و چهارستونهای طرفین آن چهارستون مفصل دیگری از دوره آل مظفر (قرن هشتم هجری برابر با قرن 14 میلادی) وجود دارد که واسطه اتصال ساختمانهای دوره دوم عهد سلجوقی بگنبد تاج الملك (بنای بسیار نفیس دوره اول عهد سلاجقه) در شمال مسجد محسوب میشوند

4- آخرین قسمت ساختمانهای این ضلع و شمالی ترین ساختمان مسجد جامع اصفهان گنبد تاج الملك مشهور بگنبد خاکی است که بانی ساختمان آن وزیر دیگر ملکشاه بنام تاج الملك بوده است و کتیبه کوفی دور گنبد آن نام پادشاه و وزیر و سال ساختمان آنرا که 481 هجری (1088 میلادی) است در بردارد و اگرچه کوچکتر از گنبد جنوبی مسجد است ولی ظریفتر و جالبتر است .

د - ساختمانهای ضلع شرقی:

1- ایوان وسط این ضلع از خارج منظره سلجوقی خود را بخوبی حفظ کرده است

و در داخل آن هم قسمت‌های عمده تزیینات آن از عهد سلاجقه بخوبی محفوظ مانده است و از قسمت‌های بسیار عالی مسجد جامع اصفهان است - در داخل ایوان يك كتیبه کاشیکاری از دوره شاه سلیمان صفوی حاکی از تعمیراتی است که در زمان آن پادشاه انجام گرفته و طاق مقرنس آن نمونه تعمیرات اداره باستانشناسی است که بصورت اولیه آن تعمیر و ترمیم شده است

2- در شمال این ایوان مدخل صغه عمر و پس از آن يك شبستان وسیع 18 ستون قرار دارد که از بناهای دوره آل مظفر است و طاقهای زیبای آجر نمای آن بسیار جالب است و در اواخر قرن هشتم هجری (اواخر قرن 14 میلادی) ساخته شده است.

3- مدخل صغه و مدرسه عمر عبدالعزیز بین ایوان سلجوقی این ضلع و شبستان 18 ستون دوره آل مظفر قرار دارد و در انتهای این مدخل صغه و مدرسه عمر بن عبد العزيز واقع شده (1) که از ساختمانهای دوره آل مظفر است و در 768 هجری (1366 میلادی) بوسیله قطب الدین محمود شاه آل مظفر بنا شده و نام این پادشاه و سال تاریخ ساختمان این صغه در کتیبه داخل دور هلال سقف ایوان بخوبی خوانده میشود - کاشیکاری مقرنس محراب این صغه بسال 778 هجری (7-1376 میلادی) است و از نمونه های قدیمی کاشیکاری در شهر تاریخی اصفهان بشمار میرود .

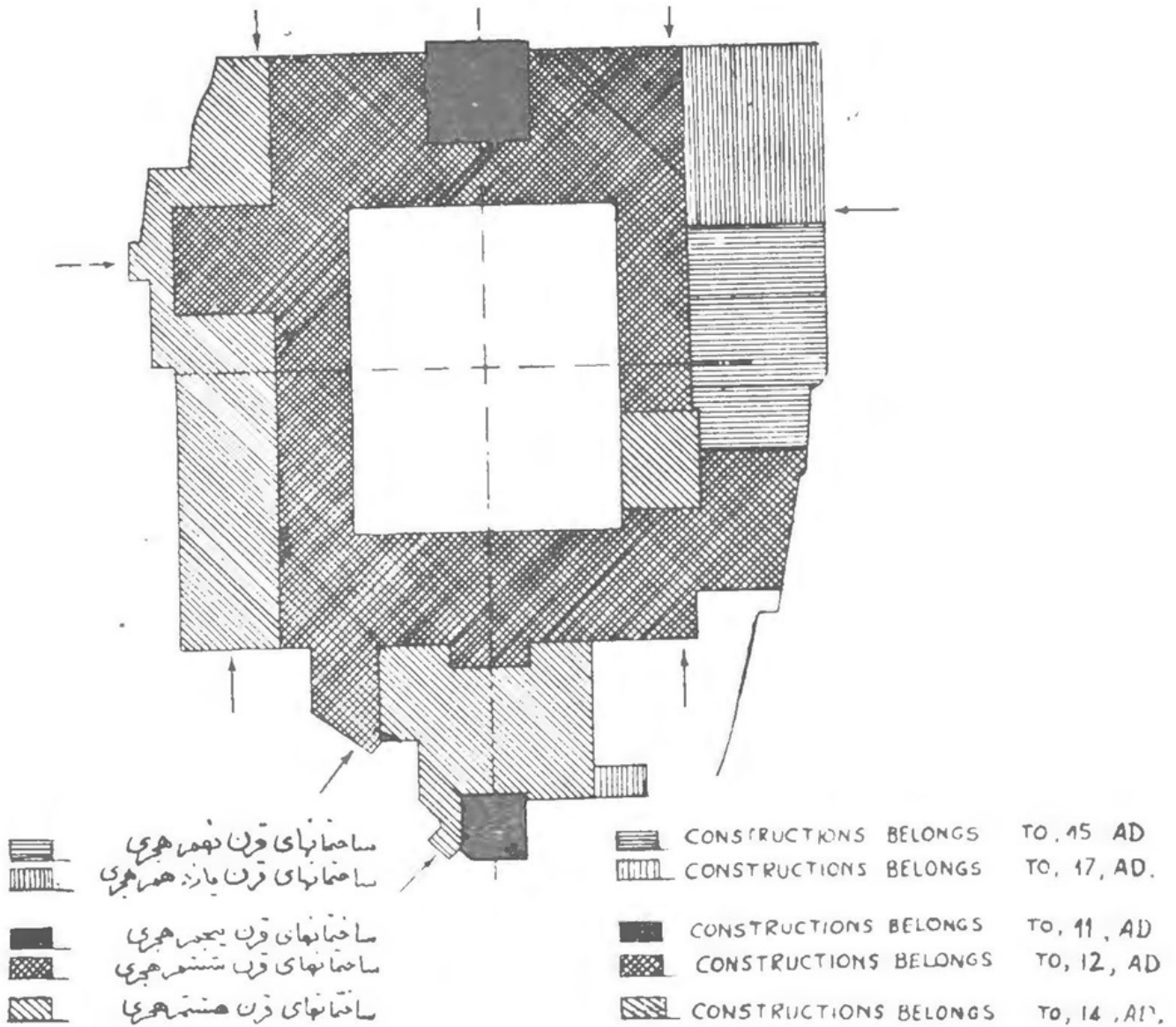
در ایوان صغه عمر کتیبه والواری هم از دوره حکومت موقتی اشرف افغان باقیمانده است که از لحاظ ترتیب زمان جدیدترین آثار برجای مانده مسجد جمعه اصفهان است

تبصره :

1- بعضی از بازدید کنندگان ابنیه تاریخی اصفهان تصور کرده اند که گنبد شمالی مسجد جامع در اصل آتشکده بوده بدیهی است این اشتباه از آنجا ناشی شده که سبک

ص: 42

1- وجه تسمیه این صغه نام عمر عبد العزيز خلیفه اموی نیست بلکه عمر بن عبدالعزیز عجلی والی اصفهان از سلسله آل ابی دلف است .

ترتیب استقرار ساختمانهای ادوار تاریخی اسلامی در مسجد جامع اصفهان (۱)

ترتیب استقرار ساختمانهای ادوار تاریخی اسلامی در مسجد جامع اصفهان (۱)

ساختمان گنبد‌های خواجه نظام‌الملک و تاج‌الملک در جنوب و شمال مسجد جامع از سبک معابد ایرانی در دوره ساسانیان پیروی شده است - در قرون اولیه اسلامی که ایرانیان عموماً بدین اسلام گرویدند تدریجاً بفکر ساختن مساجد باشکوه افتادند و چون قرن‌ها در ساختن و پرداختن ابنیه و عمارات مختلف سابقه داشتند مساجد را بسبک ایرانی ساختند و تزیین کردند باینجهت از نظر سبک مشابهت زیاد بین مساجد اولیه و معابد دوره ساسانی موجود است و همین کیفیت در نظر اول تولید اشتباه مینماید.

همچنانکه در شرح ساختمانهای مسجد جامع ذکر شد کتیبه‌های داخل این گنبد ها شامل آیات قرآنی و کتیبه‌های ساختمانی بنام پادشاه و وزرای وقت است

2- در بنای تاریخی مسجد جمعه اصفهان غیر از سبکهای مختلف معماری انواع خطوط کوفی و رقاع و نسخ و نستعلیق را میتوان مطالعه نمود

3- زمان ساختمان چهارطاقی مانند وسط مسجد را که بر روی حوض آب قرار دارد نمیتوان باطمینان تمام اظهار نمود و فایده ساختمان این قسمت هم زیاد بر ما واضح نیست

4- مسجد جامع درهای متعدد دارد ولی از همه آنها جالبتر در شمال مسجد اول قدیمی ترین سر در مسجد مورخ سال 515 هجری (1121 میلادی) است و کتیبه کوفی سر در که خوشبختانه قسمت مهمی از آن باقیمانده است از تعمیرات مسجد پس از حریق که بوسیله باطنیه در آن صورت گرفته است حکایت میکند (شکل صفحه 18) و بعد سردر باشکوه دیگری است که در جنب گنبد تاج‌الملک واقع شده و از الحاقات پادشاهان آل مظفر است و مورخ سال 768 هجری (1366 میلادی) است و تماشای آنها برای درک عظمت ساختمان مسجد جمعه اصفهان لازم است

در محل میدان شاه قبل از آنکه شهر اصفهان پبایتختی صفویه انتخاب شود میدانی داشته است بنام نقش جهان که بسیار کوچکتر از میدان امروزی بوده است - شاه عباس کبیر پس از آنکه اصفهان را پبایتختی خود انتخاب نمود دستور داد میدان نقش جهان را تا حدود میدان فعلی شاه وسعت دهند و در اطراف آن ساختمانهای زیبایی بنا نمود.

طول این میدان که بشکل مربع مستطیل است از شمال بجنوب بالغ بر 500 متر و عرض آن حدود یکصد و پنجاه متر است و در ابتدای قرن یازدهم هجری (ابتدای قرن 17 میلادی) بوسیله شاه عباس کبیر احداث و تزیین شده است

از زمان شاه عباس تا حدود سی سال قبل وضع میدان شاه با وضع فعلی آن تفاوت داشته است باین ترتیب که سطح میدان در داخل حدود جویهای آب اطراف آن بکلی مسطح بوده و در شمال و جنوب آن دو دروازه سنگی برای بازی چوگان قرار داشته است - دروازه های سنگی چوگان امروز نیز در شمال و جنوب میدان در جای اصلی خود باقی هستند ولی احداث حوض بزرگ وسط میدان و باغچه های اطراف آن منظره قدیمی آنرا تغییر داده است - ساختمانهای اطراف میدان دو طبقه است و داخل غرفه های فوقانی دارای تزیینات ساده ایست

در سمت جنوب این میدان دستگاہ عظیم ساختمانهای مسجد شاه برونمای آبی و در ضلع شرقی آن گنبد بیهمتای مسجد شیخ لطف الله - در ضلع غربی آن کاخ سلطنتی شاه عباس کبیر یا عالی قاپو و در شمال آن سردر قیصریه و بازار شاهی واقع شده اند.

از مشخصات میدان شاه آنستکه میدان با بناهای زیبای اطراف آن در مواقع مختلف روز از اول صبح تا غروب آفتاب و در هوای آفتابی یا ابری مخصوصاً هوای آفتابی و

ابری مناظر مختلف باشکوه و بسیار دلپذیر بخود میگیرد و یکی از جالبترین قسمتهای شهر تاریخی اصفهان در نظر سیاحان است.

اگر بگفته سیاحان اروپائی اصفهان را قلب مشرق زمین بدانیم قلب اصفهان هم میدان شاه است - برای درک عظمت و زیبایی میدان شاه باید این میدان را دید ولی برای درک عظمت آن در چهار قرن پیش باید از قوه تخیل نیز یاری خواست:

«اصفهان چهار قرن پیش را در نظر خود مجسم کنید - در طرفین عمارت عالی قاپو در هر طرف بفاصله 110 قدم از مدخل عمارت 110 توپ قرار دهید (عدد 110 بحساب قرار دهید حروف ابجد شماره حروف نام علی علیه السلام جانشین پیغمبر اسلام است که سلاطین صفویه نسبت باحضرت ارادت خاصی داشته اند) عمارت عالی قاپو را با تمام تزیینات کننده دوره صفوی آن و درها و پنجره های زیبا و فرشها و پرده های گرانبها و هزاران شیئی قیمتی دیگر در نظر بگیرید - شاه عباس کبیر را بخاطر بیاورید که با چشمهای تیزبین خود سفراء و شخصیتهای بزرگ داخلی و خارجی را در اطراف خود گرفته و از تالار عمارت منظره بازی چوگان و هنر نمائیهای قزلباشها را تماشا میکند آنگاه لحظه ای بعظمت سابق آن نیز اندیشیده اید »

قیصریه

در ضلع شمالی میدان شاه سردر قیصریه و بازار شاهی واقع شده که در سال 1029 هجری (1919 میلادی) ساخته شده است - در سر در مزبور هنوز هم تزیینات نقاشی دیوارها و مقرنس کاری نقاشی سقف آن قابل توجه است - نقاشی روی دیوارها مناظری از جنگهای شاه عباس کبیر را با از بکان نمایش میدهد و چون در مجاورت هوا و در معرض تابش اشعه خورشید قرار داشته است تقریباً محو شده بنظر میرسد ولی مقرنس نقاشی سقف آن بسیار جالب است

سردر قیصریه در جبهه فوقانی آن کاشیکاری معرق بسیار نفیسی دارد که موضوع تزیینات آن نمایش ستاره قوس است - مؤلفین مشرق زمین احداث شهر اصفهان را در

برج قوس دانسته اند و ستاره مزبور را بشکل نیمه انسان و نیمه ببری که دمش مار بزرگی است بصورت کاشیکاری در سر در قیصریه نمایش داده اند.

در قیصریه بیازار شاهی باز میشود که امروز محل اجتماع فروشندگان انواع و اقسام قلمکار و بافندگیهای دستی اصفهان است و طرز تهیه قلمکار را در کارگاههای داخل این بازار میتوان مشاهده نمود - بازار مزبور در قسمت وسط چهار سوق منقش بسیار زیبایی از دوره صفویه دارد که مهمترین و زیباترین چهار سوقهای اصفهان است.

در زمان صفویه در غرفه های فوقانی طرفین سر در قیصریه دستگاه نقاره خانه متمرکز بوده است که همه روزه هنگام غروب آفتاب نقاره چی ها با طبل و دهل و بوق و کرنا و آلات و ادوات و سازهای جنگی دیگر قسمتهایی را مینواخته اند

عکس

قطعه کاشیکاری نفیس معرق بالای سر در مسجد شاه که بشکل دو طاووس است

این مسجد که شاهکار معماری و کاشیکاری قرن یازدهم هجری است بفرمان شاه عباس کبیر ساخته شده است - سردر معرق آن در سال 1011 هجری (1602 میلادی) ساخته و پرداخته شده و اتمام ساختمان در سال 1028 هجری (1618-19 میلادی) بوده است .

عکس

مسجد شیخ لطف الله از بناهای بسیار مشهور عهد شاه عباس کبیر در اصفهان

معمار و بنای مسجد استاد محمد رضای اصفهانی است که نام او در داخل محراب نفیس مسجد باین نحو ذکر شده است:

عمل حقیر فقیر محتاج برحمت خدا استاد محمد رضا بن استاد حسین بناء اصفهانی فی سنه 1028

مسجد شیخ لطف الله یکی از شاهکارهای ابنیه تاریخی ایران است که گنبد آن از نظر فن معماری و نوع تزیینات نظیر ندارد و تناسب مخصوص و زیبایی که در ساختن گنبد آن بکار رفته غیر قابل تصور است - تزیینات کاشیکاری آن در داخل از ازاره ها بیابا همه از کاشیهای معرق نفیس پوشیده شده و حتی داخل و خارج گنبد نیز معرق است.

امتیاز مخصوص تزیینات کاشیکاری مسجد شیخ لطف الله نسبت بسایر مساجد دوره صفویه آنستکه رنگ زمینه کاشیها در سایر مساجد معمولاً رنگ آبی لاجوردی و فیروزه ای است در حالیکه رنگ زمینه کاشیها در مسجد شیخ لطف الله رنگ کرم است و از اینجهت هم بنائی منحصر بفرد محسوب میشود .

کتیبه های داخل و خارج مسجد شیخ لطف الله منحصراً خط ثلث علیرضای عباسی خطاط بسیار مشهور عهد شاه عباس کبیر میباشد و این کیفیت هم بنوبه خود وجه امتیاز دیگری برای مسجد شیخ لطف الله نسبت بسایر مساجد عهد صفویه بشمار میرود و بسیار قابل توجه است

وجه تسمیه مسجد شیخ لطف الله :

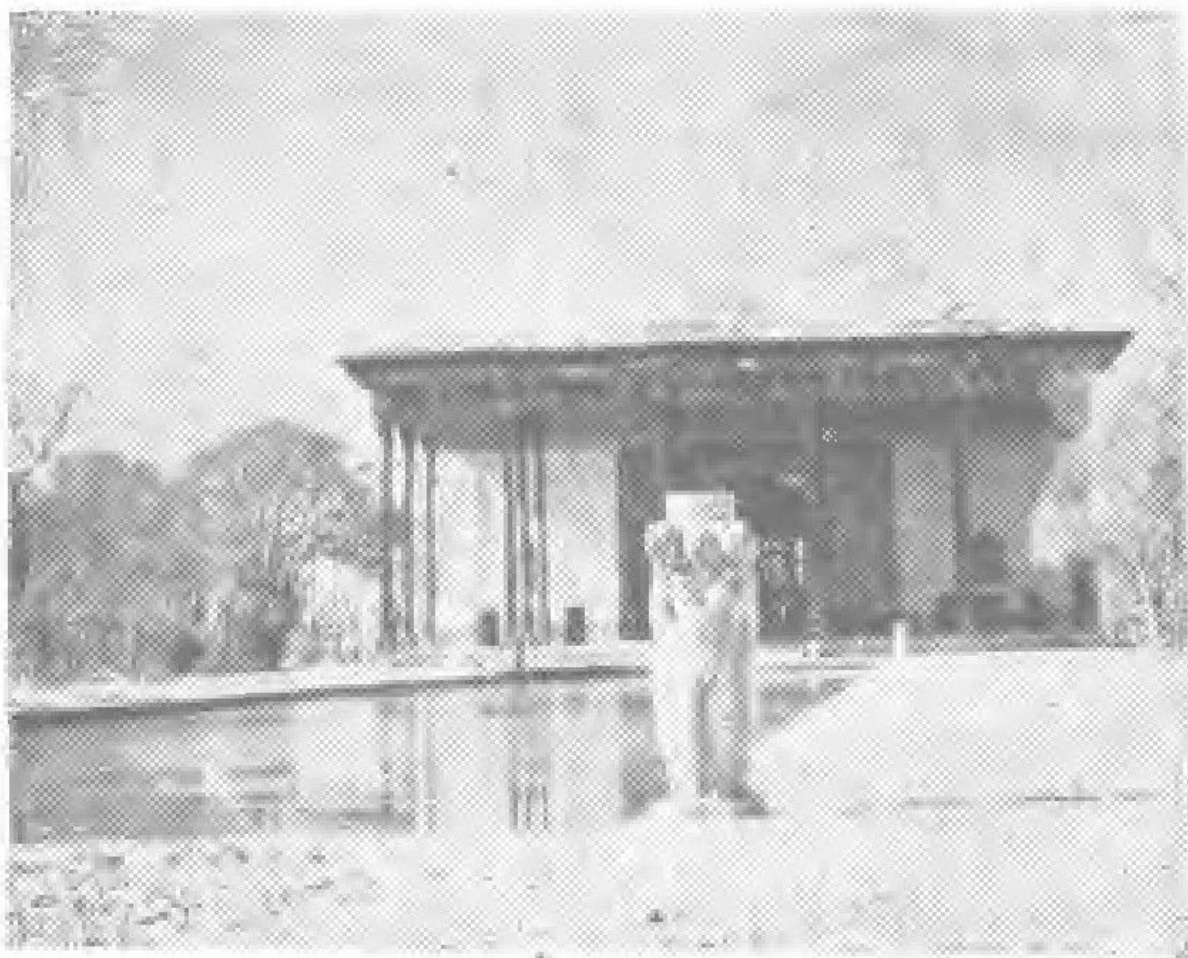
شیخ لطف الله از مردم میس از قراء جبل عامل یعنی لبنان امروزی بوده خاندان او همه از فقهای امامیه بوده اند - چون سلاطین صفویه بترویج مذهب تشیع همت گماشتند جمع کثیری از علمای شیعه مذهب بحرین و جبل عامل از موطن خود بعزم ایران حرکت کردند و از آنجمله بود شیخ لطف الله که ابتدا در مشهد مقدس اقامت گزید و بخدمت آستانه رضوی برقرار گردید ولی چون خراسان دائماً در معرض تاخت و تاز از بکان بود بقزوین پناه جست و بتدریس مشغول شد و سپس باصفهان حرکت کرد شاه عباس مدرسه و مسجد شیخ لطف الله را برای تدریس و نماز گذاری او اختصاص داد فوق العاده مورد تجلیل و احترام واقع گردید .

ما بین عالم معروف عهد شاه عباس شیخ بهاء الدین محمد عاملی معروف به شیخ بهائی و شیخ لطف الله چنانکه از تواریخ آنعهد بر میآید صفای کامل برقرار بوده و شیخ

بهائی بعلم و فضل و فقه شیخ لطف الله اعتقاد داشته و مردم را بر جوع او در این مسائل و امیداشته است

وفات شیخ لطف الله در اوایل سال 1032 هجری (1622 میلادی) کمی قبل از فتح بغداد بوسیله شاه عباس کبیر اتفاق افتاده است. (1)

عکس

منظره ای از عمارت تاریخی چهلستون

مجسمه های سنگی بصورت شیر و انسان که در چهار گوشه حوض قرار دارند و در عکس دیده میشود تنها آثار برجای مانده يك قصر دیگر صفوی بنام عمارت سرپوشیده است

ص: 50

1- از داخل و خارج مسجد شیخ لطف الله در سالهای 1333 و 1334 و 1335 خورشیدی بوسیله اداره باستانشناسی تعمیرات مفصلی بعمل آمده است

در ضلع جنوبی میدان تاریخی نقش جهان یا میدان شاه در سال 1021 هجری (1612 میلادی) مسجد شاه نفرمان شاه عباس کبیر در بیست و پنجمین سال سلطنت او شروع بساختمان شده است(1) و بمنظور تزیین میدان بزرگ شاه در سال 1025 هجری (1616 میلادی) در حالیکه هنوز مشغول پی ریزی قسمتهای مهم مسجد بوده اند سردر نفیس کاشیکاری معرق آنرا که نام شهریار بزرگ صفوی را در يك کتیبه شامل است با تمام رسانیده اند .

عکس

□

منظره ساختمان عظیم مسجد شاه اصفهان در جنوب میدان نقش جهان

مسجد شاه یکی از شاهکارهای معماری و حجاری و کاشیکاری ایران در قرن یازدهم هجری (قرن هفدهم میلادی) است و آخرین سالهای تاریخی که در این مسجد دیده میشود سال 1040 و 1077 هجری است و معلوم میدارد که تزیینات مسجد شاه در حیات شاه عباس کبیر با تمام نرسیده و در دوره جانشینان او شاه صفی و شاه عباس دوم

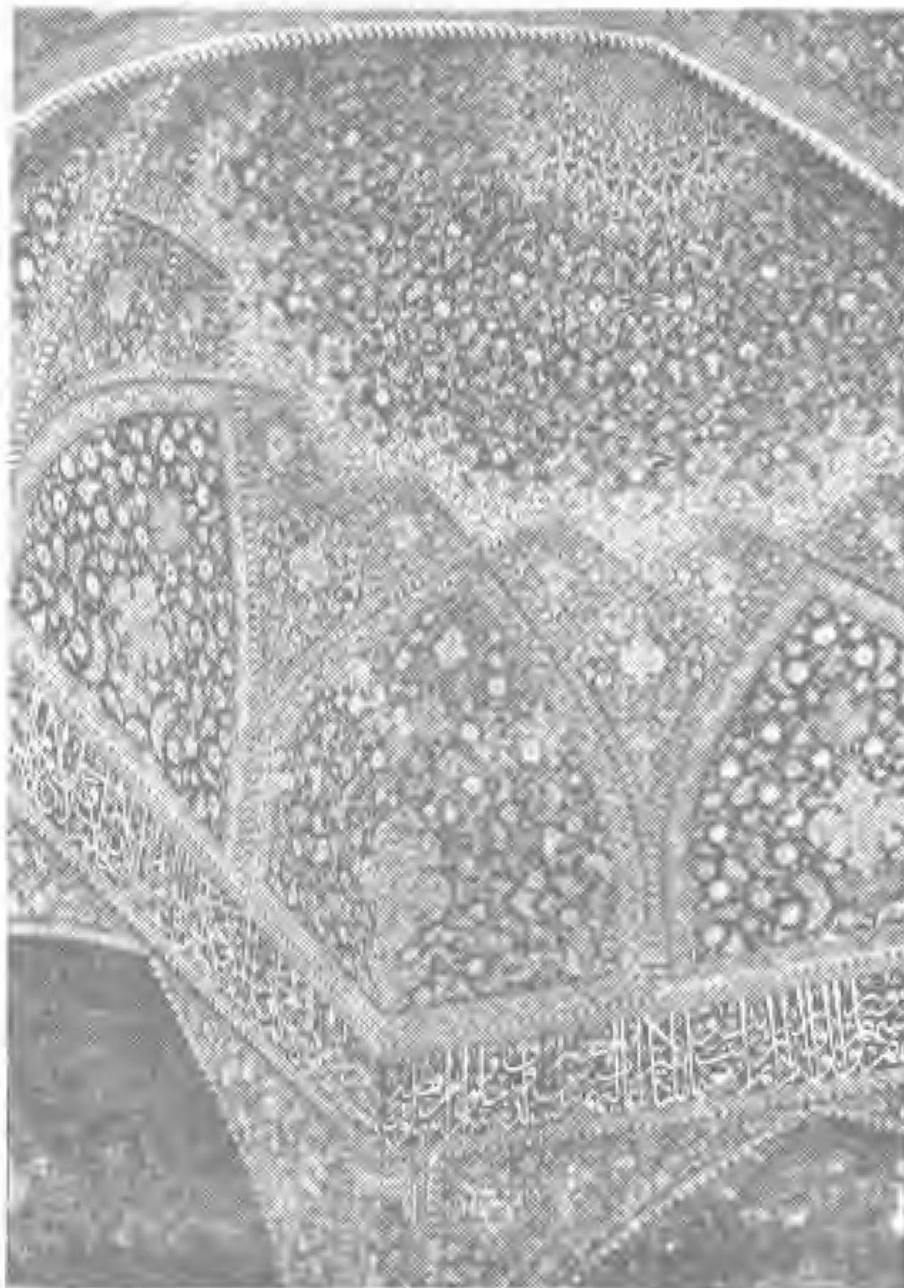
ص: 51

1- سلطنت شاه عباس کبیر از سال 996 تا سال 1038 هجری مدت 42 سال بوده است

نیز ادامه داشته است

آخرین مراحل تزئینی مسجد شاه در شبستان کاشیکاری شمال غربی مسجد انجام یافته است - شبستان مزبور که با نفیس ترین کاشیهای قالبی هفت رنگ تزئین شده دارای عالی ترین محراب کاشیکاری هفت رنگ است و مخصوصاً رنگ زرد طلائی که برای آرایش این محراب بکار رفته است در هیچیک از بناهای صفوی اصفهان نظیر ندارد(1) محراب

عکس

نمونه تزئینات کاشیکاری مسجد شاه با قالبهای هفت رنگ در ایوان شمالی

ص: 52

1- شبستان مزبور بمنزله انبار و چراغخانه مسجد طی دو بیست سال اخیر بکار میرفته است و تمام کاشیهای آن از يك قشر ضخیم دوده پوشیده شده بود در

سال 1333 خورشیدی بوسیله اداره باستانشناسی لکه گیری و پاک شده است.

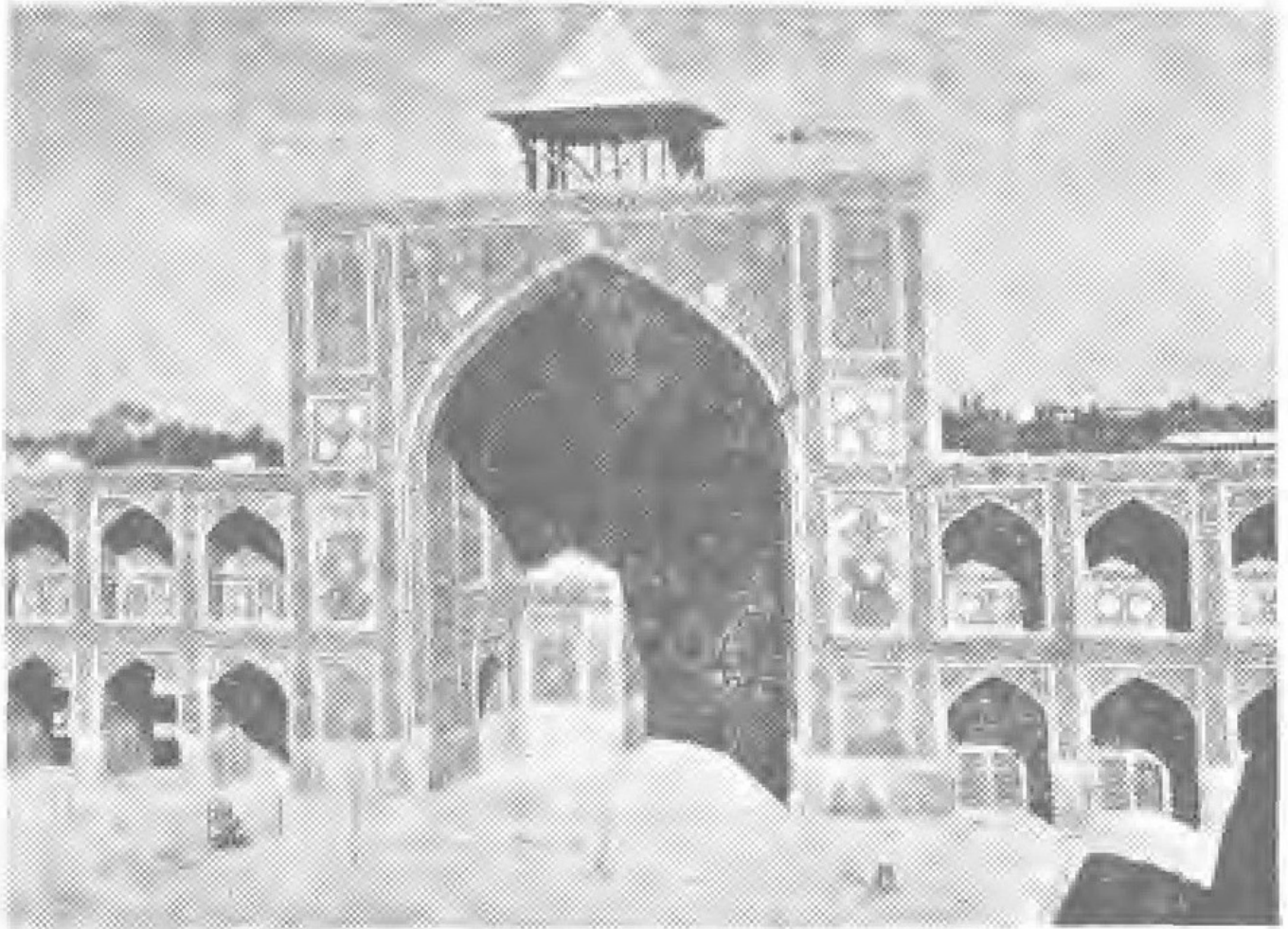
این شبستان دارای يك كتیبه بخط ثلث طلائی در داخل و يك كتیبه بخط ثلث سفید بر زمینه لاجوردی در اطراف آن است که بخط محمد رضای امامی است و سال تاریخ آن سال 1077 هجری (67-1666 میلادی) میباشد که آخرین سال سلطنت شاه عباس دوم است .

کتیبه های مسجد شاه کار خطاطان معروف زمان صفویه است و علیرضا عباسی خطاط مشهور دوره شاه عباس کبیر کتیبه سر در آنرا نوشته است - تزیینات داخل مسجد هم همه با کاشیهای قالبی هفت رنگ است .

ساختمان مسجد شاه زمانی شروع شده است که دهسال از شروع ساختمان مسجد شیخ لطف الله گذشته بوده است باین معنی که عملیات استحکامی و ساختمان طاق و رواق و گنبد مسجد شیخ با تمام رسیده و مشغول تزیین داخل و خارج آن با کاشیهای معرق بوده اند و چون با تمام اهمیت و نفاستی که مسجد شیخ لطف الله در بین ابنیه تاریخی اصفهان دارد از لحاظ جنبه بزرگی و وسعت ساختمان در نظر شهریار والاگهر صفوی کوچک مینموده است شاه عباس در حین تزیین مسجد شیخ لطف اله شروع ساختمان مسجد بزرگ شاه را فرمان داده و بمنظور تزیین ضلع جنوبی میدان شاه اتمام سر در آنرا زودتر از سایر قسمتهای مسجد خواستار شده است و با تمام کوششی که اساتید فن بخرج داده اند و عجله ای که پادشاه در اتمام بنا داشته است مدت چهار سال فقط ساختمان سر در معرق نفیس آن طول کشیده است آنگاه پادشاه متوجه شده که در صورتیکه بخواهد مانند مسجد شیخ لطف اله مسجد شاه معرفی بسازد عمر او کفایت اتمام آنرا نخواهد کرد لذا بصوابدید معمار و مشاورین فنی او دستور داده است تزیینات قسمتهای دیگر مسجد را با کاشیهای قالبی هفت رنگ ادامه دهند و باین ترتیب سیزده سال بعد از اتمام ساختمان سر در مسجد در آخرین سال عمر و چهل و دومین سال سلطنت خود نصب قطعات کاشی کتیبه دور گنبد بزرگ جنوبی را که سال اتمام ساختمان و تزیینات گنبد را سال 1038 هجری (29-1628 میلادی) شامل است بچشم خود دیده است .

صرفنظر از عظمت جنبه معماری و تزییناتی مسجد در ساختمان سردر و گنبد بزرگ و پوش آن نیز شاهکارهایی از معماری بکار رفته است که حاکی از نبوغ و قدرت محاسبه معمار قابل آن استاد علی اکبر اصفهانی است و بهمین جهت بوده است که در ذیل کتیبه ثلث سر در که نام پادشاه را با کاشیهای آبی رنگ بر زمینه سفید نشان میدهد در کتیبه نسخ دیگری که پس از اتمام بنا افزوده شده از معمار مسجد شاه نام برده شده و مورد تجلیل واقع گردیده است.

عکس

گلدسته و ایوان غربی مسجد شاه و نمونه غرفه های اطراف صحن

نکات عمده ای که در مسجد شاه قابل توجه است از اینقرار است:

1- قطعات بزرگ سنگ مرمر که ازاره های مسجد را پوشانیده و در خارج و داخل مسجد جلب نظر مشاهده کنندگان را مینماید - مرمرهای مزبور از اردستان که در 180 کیلومتری اصفهان قرار دارد بمحل مسجد حمل گردیده و در زمان سلطنت شاه صفی جانشین شاه عباس کبیر نصب شده است (در بزرگ مسجد شاه نیز در زمان شاه صفی تهیه شده است)

ص: 54

2- قطار بندی منظم و کاشیکاری معرق بسیار ظریف سردر و قطعه مخصوصی بشکل دو طاووس در نهایت ظرافت ساخته شده و در داخل طاقنمای بالای سر در قرار دارد و از پائین بخوبی دیده میشود (شکل صفحه 47)

3- ساختمان گنبد دو پوش جنوبی مسجد (ارتفاع گنبد داخلی 36 متر و ارتفاع گنبد خارجی بین 47 تا 48 متر است - ارتفاع مناره های داخل مسجد نیز 46 متر است)

4- سنگهای یکپارچه پشم و مرمر که در محوطه سردر و زیر گنبدهای غربی و شرقی و چهلستونهای طرفین گنبد بزرگ جنوبی قرار دارند و در ساختن آنها نهایت دقت و ظرافت بکار رفته است (عکس صفحه 11 نمونه یکی از این سنگها است) و از آب گوارا و بعضی مواقع شربت پر میشده و در فصل تابستان از واردین بمسجد رفع عطش میکردند است.

عکس

چهلستون جنوب شرقی مسجد شاه که با کاشیهای هفت رنگ تزیین شده

5- انعکاس صوت در مرکز محوطه زیر گنبد بزرگ که بسیار مورد توجه تماشاچیان واقع میشود

6- معماری ماهرانه ساختمان سردر و ایوان شمالی مسجد که سردر و مناره های آن در جنوب میدان شاه قرار داده شده و گنبد و مناره های داخل و صحن مسجد در جهت صحیح مکه قرار دارند

7- قطعه سنگی که بمنزله شاخص و ظهر نما محسوب میشود و منسوب بشیخ بهائی عالم معروف و ریاضی دان عهد شاه عباس است و در مدرسه جنوب غربی مسجد قرار دارد و ظهر حقیقی اصفهان را در چهار فصل سال نشان میدهد

8- نکته بسیار مهم دیگری که در مسجد شام اصفهان جلب توجه میکند پخش یکنواخت صوت در زیر گنبد بزرگ و چهلستونهای طرفین و صحن مسجد و ایوانهای طرفین آنست باین ترتیب که وقتی ناطق در محل مخصوص محراب یا عرشه منبر شروع بسخترانی نماید صدای طبیعی او در همه قسمتهای مختلف مسجد بویژه در صحن بگوش میرسد و چنین مینماید که مسجد شاه اصفهان که یک شاهکار بی نظیر معماری و تزئیناتی در دنیا محسوب میشود یک شاهکار بزرگ صوتی نیز بحساب میآید و معماران و استادان لایق ایرانی در تاریخ چهار قرن پیش از نظر پخش صدا نیز بنای مزبور را جلوه ای از تجلیات فنون استادی و دانش خویش قرار داده اند

اگرچه ابنیه تاریخی اصفهان هر یک برای خود مقام و منزلتی دارند ولی مسجد شاه بیش از حد تصور جلب نظر سیاحان را مینماید و عموم بازدید کنندگان ابنیه تاریخی اصفهان مسجد شاه را بنائی منحصر بفرد در دنیا معرفی کرده اند. (1).

ص: 56

1- در سالهای 1334 و 1335 خورشیدی در مسجد شاه اصفهان بوسیله اداره باستانشناسی تعمیرات مفصل و دامنه داری صورت گرفت و تمام کاشیهای آن گردگیری شد از کاشیهای گنبد داخلی آن نیز برای اولین مرتبه پس از اتمام این بنا در دوره صفویه گردگیری و تعمیر و ترمیم بعمل آمد

وجه تسمیه این عمارت تاریخی به عالی قاپو یعنی سر در عالی و باشکوه از آنجهت است که عمارت مزبور سر در قصرهای سلطنتی صفویه محسوب میشده است که از میدان شاه تا گردشگاه چهارباغ قرار داشته اند - این عمارت که از عجایب معماری عهد صفوی است در اوایل قرن یازدهم هجری (اوایل قرن هفدهم میلادی) بامر شاه عباس کبیر ساخته شده و پادشاه بزرگ صفوی سفراء و شخصیت‌های عالیقدر را در این قصر بحضور میپذیرفته است

عکس

□

عمارت هفت طبقه عالی قاپو از بناهای شاه عباس کبیر در میدان شاه اصفهان

در دوره جانشینان شاه عباس هم در این عمارت کارهایی بمنظور تزئین کامل آن بعمل آمده است و از آنجمله تالار باشکوه آن در سال 1054 هجری (1644 میلادی) در سلطنت شاه عباس دوم تکمیل شده است و پادشاهان و مهمانان آنها از تالار 18 ستون

ص: 57

این کاخ مشرف بمیدان شاه که منظرهای بسیار جالب دارد مناظر بازی چوگان و چراغانیها و آتشبازیها و رژه سپاهیان را تماشا میکرده اند .

تالار کاخ که دارای 18 ستون چوبی است در عهد صفویه از تزیینات طلا کاری و آینه پوشیده شده بوده و دیوارهای تالار نقاشیهای بس عالی داشته است که اکنون هم با آنکه از زیر گچ خارج شده از قدرت قلم هنرمندان آنعصر حکایت میکند - جهش آب از فواره های حوض وسط تالار که از مس و مرمر ساخته شده در پذیرائیهای عصرانه پادشاهان با دورنمای گنبد مسجد شیخ لطف الله که عصر هنگام تالار مخصوصی در برابر نور خورشید دارد و دستگاه تمام فیروزه ای رنگ مسجد باشکوه شاه عباس و گنبد بزرگ مناره های مرتفع آن در زیر آسمان نیلگون اصفهان منظره ای بدیع بوجود می آورده است که برای آنهائیکه اصفهان را ندیده اند توصیف آن شاید حمل بر خیالبنافی بشود در صورتیکه آنهائیکه اصفهان را دیده اند بخوبی میدانند که این منظره دلکش حقیقت دارد و با آنکه امروز جهش آب از فواره های حوض تالار مشاهده نمیشود و از چوگان باز ها هم با آنکه دو دروازه چوگان در شمال و جنوب میدان در جای خود استوار است خبری نیست ولی هنوز منظره گنبد معرق مسجد شیخ لطف الله از روبرو چشم را خیره میکند و مشاهده گنبد و مناره های فیروزه فام مسجد با عظمت شاه در جنوب میدان روح را نوازش میدهد و تماشا کننده ای که اینمناظر را از تالار 18 ستون عالی قاپو با چشم خود ببیند و نغمه های خوانندگان ایرانی را از بلندگوی رادیوی کافه میدان که در وسط باغچه های پر از گل قرار دارد با گوش خود میشنود یقیناً بیاد داستانهای هزار و یکشب میافتد و آنچه را افسانه مینداشته بحقیقت در مییابد .

کاخ عالی قاپو دارای هفت طبقه ساختمان است که هر طبقه تزیینات مخصوصی دارد و با آنکه بعد از دوره صفویه به تزیینات آن خرابیها و لطماتی جبران ناپذیر وارد آمده معذک هنوز شاهکارهایی از گچ بری و نقاشی عهد صفویه را ذخیره کرده و هر تماشاچی صاحبذلی را بتحسین و تمجید وامیدارد -
اطاقهای متعدد بزرگ و کوچک با مدخلهای

کوتاه و تزیینات رنگی فراوان بر روی دیوارها و طاقها - پله های مارپیچی برای بالارفتن و پائین آمدن - مینیاتورهای کارهنرمند معروف عهد شاه عباس رضای عباسی(1) که متأسفانه لطمات فراوان دیده اند و نقاشیهای گل و بوته و شاخ و برگ و اشکال وحوش و طیور و گچ بریهای زیبای طبقه ششم عمارت که بشکل انواع جام و صراحی در طاقها و دیوارها تعبیه شده اند از قسمتهای جالب این بنای تاریخی است و از فراز آخرین طبقه آن بهترین منظره شهر باستانی اصفهان پدیدار است.(2)

دو نکته قابل توجه :

1- در بین تزیینات نقاشی این کاخ تزیینات اطاق بزرگ طبقه سوم که درهای آن بسوی تالار 18 ستون باز میشود و شاه عباس مهمانهای رسمی را در این اطاق بحضور می پذیرفته است از همه جالبتر است - خوشبختانه نقاشیهای طاق این اطاق که انواع و اقسام طیور را با رنگهای طبیعی آنها نمایش میدهد بصورت اصلی و صفوی آن بدون کمترین مداخله باقیمانده است و از اطاقهای بسیار تماشائی کاخ عالی قاپو محسوب میشود .

2- در خصوص اطاقهای طبقه ششم عمارت نیز که بشکل انواع ظروف و صراحی تزیین شده و در نزد مردم بنام اطاق صوت و موسیقی شهرت پیدا کرده باید گفت که اولاً- تزیینات مزبور نوعی از کار گچ بری است که بسیار ظریف و عالی میباشد و تهیه آن خیلی مشکل بوده است و ثانیاً ساختن و پرداختن این اشکال گچ بری برای آن نبوده است که در آنها جام و ظروف قرار دهند زیرا نوع این کار که با گچ تعبیه شده بسیار ظریف است و کوچکترین اشاره ای که در اثر برخورد دست یا شیئی دیگری بآنها حاصل شود آنها را در هم میشکند بلکه غیر از نمایش یکی از انواع عالی

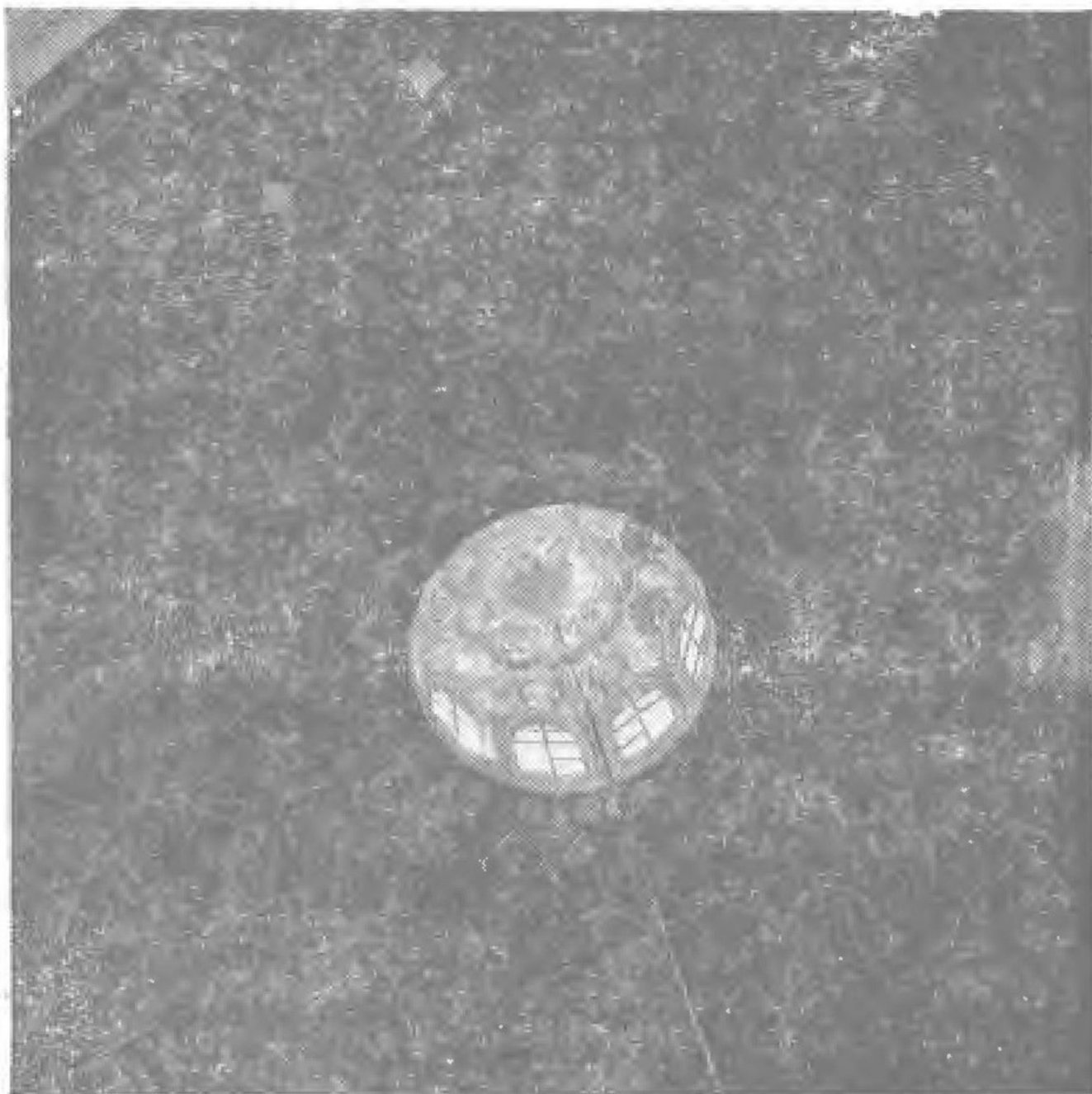
ص: 59

1- رضای عباسی را نباید با علیرضای عباسی اشتباه کرد - علیرضای عباسی خطاط مشهور زمان شاه عباس کبیر و رضای عباسی نقاش هنرمند معروف آن دوره است

2- عمارت عالی قاپو در حدود 34 متر ارتفاع دارد

تزیینات گچی غرض عمده در تزیین اتاقهای متعدد این طبقه بنحوی که ذکر شد آن بوده است که در این قسمت از عمارت که طبقه مخصوص پذیرائیهای خاصه و رامشگری بوده است انعکاسات حاصله از نغمه های سازندگان و نوازندگان بوسیله این اشکال مجوف گرفته شده و نغمه ها و صداها طبیعی و بدون انعکاس صوت بگوش برسد .

عکس

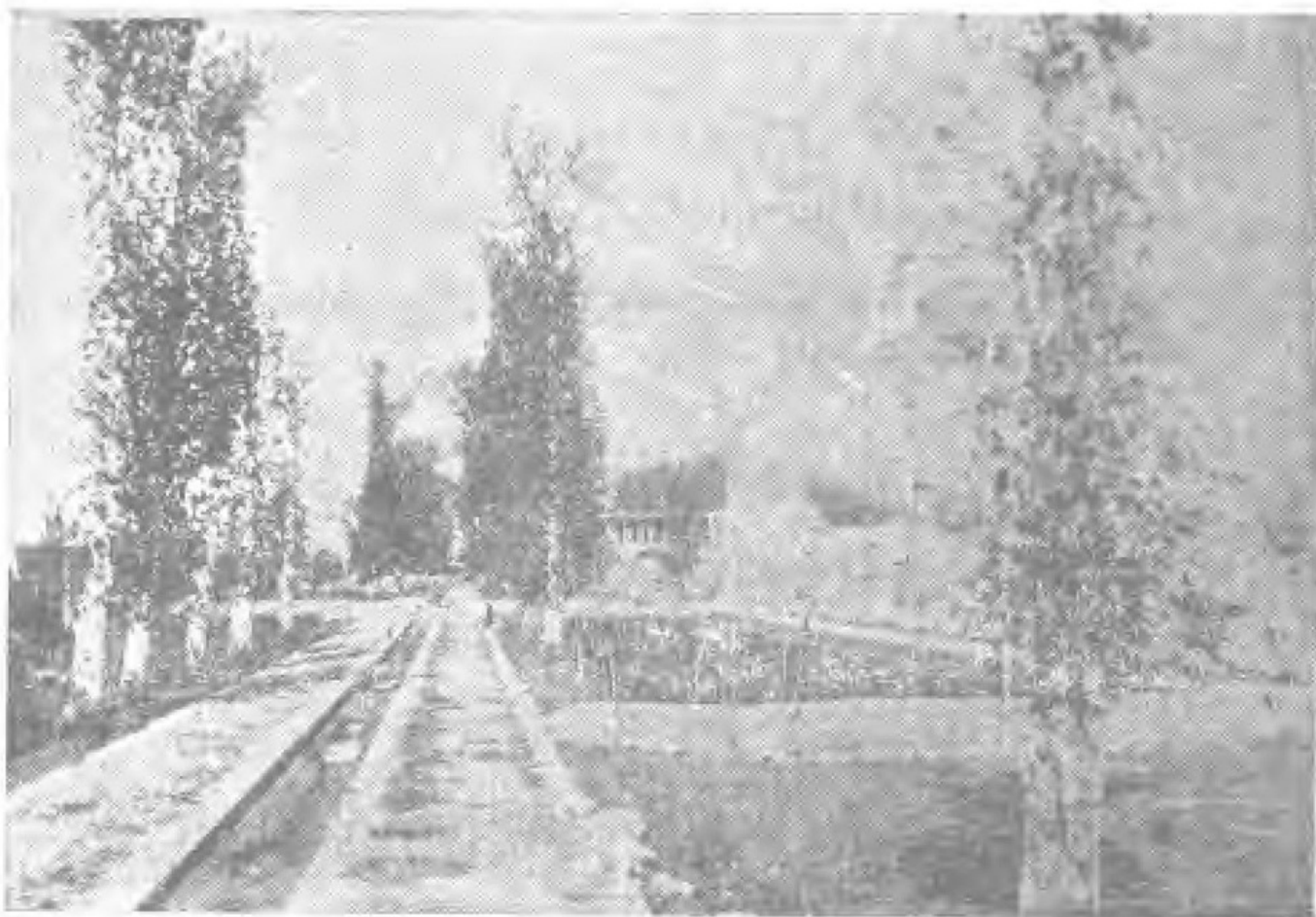

تزیینات سقف سرسرای عمارت تاریخی هشت بهشت کاخ اختصاصی شاه سلیمان صفوی

خیابان چهارباغ

خیابان چهارباغ گردشگاه مشجر اصفهان است که بدستور شاه عباس کبیر در سال 1005 هجری (7-1596 میلادی) احداث گردیده ابتدای خیابان عمارت منهدم شده جهان نما از ابنیه آن پادشاه بوده که در مقابل کاخ فعلی شهرداری قرار داشته است و انتهای آن باغ و قصر هزار جریب در محل فعلی دروازه شیراز بشمار میرفته و پل اللهوردی خان یا 33 چشمه آنرا بدو قسمت میکرده است. از قصر جهان نما تا پل 33 چشمه چهار باغ پانین و از پل مزبور تا قصر هزار جریب چهارباغ بالا نام داشته است - دو قصر مزبور که در دو انتهای خیابان چهار باغ قرار داشته بقدری مرتفع بوده که از بالای هر يك از آنها سر در قصر دیگر دیده میشده است - وجه تسمیه خیابان

عکس

منظره قدیمی چهار باغ اصفهان

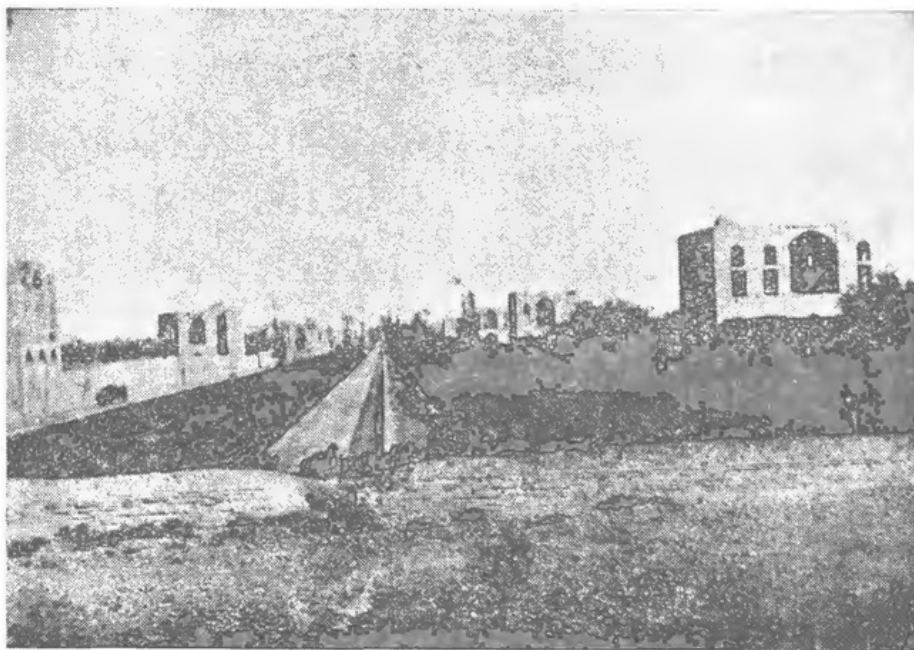
مزبور بنام چهار باغ آن بوده که در هر يك از اضلاع شرقی و غربی دو چهارباغ بالا و پائین چهار باغ بزرگ وجود داشته و هر باغ دارای دو عمارت بوده . يك سر در مجلل دو طبقه و مشرف بخیابان در مدخل و يك عمارت کلاه فرنگی بزرگتر در میان باغ - اندازه کلاه فرنگیها در همه باغات یکسان ولی طرز ساختمان و نوع تزیینات آنها متفاوت بوده است

دیوار باغها نیز مشبك بوده و از خیابان فضای مشجر باغها نمایان بوده و بر صفا و طراوت این گردشگاه میافزوده است - در طول خیابان چهار ردیف درخت چنار سر باسمن میکشیده و نهري سنگی که کف و لبه های آن با سنگ تراش ساخته شده طرفین آن از تخته سنگهای بزرگ مفروش بوده است در وسط خیابان جاری میشده و در فواصل معین بخوضهای بزرگی که در اطراف دارای فواره های متعدد بوده میریخته و ایجاد آبشار میکرده و از فواره ها هم آب فواران مییافته است

دو سواره رو فعلی که اسفالت است محل باغچه های گلهای رنگارنگ بوده و در مسیر چهار باغ پائین از عمارت جهان نما تا پل 33 چشمه هشت حوض بزرگ خیابان مزبور را بهشت قسمت متساوی تقسیم میکرده و آنجا که حوضها واقع میشده اند دیواره های آنها تمام عرض خیابان را میگرفته و راه عبور منحصر بدو پیاده رو طرفین خیابان میگشته است .

نقشه چهار باغ بالا هم مانند چهار باغ پائین بوده است با این تفاوت که باغهای چهار باغ پائین هر يك بمساحت چهل هزار متر مربع و باغات چهارباغ بالا هر يك شصت تا هشتاد هزار متر مربع مساحت داشته است.

از پل 33 چشمه تا سر در باغ زرشك که امروز محل کارخانه صنایع پشم است و چنار کهنسال باغ زرشك امروز هم در محل اصلی خود باقی است و خیابان فعلی در این محل شیب زیاد دارد در عهد صفویه بصورت دریاچه ای بوده و آبیکه از هزار جریب بآن میریخته در نزدیک چنار معروف تشکیل آبشاری میداده است - باغ زرشك در حدود

منظره قدیمی چهارباغ بالا از پل ۳۳ چشمه تا قصر هزار جریب

منظره قدیمی سردر باغ زرشک- نمونه ساختمان سردر باغهای دوره صفویه در مسیر خیابان چهارباغ

منظره قدیمی چهارباغ بالا از پل 33 چشمه تا قصر هزار جریب

منظره قدیمی سردر باغ زرشک نمونه ساختمان سردر باغهای دوره صفویه در مسیر خیابان چهارباغ

هشتاد هزار متر مربع مساحت داشته و سر در آن مشتمل بر عمارتی مفصل و مجلل بوده است.

ولی منظره امروز خیابان چهارباغ بکلی تغییر یافته است - نهر سنگی وسط پیاده رو را پر کرده و خیابان را تسطیح نموده اند - باغچه های گلکاری طرفین پیاده رو برای سواره رو اختصاص داده شده و اسفالت شده است - مغازه های درجه اول شهر در طرفین پیاده روهای دو جانب خیابان متمرکز شده اند - سینما ها و تئاترها و پاساژها و مهمانخانه های جدید جای سر در باغات سابق را گرفته اند و از آنهمه گلهای فراوان که در وصف آنها گفته اند دست نگارین چوبگل میرسید - حرف نچین تا سر پل میرسید و از چنارهای تومنند و شاداب آن دیگر خبری نیست و اگر باین ترتیب که هر سال بعلت کهنسالی و عدم مراقبت چنارهای قدیمی یکی پس از دیگری خشک میشود سالیانی معدود بگذرد از صفا و طراوت چهارباغ اثری دیگر باقی نخواهد ماند.

عکس

عکس تاریخی عمارت نمکدان از بناهای شاه عباس دوم که در ساحل زاینده رود قرار داشته است و فعلا وجود خارجی ندارد

ص: 64

کاخ تاریخی هشت بهشت

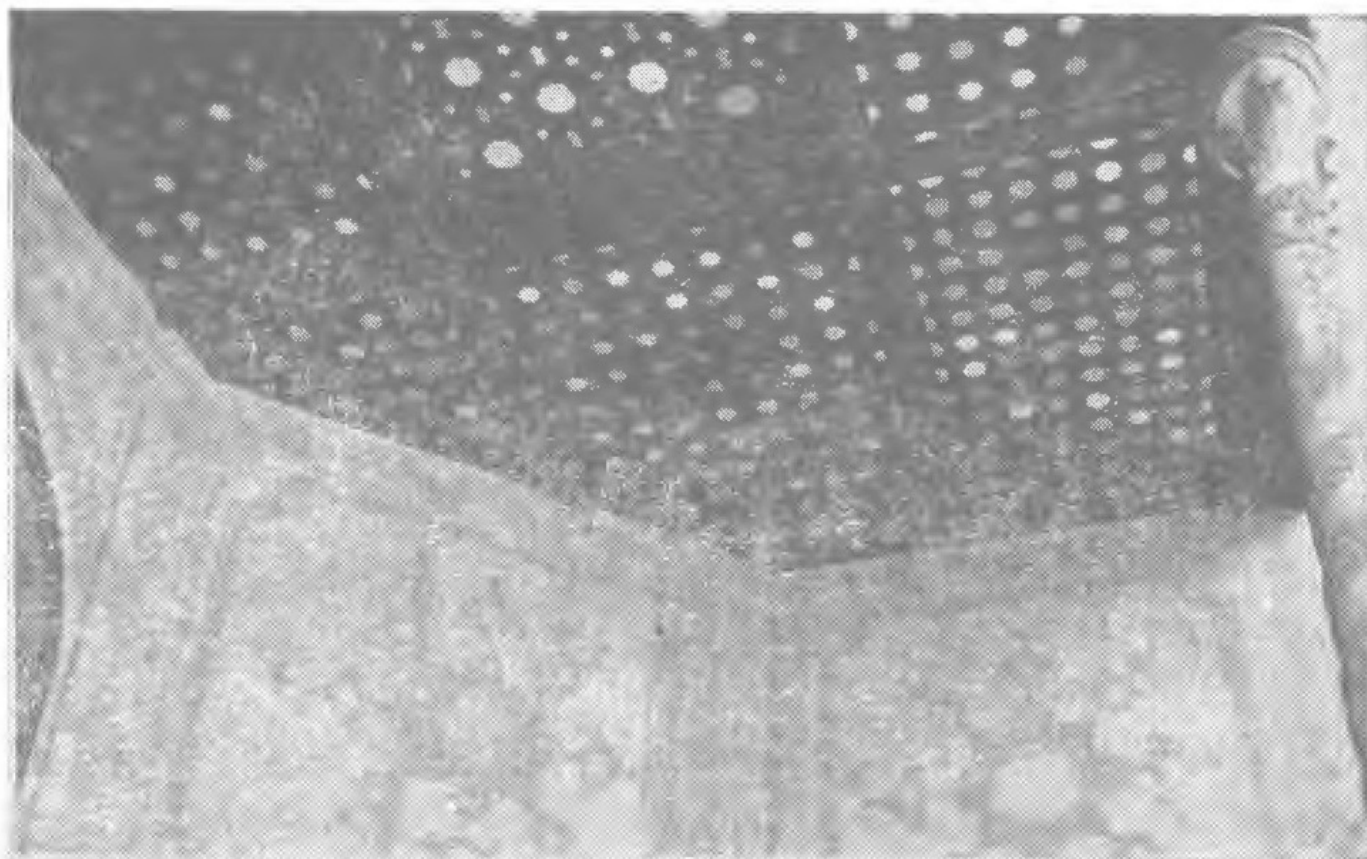
کاخ هشت بهشت که ثبت آثار تاریخی کشور رسیده از بناهای تاریخی معدودی است که در کشور ایران ثبت تاریخی رسیده و دارای مالک خصوصی است - کاخ هشت بهشت و باقیمانده باغ وسیع قدیمی آن امروز در حدود هفت هزار متر مربع مساحت دارد و در خیابان چهارباغ اصفهان روبروی خیابان شیخ بهائی واقع شده.

کاخ مزبور سنگهای ازاره مرمری فراوان و يك طاق مقرنس مذهب عالی در سرسرای آن و اطاقهای نقاشی شده دارد و پشت بغلهای متعدد آن در اطراف خارجی بنا که کاشیکاری شده است انواع و اقسام وحوش و طیور را با اشکال بسیار متناسب و عالی

عمارت تاریخی هشت بهشت در سال 1080 هجری (70-1669 میلادی) در دوره سلطنت شاه سلیمان صفوی بنا شده است و در نوع خود از کاخهای بی نظیر عهد صفویه است.

شاردن فرانسوی (J. CHARDAIN) که در دوره شاه سلیمان مدت زیادی در اصفهان بسر برده است کاخ هشت بهشت را فرح انگیزتر از مجلل ترین کاخهای ممالک اروپائی بشمار آورده و در کتاب سفرنامه خود از آن توصیف نموده است. (1)

عکس

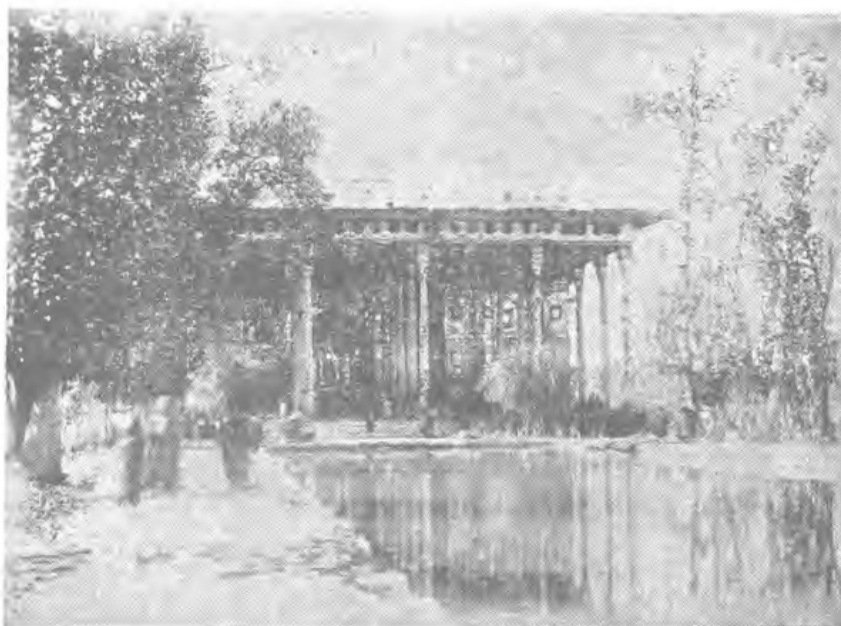
تزیینات آینه کاری سقف ایوان شمالی عمارت تاریخی هشت بهشت

ص: 66

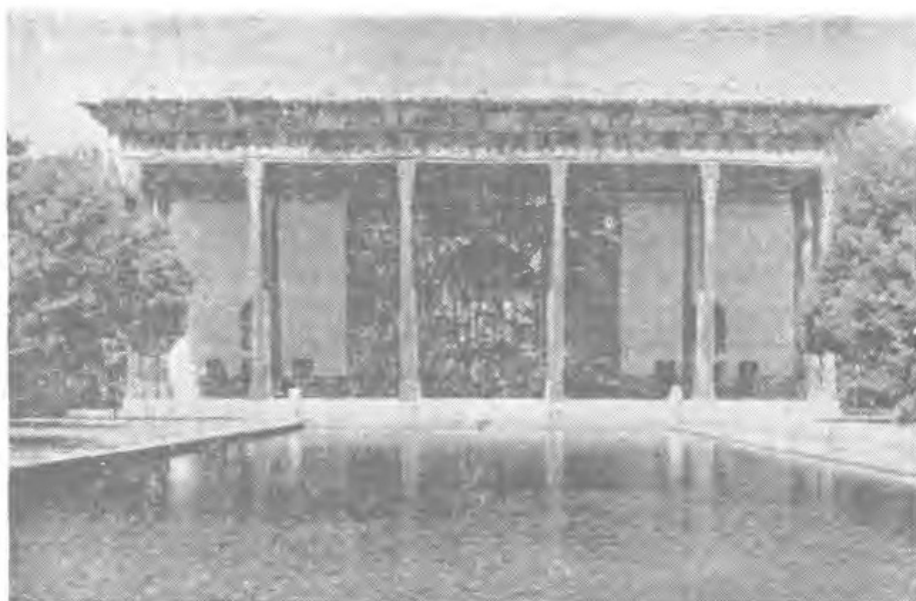
1- قسمتی از کتاب شوالیه شاردن که مربوط باصفهان است بوسیله همکار دانشمند آقای حسین عریضی از فرانسه بفارسی ترجمه شده و منتشر گردیده است - برای درك عظمت شهر اصفهان در دوره صفویه مطالعه این کتاب را بخوانندگان محترم این راهنما توصیه مینماید

عمارت تاریخی چهلستون که مانند عالی قابو صدمات و لطمات فراوان دیده و تزیینات نقاشی و مینیاتورهای زیبای آن در زیر قشرهایی از گچ از انظار تماشا کنندگان مستور بوده و بوسیله اداره باستانشناسی تدریجاً بیرون آورده شده و بصورتی که بدست آمده است محافظت میشود از بناهای هفتمین پادشاه صفویه شاه عباس دوم است که محل بارعام و کاخ پذیراییهای رسمی آن پادشاه بوده است - تا سال 1327 خورشیدی (1948 میلادی) چون تاریخ بنا بدست نیامده بود هیچکس نمیتوانست با اطمینان کامل بیان کند که کاخ چهلستون از ابنیه کدامیک از پادشاهان صفوی است و بسیاری از مطلعین گمان میکردند که از بناهای شاه عباس کبیر باشد لکن در سال مزبور در نتیجه کاوشهایی که بعمل آمد در جبهه کاخ اشعاری در دو کتیبه خطی زیبا از زیر گچ بدست آمد که یکی کوتاهتر و بر زمینه صورتی رنگ بنای تالار چهلستون را بشاه عباس دوم نسبت میدهد و سال اتمام آنرا 1057 هجری (1647 میلادی) تعیین میکند و دیگری که طولانی تر است بر زمینه آبی از تعمیرات زمان شاه سلطانحسین حکایت میکند و نام خطاط آن محمد صالح و تاریخ تعمیرات را که سال 1118 هجری است (1706 میلادی) مشخص مینماید

از نتیجه تحقیقات درباره چهلستون چنین مستفاد میشود که باغ وسیع چهلستونرا که بمساحت تقریباً 65000 متر مربع است شاه عباس کبیر طرح انداخته و در وسط آن عمارتی با اطاقهای کوچکی در اطراف آن احداث نموده بوده است سپس شاه عباس دوم عمارت مزبور را توسعه داده و تالار بزرگ و ایوانهایی بر آن افزوده است - اکنون جای تردید نیست که تالار 18 ستون و تالار آینه و تزیینات آینه کاری و مجالس نقاشی سالن پادشاهی که محل امروز موزه است باستانهای دو تابلوی معروف بجنگ چالدران و کر نال که

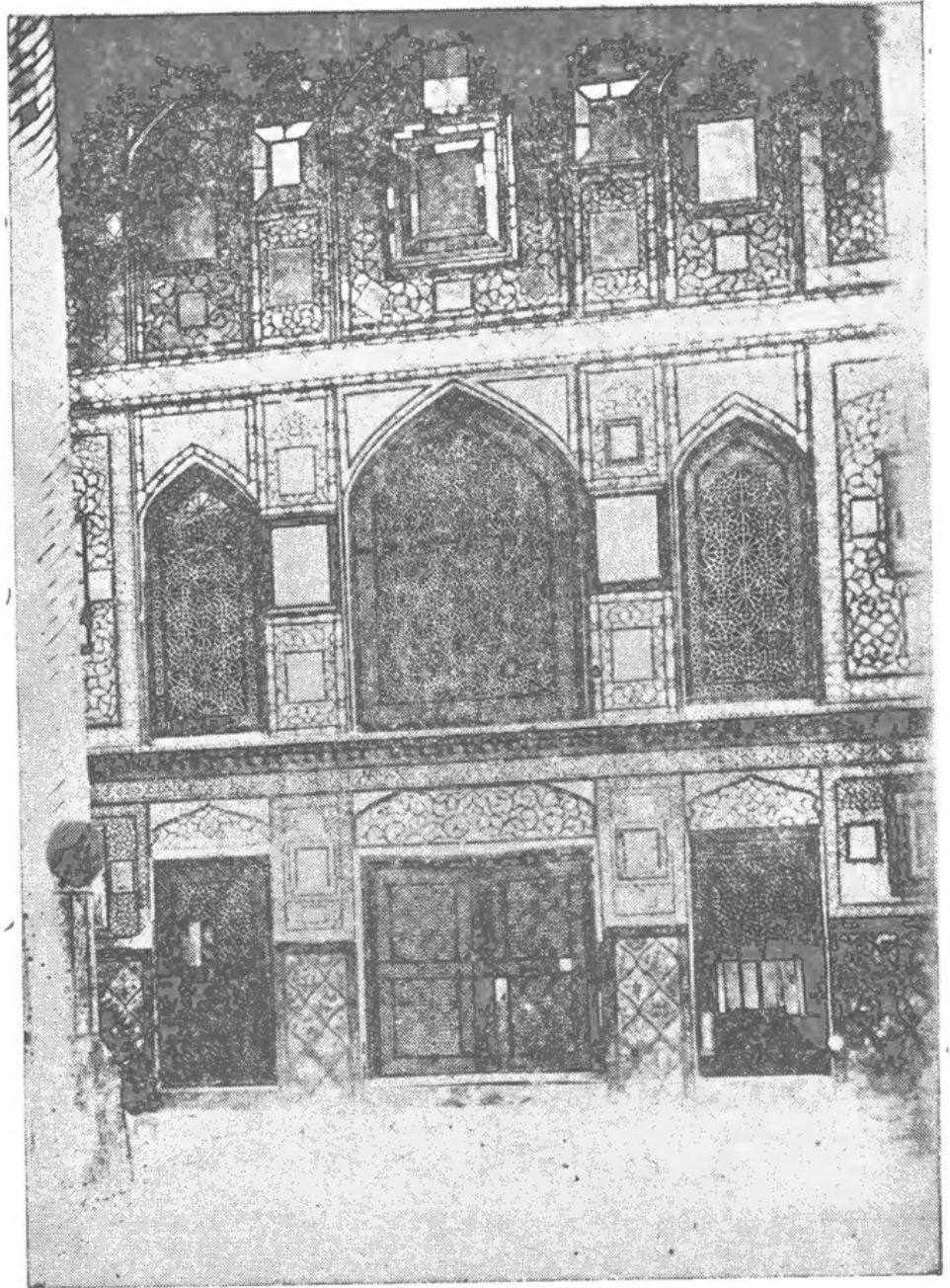
عمارت چهلستون با تمام تزیینات آن از دوره شاه عباس دوم

منظره عمارت تاریخی چهلستون در حال حاضر

عمارت چهلستون با تمام تزیینات آن از دوره شاه عباس دوم

منظره عمارت تاریخی چهلستون در حال حاضر

تزیینات اصلی دیوارهای تالار چهلستون از دوره شاه عباس دوم قبل از تغییرات و خرابیهای وارده بآن

یقیناً در دوره های افشاریه یا زندیه نقاشی شده است از اقدامات دوره شاه عباس دوم است .

وجه تسمیه چهلستون بعلت تعدد ستونهای این کاخ است که در ایران تعدد و کثرت را بیشتر با عدد چهل بیان میکنند (چنانچه در مورد چهلچراغ لازم نیست که حتماً تعداد چراغها چهل عدد تمام باشد و بیک جاده شعله ای هم چهلچراغ میگویند) اما تصادفاً چون تعداد ستونهای تالار چهلستون بیست عدد است و انعکاس عمارت و ستونها هم در استخر مقابل آن بخوبی مشهود است جمعی از راه تفسیر گفته اند که این کاخ با انعکاس آن در آب مفهوم چهلستون پیدا میکند.

هر يك از ستونهای بیست گانه تالار از يك تنه درخت چنار تشکیل شده و بر روی آنها قشر نازکی از تخته رنگ شده وجود دارد که سابقاً از آینه و شیشه های رنگی پوشیده شده بوده است - تمام دیوارها از آینه های قدی و شیشه های رنگی و نقاشیهای زیبا ترین شده بوده و همه درها و پنجره ها که متأسفانه محض نمونه یکی از آنها هم باقی نمانده است از نوع منبت و خاتم بوده است استخر مقابل عمارت بطول 110 متر و عرض 16 متر اکنون هم طراوت و زیبایی خاصی باین کاخ میدهد و جهش آب در حوض وسط تالار از دهان چهار شیرینی که در چهار گوشه حوض قرار دارند و فواره های سنگی که نقطه بنقطه در جوی کوچک اطراف عمارت قرار دارند صفای مخصوصی باین عمارت میداده است - در ساعات قبل از ظهر پرده های نفیسی در اطراف تالار بزرگ آویزان میشده است که در چندین جا قرقه های اصلی آنها هنوز باقی است و بالاخره ایجاد سقف عالی نقاشی ایوان 18 ستون و سقف آینه کاری ایوان که دو سقف بی نظیر محسوب میشوند از عجایب کار طاق زدن در معماری ایرانی محسوب میشود (1) تصور قالیهای

ص: 70

1- موجب نهایت تأسف است که سقف عالی نقاشی تالار 18 ستون در بارندگیهای مهیب آذر 1333 سخت مورد تهدید واقع شد و آثار خسارات ناشی از آن بارندگیهای عجیب بصورت لکه هایی سقف تالار با شکوه چهلستونرا از شکوه اصلی و صفوی آن انداخته است

گرانهای سلطنتی که سالن و اطاقها و تالار بزرگ این کاخ را مفروش میکرده است و سایر اشیاء و نقایسی را که زینت فزای این عمارت میشده اند نیز بخوانندگان واگذار میکنیم موضوع مجالس نقاشی سالن بزرگ در ضلع غربی آن و مقابل در ورودی بترتیب از

عکس

میناتور شاه عباس کبیر با تاج مخصوص از اطاق گنجینه چهلستون (1)

ص: 71

1- بااحتمال قوی این تابلو و سایر نقاشیهای عالی اطاق گنجینه چهلستون (گنجینه نامی است که نگارنده برای اطاق مزبور انتخاب کرده است) بقلم هنرمند مشهور زمان شاه عباس کبیر رضای عباسی است

راست بچپ عبارتست از : مجلس بزم و پذیرائی شاه عباس کبیر از ولی محمد خان پادشاه ترکستان - جنگ شاه اسمعیل اول با عثمانیها در چالدران -
مجلس پذیرائی شاه طهماسب اول جد شاه عباس کبیر از همایون پادشاه هندوستان

و در جهت مقابل این نقاشیها در ضلع شرقی سالن موزه از راست بچپ ترتیب : منظره یکی از جنگهای شاه عباس کبیر با ازبکان(1) جنگ نادر شاه افشار با هندوها در کرنال (از الحاقات بعد از دوره صفویه) - مجلس پذیرائی شاه عباس دوم از ندر محمد خان پادشاه ترکستان (این تابلو روبروی تابلوی شاه عباس کبیر قرار دارد) .

در دو ایوان طرفین سالن مزبور تصاویری نیز از سفراء و اروپائیان مشهوری که در آنعهد در پایتخت ایران بسر میبرده اند و فعلا شناخته نمیشوند جلب توجه مینمایند .

در طرف جنوبی تالار آینه سالن دیگری است که در اطراف آن چندین تابلوی مینیاتور جلب توجه میکنند و یکی از دیدنیهای جالب آن پنجره عالی گچ بری است که شاهکار این صنعت بشمار میرود - پنجره مزبور ابتدا بتمامی از گچ ریخته شده و سپس از قسمت پشت خلل و فرج آن با شیشه های رنگی تزیین گردیده و بالنتیجه ترکیبی عالی و بی نظیر بوجود آمده است - این پنجره از بنای تاریخی دیگری بنام درب امام که در سال 857 هجری (1453 میلادی) بنا شده برای محافظت و مراقبت بیشتر در نگاهداری آن بعمارت چهلستون انتقال داده شده و در محل فعلی نصب گردیده است - قرینه اطاق مزبور در سمت شمال تالار آینه اطاق دیگری است که آنهم دارای تابلوهای زیبایی است و تزیینات طلاکاری سقف آن بصورت اصلی از زیر گچ خارج شده است.

چهار قطعه پایه ستونهایی که بصورت مجسمه های شیر و انسان در چهار گوشه استخر قرار دارند و دو تخته سنگ حجاری شده بشکل چهار شیر که در دو باغچه طرفین

ص: 72

1- چون موضوع تابلوهای نقاشی نوشته نشده بعید نیست که این تابلو معرف جنگ شاه اسماعیل اول با شیبک خان از يك باشد

عکس تاریخی عمارت آینه خانه از بناهای شاه عباس دوم که عمارتی شبیه بچهلستون بوده و در کنار زاینده رود در محل فعلی کارخانه وطن قرار داشته است

خیابان ورودی این عمارت قرار دارند متعلق باین کاخ نیست و تنها آثار برجای مانده يك قصر صفویه بنام سرپوشیده و قصر دیگری بنام آینه خانه است که فعلاً وجود خارجی ندارند.

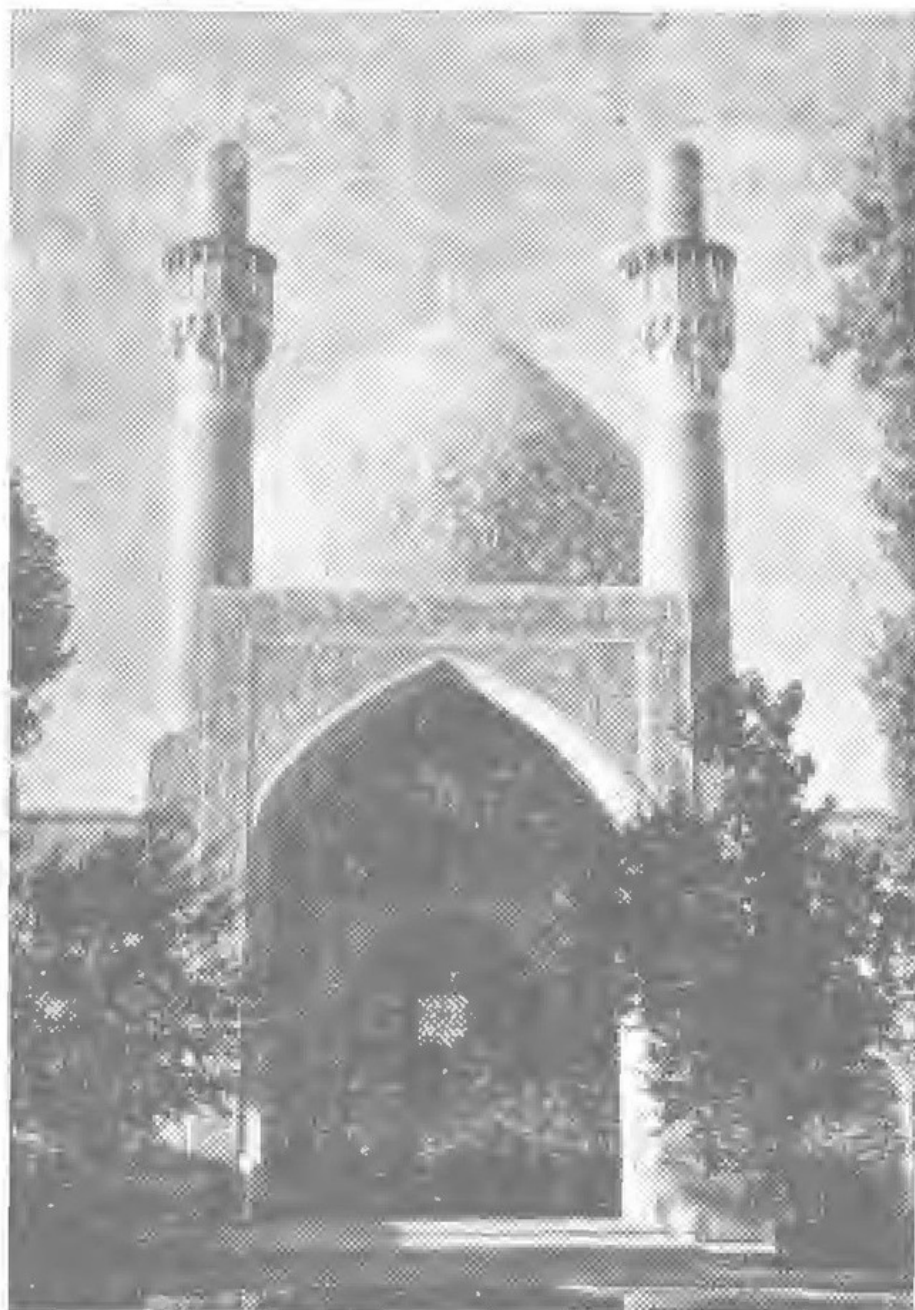
روی دیوارهای جنوبی باغ چهلستون سر در کاشیکاری مسجد قطیبه از عهد شاه طهماسب اول که در مسیر خیابان واقع میشده و عیناً بباغ چهلستون انتقال داده شده و قطعات کاشیکاری دیگری از چند بنای دیگر (مسجد آغاسی - مسجد خواجه علم - مسجد درب جوباره - پیر بکران) قرار دارند و سر در کاشیکاری دیگری که در ضلع غربی باغ جلب توجه مینماید تزیینات بنای تاریخی دیگری بنام در بکوشک مورخ بسال 902 هجری (1496 میلادی) از عهد رستم آق قویونلو است که بمنظور محافظت عیناً بباغ چهلستون انتقال داده شده است .

جهت مزید اطلاع مشاهده کنندگان عمارت چهلستون و خوانندگان این راهنما توضیح داده میشود که تعمیرات ابنیه تاریخی اصفهان از سال 1334 خورشیدی (1955-1956 میلادی) بیش از پیش مورد توجه دولت قرار گرفت - در چهلستون هم پشت بامهای عمارت بوجه شایسته تعمیر شد و طره های پوسیده اطراف کاخ تعویض گردید. تعمیر نقاشیهای طاقهای سالن موزه بسبب اصلی صفوی آن شروع گردید و سه اطاق نقاشی از زیر گچ خارج شد که در یکی از آنها يك مجلس بزرگ شاهانه با 12 تصویر و مینیاتور شاه عباس کبیر با تاج مخصوص و تصاویر و مینیاتورها و نقاشیهای گل و بوته طلائی دیگری ظاهر گردید

مدرسه پادشاهی چهار باغ

مدرسه چهار باغ که آنرا مدرسه مادرشاه نیز مینامند آخرین بنای تاریخی عهد صفویه است که برای تدریس و تعلیم طلاب علوم دینی در دوره آخرین پادشاه صفویه شاه سلطان حسین در سالهای 1118 تا 1126 هجری (1706 تا 1714 میلادی) ساخته شده و درختهای چنار کهنسال و نهر آبی که در آن جریان دارد بر زیبایی تزیینات نفیس کاشیکاری آن افزوده و بنای مزبور را بسیار فرح بخش و روحنواز نموده است. امتیاز بنای

عکس

گنبد و مناره های مدرسه چهار باغ بنای تاریخی دوره شاه سلطه نحسین صفوی (1)

ص: 75

مزبور نسبت بسایر ابنیه دوره صفویه آنستکه در این بنا غیر از عظمت جنبه ساختمانی و معماری آن انواع مختلف کاشیکاری را میتوان مشاهده نمود و در حقیقت مجموعه نمونه های مختلف کاشیکاری در ایران است - شاه سلطانحسین که بمباحثه علوم دینی و معاشرت با علماء و فقهاء علاقه بسیار داشته است در این مدرسه حجره مخصوصی داشته که بنام او باقی است و اولین حجره ضلع شمالی مدرسه از طرف مغرب است و وجه امتیاز این حجره نسبت بسایر حجرات مدرسه که بالغ بر 140 حجره است تزیینات طلاکاری آنست.

نکات قابل توجه در این بنا عبارتست از:

- 1- سردر نفیس معرق و تزیینات دو جانب آن در طول قسمتی از خیابان چهارباغ
- 2- قطعه معرق کاشیکاری نفیس بشکل طاووس در بالای کتیبه خط در ورودی
- 3- انواع کاشیکاری از نوع گره در مدخل مدرسه و کاشیهای کره و معقلی(1) در اطراف صحن مدرسه .
- 4- در نقره پوش و طلاکاری شده مدرسه
- 5- درختهای چنار کهنسال همزمان ساختمان مدرسه در داخل و خارج آن .
- 6- نقوش بسیار عالی داخل و خارج گنبد که ساختمان آن مانند گنبد مسجد شاه دو پوش است ولی کوچکتر از آنست (2)
- 7- منبر یکپارچه مرمری زیر گنبد و محراب نفیس کاشیکاری آن .
- 8- تزیینات مدخل دیگر مدرسه که در وسط ضلع شمالی واقع شده و بیزارچه شاهی یا بازارچه بلند منتهی میشود .

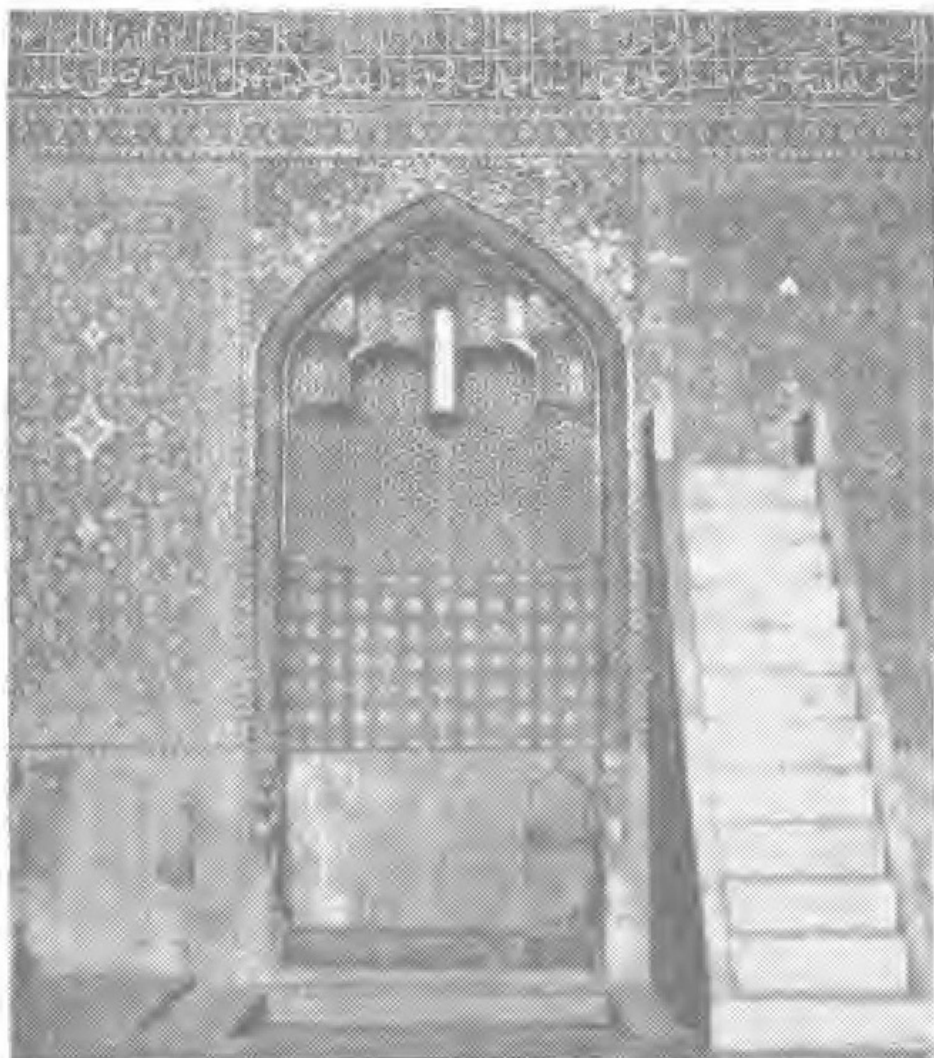
ص: 76

-
- 1- گره و معقلی و اسامی مانند اینها اصطلاحات کاشیکارها است .
 - 2- ارتفاع گنبد خارجی مدرسه چهار باغ از ارتفاع گنبد داخلی مسجد شاه يك الی دو متر کوتاهتر است و تحت الشعاع عظمت مسجد شاه واقع میشود ولی از لحاظ زیبایی نقوش تزیینات داخل این گنبد بعد از مسجد شیخ لطف الله که درجه اول است در درجه دوم محسوب میشود

9- هم آهنگی رنگها و نقشها و ذوق و ظرافت خاصی که در انتخاب محل و ساختمان و تزئین این بنا بکار رفته است .

10- از مضافات این مدرسه در جانب شرقی کاروانسرای تاریخی مادرشاه و در جانب شمالی آن بازارچه شاهی نیز دو بنای بسیار تماشائی میباشند

عکس

محراب نفیس کاشیکاری و منبر یکپارچه مرمری مدرسه چهار باغ

1 - پل شهرستان :

پل قدیمی شهرستان بنای قابل ملاحظه ای از سنگ و آجر است که سال تاریخ ساختمان آن معلوم نیست ولی بنظر میرسد که از آثار دوره سلاطین آل بویه یا پادشاهان سلجوقی باشد - دهکده شهرستان در سمت شمال این پل قرار دارد و دارای دو اثر تاریخی است: اول مسجد ویرانه ای که سر در آن دارای کتیبه زیبایی بخط ثلث از زمان شاه صفی است و سال اتمام بنا را که سال 1042 هجری (1632 میلادی) است در بردارد. دیگر بقعه معروف به شاهزاده حسین که بسیاری از محققین آنرا آرامگاه ال راشد بالله خلیفه عباسی میدانند (شکل صفحه 22) دور گنبد مزبور در داخل کتیبه زیبایی بخط کوفی وجود دارد که سابقاً آنرا از روی بی اطلاعی با رنگ آبی تندی رنگ آمیزی نموده اند

مناره بسیار زیبایی هم بنام مناره شهرستان در نزدیک پل مزبور وجود داشته است که امروز وجود خارجی ندارد .

عکس

پل شهرستان قدیمی ترین پل رودخانه زاینده رود

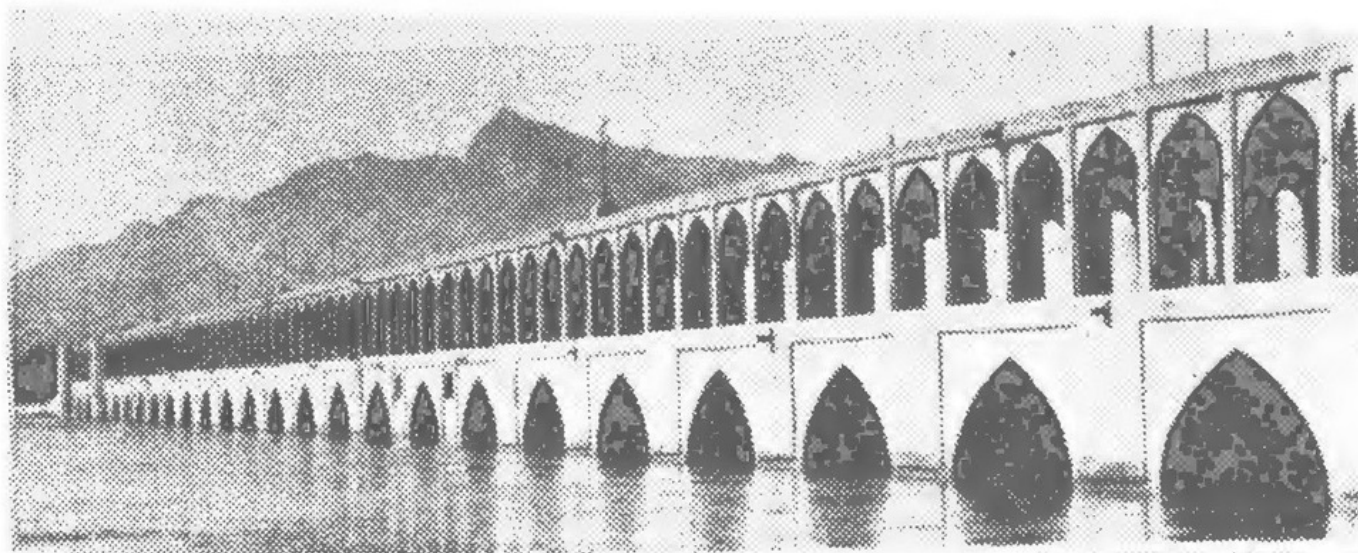
2- پل اللهوردی خان :

ص: 78

در سال 1008 هجری (1599 میلادی) شاه عباس کبیر دستور داد نقشه ساختمان پل 33 چشمه را بر روی زاینده رود کشیدند و در سال 1011 هجری (1602 م) سردار معروف خود اللهوردیخان را مأمور اتمام ساختمان پل نمود باینجهت پل مزبور را بنام پل اللهوردی خان نیز مینامند.

طول پل 33 چشمه 300 متر و عرض آن 14 متر است و طول شیب آن بسمت جنوب از روی پل تا ابتدای سد سنگی اطراف رود خانه 60 متر است - پل 33 چشمه را پل چهار باغ نیز مینامند

عکس

پل اللهوردی خان یا پل 33 چشمه از دوره شاه عباس کبیر

3- پل جویی:

پل جویی که ما بین پل 33 چشمه و پل خواجو قرار دارد و از بناهای شاه عباس دوم است بطول 147/5 متر و عرض 4 متر با 21 چشمه در سال 1065 هجری (5-1654 میلادی) بنا شده است - وجه تسمیه این پل به جویی آنستکه جوی آبی بطول در ازای پل و عرض تقریباً یکمتر که عرض دهانه آن نیم متر و عمق آن نیز در همین حدود یا کمتر بوده است روی پل مزبور تعبیه کرده بوده اند و این جوی واسطه رسانیدن آب بیابغات سلطنتی طرفین زاینده رود بوده است. در موقع اسفالت کردن پل مزبور جوی سنگی فوق الذکر را پر نموده اند و عجاله روی پل جویی مسطح است .

ص: 79

منظره تاریخی عمارت آینه خانه از بناهای شاه عباس دوم که در ساحل جنوبی زاینده رود قرار داشته است پل جویی نیز در این عکس پدیدار است

4- پل خواجو:

این پل که در سر راه قدیم اصفهان بشیر از ساخته شده بنام حسن آباد و پل با بار کن الدین نیز خوانده شده است - احتمال می‌دهند که شالوده آن در زمان حسن بیگ ترکمان یا حسن پاشا نامی از امرای تیموری احداث شده باشد ساختمان پل امروزی خواجو که بواسطه مجاورتش با محله خواجو باین نام معروف شده است از دوره شاه عباس دوم است.

پل خواجو که با سنگ و آجر بنا شده و 23 چشمه دارد در سال 1068 هجری (1657 میلادی) ساخته شده - طول پل 5/132 متر و عرض آن 12 متر است و در عین حال بمنزله بند و سد نیز محسوب میشود و از لحاظ معماری بسیار قابل توجه است

ص: 80

پل بسیار زیبایی خواجه از بناهای شاه عباس دوم

با بستن دهانه های پل و باصطلاح تخته بند کردن آن آب رود خانه بمقدار زیاد در قسمت غربی پل انباشته شده و دریاچه کوچکی بوجود میآید - صاحب تذکره نصر آبادی در تاریخ و وصف این پل گفته است:

دارای جهان پناه عباس *** دریاچه و سد و پل بنا کرد

قسمت پائین پل خواجه برای پیاده رو اختصاص دارد و یکی از مصفا ترین نقاط اصفهان برای گردش است - امتیاز پل خواجه بر سایر پلهای زاینده رود اصفهان آنستکه غیر از اختلاف جنبه معماری جنبه عالی تزیناتی دارد و پشت بغلهای (1) چشمه های پائین و غرفه های بالا و بنای دو بیگلربیگی روی پل و نمای غرفه های طرفین روی پل با کاشیهای الوان مختلف تزیین شده و داخل بیگلربیگی های روی پل نیز نقاشی شده است.

ص: 81

1- پشت بغل و لچکی اصطلاح بناها و کاشیکارها است و مقصود طرفین فوقانی هلال طاقتماها و ایوانها است

بنای مشهور منارجنبان اصفهان

تنها تاریخی که در این بنا وجود دارد تاریخ سنگ قبری است که در انتهای ایوان منارجنبان واقع شده - بموجب این تاریخ که سال 716 هجری (17-1316 میلادی) است عمو عبدالله سقلا که از مردان متقی و زهاد اول قرن هشتم هجری بوده این مکان مدفون شده سپس بر روی قبر او آرامگاهی بنا کرده اند که ایوان فعلی منارجنبان است - سبک ساختمان این ایوان که تزینات کاشیکاری نیز دارد سبک بناهای قرن هشتم هجری (سبک مغولی) است کاشیهای لاجوردی رنگ بشکل ستاره چهار پر در فواصل اشکال دیگری که بشکل کثیر الاضلاع و برنگ فیروزه ایست دو لنگه طاق و دور ایوان رازینت میدهند

درست معلوم نیست ساختمان مناره های طرفین ایوان در چه زمانی صورت گرفته

است ولی بااحتمال میتوان گفت که مناره ها در اواخر عهد صفویه و شاید هم دیرتر باین بنا افزوده شده اند و مسلم است ساختمان مناره ها از ساختمان اصلی بنا جداست - اینک نکانی چند راجع باین بنای مشهور :

1- امروز وقتی یکی از مناره ها را حرکت میدهند. حرکت در آن مناره بخصوص کاملاً محسوس است و در صورتیکه در جهت مناره دیگر آنرا بحرکت آورند حرکت در مناره دوم هم مشهود میشود اما اگر در خلاف جهت مناره دوم بحرکت درآید حرکت در مناره دوم بخوبی محسوس نمیشود نتیجه ای که گرفته میشود آنستکه هنگامی که مناره بسوی مناره دیگر بحرکت در میآید حرکت بطور وضوح از یکی بدیگری منتقل میگردد.

2- در اثر حرکت دادن مناره ها خرابیهائی بآنها وارد میآید که اگر همه ساله تعمیر و ترمیم نگردند خراب خواهند شد و طی بیست سال اخیر دو مرتبه مناره های مزبور خراب شده و تجدید ساختمان شده است یعنی از روی پایه مناره ها مجدداً بصورت اول ساخته شده و بدفعات تعمیر و ترمیم گردیده اند .

3 - در نظر استادان فن حرکت مناره ها خیلی عجیب نیست و آنها معتقدند که این کیفیت در تمام مناره ها موجود است با این وجه اختصاص که در این بنا چون مناره ها سبکتر و باریکتر هستند حرکت آنها محسوس تر است

4- در اشترجان که دهکدهای تقریباً در فاصله 36 تا 40 کیلومتری اصفهان است مسجد باشکوهی وجود دارد که سبک ساختمان آن مغولی است و در آخر سلطنت اولجایتو و یکسال قبل از ساختمان منار جنبان بنای آن با تمام رسیده و مناره های این بنا نیز متحرکند - در این بنا مناره ها تقریباً دو سوم از ارتفاع خود را بمرور زمان در اثر خرابی از دست داده اند و باقیمانده آنها در طرفین سر در باشکوهی که ارتفاع آن 12 متر است قرار دارند

5 - کلافهای چوبی که در قسمتهای بالا و پائین هر يك از دو مناره جنبان در دوره تجدید

ساختمان آنها بکار رفته است نیز عامل مؤثری در تسهیل حرکت مناره ها بشمار می‌رود ولی وجود این کلافهای چوبی و انقباض و انبساط آنها تحت شرایط مختلف جوی از طرف دیگر خود موجب خرابی تدریجی مناره ها و ایجاد شکافهایی در آنها میگردد که همه ساله باید تعمیر و ترمیم شود.

در خاتمه برای آنکه از نظر معماری کسانی بخواهند درباره این بنا مطالعه بیشتری بنمایند مشخصات بنا را بشرح زیر بدست میدهد:

ارتفاع ایوان از سطح زمین 10 متر .

ارتفاع مناره ها از پشت بام ایوان 7 متر و از سطح زمین 17 متر

فاصله دو مناره در روی پشت بام 10 و 9 متر و در سطح زمین 13 متر و محیط هر يك از مناره ها 30، 4 متر است .

عکس

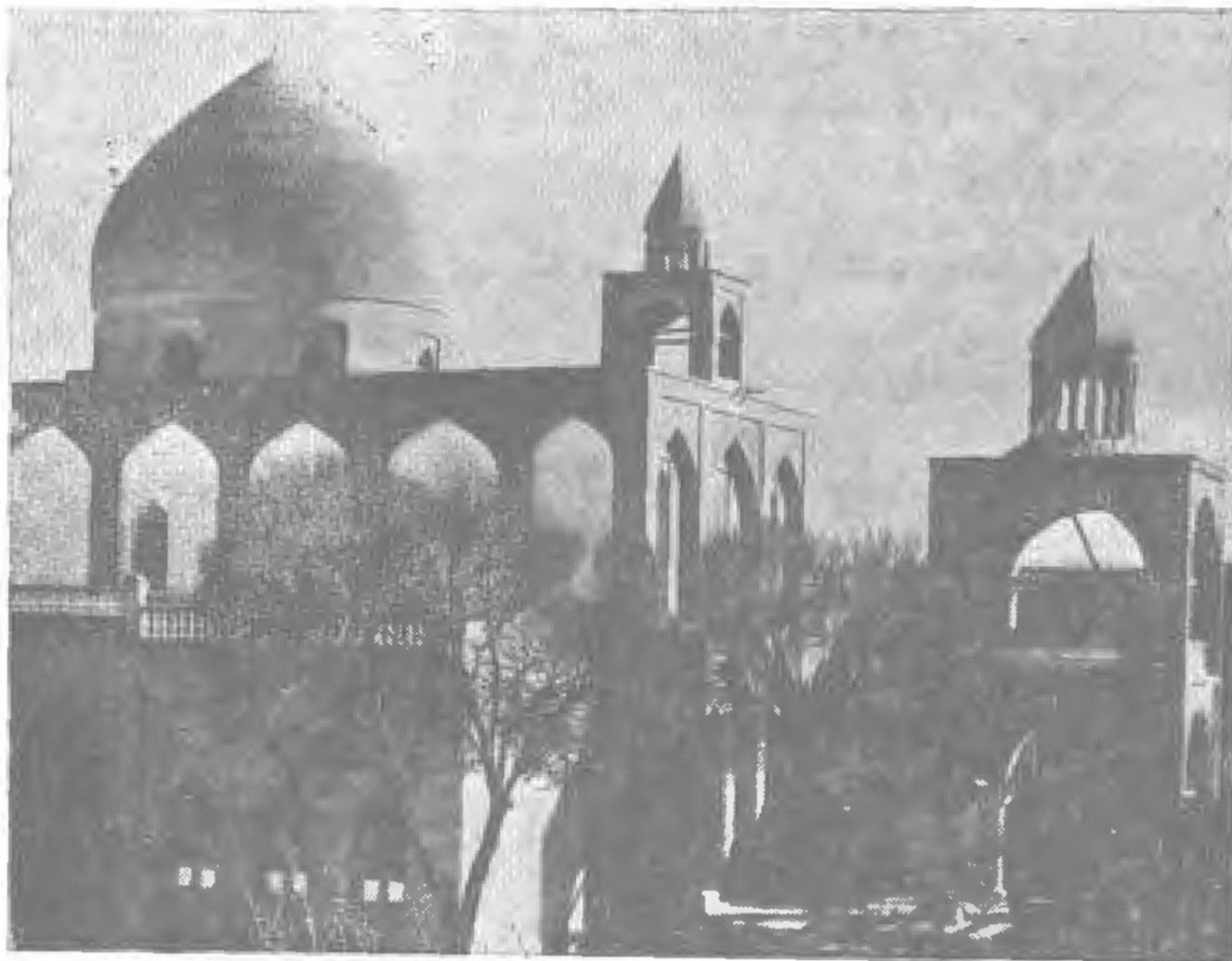

منظره نمای خارجی ضلع جنوبی عمارت تاریخی هشت بهشت

منظره نمای خارجی ضلع جنوبی عمارت تاریخی هشت بهشت

قصبه جلفا در ساحل جنوبی رودخانه زاینده رود و در جانب شرقی خیابان چهار باغ بالا بوسیله شاه عباس کبیر برای سکونت آرامنه ای که از شمال آذربایجان باین ناحیه انتقال داده شده اند احداث شده است - شاردن که در زمان جانشینان شاه عباس این محل را دیده است طول و عرض آنرا يك فرسخ ذکر کرده و نوشته است که شاید بزرگترین قصبات دنیا باشد .

عکس

منظره کلیسای تاریخی وانگ از بناهای دوره شاه عباس اول و شاه عباس دوم در جلفای اصفهان

جلفا در قرن یازدهم هجری (قرن هفدهم میلادی) بدو بخش کهنه و نو تقسیم میشده - قسمت قدیم را شاه عباس کبیر و قسمت جدید را شاه عباس دوم ساخته بوده است - آرامنه در آن زمان مردمی توانگر و بازرگان بوده اند و مخصوصاً شاه عباس کبیر

و شاه صفی عنایت خاصی بآنها داشته اند - سکنه امروزی جلفا بسیار تقلیل یافته و تعداد آنها فعلا در حدود پنجهزار نفر است(1) سابقاً ناحیه ارمنی نشین جلفا قسمت مجزائی از محسوب میشده و مسلمانها کمتر در آنجا اقامت میکردند ولی فعلا جزئی از شهر بشمار میرود و بسیاری از افراد مسلمان هم در آنجا خانه و زندگی دارند معذک هنوز ناقوسها از لحاظ سکونت ارامنه حالت خاصی باین منطقه میدهد و گنبد های آجر نمای کلیساها که بمرور زمان رنگ دلپذیر تاریخی بخود گرفته اند و علامت صلیب تارک آنها در دامنه کوه صغه در برابر گنبدها و مناره های فیروزه فام مساجد ساحل شمال رود خانه که گویهای بزرگ طلائی بر تارک آنها و در زیر آسمان نیلگون اصفهان میدرخشند معرف مسکن جماعتی از افراد تابع مملکت ایران است که پیرو دیانت مسیح میباشند

در پرتو آرامش و فراغت خاطری که در سلطنت پادشاهان صفوی نصیب از امنه جلفا گردید کلیساهای متعددی نباشد که مشهورترین آنها کلیسای بیتلحم است که در آخر سلطنت شاه عباس کبیر ساخته شده و کلیسای مریم در میدان جلفا و از همه مهمتر و معروفتر کلیسای وانک است که در زمان شاه عباس دوم با تمام رسیده (1606-1654 میلادی) .

کلیسای تاریخی نفیس وانک دارای نقاشیهای بسیار جالبی است که نفوذ صنعت نقاشی ایتالیا در داستانهای زندگانی مسیح آن مشهود است معماری ساختمان کلیسا و سایر تزیینات طلاکاری آن نمونه ای بسیار عالی از ذوق و قریحه استادان هنرمند ایرانی است که خوشبختانه تمامی آنها از گزند حوادث مصون مانده و بحقیقت باید گفت که ارامنه هم در حفظ و حراست آنها لیاقت شایانی بخرج داده اند - ازاره های کلیسای وانک دارای کاشیکاریهای نفیسی از عهد شاه سلطان حسین صفوی است - موزه کلیسای

ص: 86

1- جمعیت تمام شهر اصفهان طبق سرشماری سال 1335 شمسی 254876 نفر و با حومه آن 621061 نفر بوده است

وانك بسيار جالب و داراي اشياء و تابلوهاي تاريخي و تماشائي است و مخصوصاً مجموعه فرامين سلاطين ايران كه در طي پنج قرن اخير بنام ارامنه صادر شده از امتيازات موزه جلفا بشمار ميرود .

در جنوب منطقه جلفا در دامنه كوه صفيه قبرستان تاريخي ارامنه و مسافتي دورتر در مغرب آن و در جنوب جاده دستگرد ويرانه هاي قصر فرح آباد از بناهاي عهد شاه سلطا نحسين واقع شده كه سرنوشت مهمترين سلسله هاي ايراني بعد از اسلام ايران در آنجا معلوم گرديده و آفتاب عظمت صفويان كه بر فراز عمارت عالي قاپو باوج ارتفاع خود رسيده بوده است در اين كاخ دور افتاده جنوب غربي اصفهان افول کرده است .

چاپخانه امامي - اصفهان

ص: 87

فهرست آثار و ابنیه مهم تاریخی موجود اصفهان بترتیب زمان ساختمان آنها

شماره نام بنای تاریخی سال هجری سال میلادی بانی ساختمان محل بنای تاریخی ملاحظات

1 آتشفشان آتشفشان 6 کیلومتری مغرب اصفهان

2 سردر مسجد جامع جورجیر اواخر قرن چهارم اواخر قرن دهم از دوره دیالمه بوسیله صاحب بن عباد جنب مسجد حکیم انتهای بازار رنگررها

3 مناره مسجد پامنار 4611068 بنای دوره سلجوقی زواره 192 کیلومتری اصفهان

4 گنبد جنوبی مسجد جامع 465-485-1072-1092 خواجه نظام الملک وزیر ملکشاه سلجوقی خیابان هاتف

5 گنبد خاکی 1088 481 تاج الملک وزیر ملکشاه سلجوقی خیابان هاتف

6 مناره مسجد جامع 465-485-1072-1092 بنای سلجوقی از زمان بر کیارق برا آن 35 متر ارتفاع دارد (خارج شهر)

7 مناره چهل دختران 1107 501 ابی الفتح بن محمد بن عبدالواحد آخر محله جو باره 29 متر ارتفاع دارد

8 منار غار(گار) 1121 515 القسم بن احمد بن ابی القسم برا آن (خارج شهر) 21 متر ارتفاع دارد

9 مناره مسجد سین 1131 526 ابو اسمعیل محمد بن الحسین بن علی بن زکریا سین 24 کیلومتری اصفهان

10 مسجد جامع زواره 1135 530 بنای دوره سلجوقی زواره 192 کیلومتری اصفهان

11 مناره مسجد امام حسن 1150 550 "

12 مسجد جامع اردستان 1158 553 ابوطاهر الحسین بن علی بن احمد " اردستان 180 کیلومتری اصفهان

13 بقعه شیخ شهاب الدین -- بنای دوره سلجوقی " "

14 مناره مسجد علی " خیابان هاتف قرن ششم هجری (12 میلادی)

15 مناره ساربان " جو باره 44 متر ارتفاع دارد

16 مناره مسجد شعیا " امامزاده اسماعیل خیابان هاتف اصفهان

17 مناره گلدسته " دردشت از محلات اصفهان

18 مناره زیار " زیار (خارج شهر)

19 مناره راهروان " راهروان 7 کیلومتری اصفهان

20 امامزاده شاه حسین " شهرستان (مقبره منسوب به الراشد بالله خلیه عباسی)

21 مناره گز " گز 18 کیلومتری اصفهان

- 22 مسجد جامع گز "گز"
- 23 امامزاده احمد 1167 563 دوره دوم عهد سلجوقی دروازه حسن آباد از دوره صفویه نیز آثاری دارد
- 24 مقبره ملکشاه و خواجه نظام الملک "دار البطیخ محله احمد آباد
- 25 پیربکران 703-712 1303-1312 دوره اولجایتو ایلخان مغول پیر بکران 30 کیلومتری اصفهان
- 26 مسجد جامع اشترجان 1315 715 سال آخر سلطنت اولجایتو اشترجان بفاصله 36 تا 40 کیلومتری اصفهان
- 27 منارجنبان 1316 715 سال مرگ اولجایتو و سلطنت ابو سعید بهادرخان کارلادان 5 کیلومتری اصفهان
- 28 گنبد دشتی بنای سبک مغولی دشتی 18 کیلومتری اصفهان
- 29 مناره باغ قوشخانه "جوباره
- 30 دو مناره داراضیافه ""
- 31 مسجد جامع کاج "" 18 کیلومتری اصفهان
- 32 امامزاده جعفر 72؟ نیمه اول قرن 14 بنای دوره آل مظفر خیابان هانتف
- 33 مدرسه امامیه 1325 725 ابو الحسن طالوت الدامغانی "از دوره آل مظفر
- 34 مقبره بابا قاسم 1340 741 ابوالحسن طالوت الدامغانی ""
- 35 مناره های در دشت و گنبد سلطان بخت آغا 1352 753 بنای سبک مغولی در دشت "
- 36 مدرسه عمر بن عبدالعزیز 768-778 1366-1376 قطب الدین محمود شاه آل مظفر مسجد جامع اصفهان
- 37 بیت الشتاء مسجد جامع اصفهان 1447 851 سلطان محمد بن با یستقر بن شاهرخ "
- 38 خانقاه نصر آباد 1451 855 صدر الدین علی الطیب نصر آباد 4 کیلومتری اصفهان
- 39 تالار تیموری بنای سبک تیموری با اضافات دوره صفویه باشگاه افسران اصفهان
- 40 درب امام 1453 875 جلال الدین صفر شاه سنبلستان از زمان جهانشاه قراقویونلو
- 41 سر در بقعه شیخ ابو مسعود 1489 895 محمد بن جلال الدین عربشاه کوجه قبله دعا از دوره سلطان یعقوب آق قویونلو
- 42 بقعه شهشهان از دوره ترکمانان شهشهان
- 43 زاویه در یکوشک 1496 902 زمان رستم بیک آق قویونلو در یکوشک بیاغ چهلستون انتقال داده شده

شماره نام بنای تاریخی سال هجری سال میلادی بانی ساختمان محل بنای تاریخی ملاحظات

44 هارون ولایت 1512 918 زمان شاه اسماعیل اول خیابان هاتف

45 مسجد علی 1522 929 دوره شاه اسماعیل اول بوسیله میرزا حسین شاه «

46 سر در مسجد قطیبه 1543 950 قطب الدین علی باب الدشتی خیابان شاه سر در آن بیاغ چهلستون منتقل شده

47 مسجد ذو الفقار 1543 950 دوره شاه طهماسب اول بازار

48 شاه زید 1585 994 زمان شاه محمد خدا بنده صفوی تل واژگون در زمان شاه سلیمان تعمیر شده

49 خیابان چهارباغ 1597 1006 شاه عباس اول ملقب بکبیر چهارباغ

50 کاروانسرای گز " " " 18 کیلومتری اصفهان

51 میدان شاه 1611-1597 1020-1006 " " " میدان شاه

52 عمارت عالی قاپو اول قرن 11 ه ابتدای قرن 17 م " " " " "

53 مسجد مقصود بیک 1602 1011 مقصود بیک ناظر شاه عباس نزدیک میدان شاه

54 پل اللهوردی خان 1602 1011 شاه عباس کبیر بوسیله اللهوردیخان چهارباغ

55 مسجد شیخ لطف الله 1618-1602 1028-1011 شاه عباس کبیر میدان شاه

56 مدرسه ملا عبد الله " بازار

57 مسجد سرخی (سفره چی) 1605 1014 خلف سفره چی شاه عباس اول کوچه مسجد سرخی

58 کلیسای جلفا 1654-1606 1064-1015 دوره شاه عباس اول و شاه عباس دوم جلفا

59 مسجد جارچی 1610 1019 جارچی باشی شاه عباس اول بازار

60 مسجد شاه 1630-1612 1040-1021 شاه عباس کبیر میدان شاه

61 سردر قیصریه 1619 1029 " " "

62 مقبره بابا رکن الدین 1629 1039 " " تخت فولاد

63 امامزاده اسماعیل با سالهای تاریخی مختلف شاه عباس کبیر - شاه صفی شاه سلطنا نحسین خیابان هاتف

64 سنی فاطمه 1631 1041 شاه صفی فلکه چهارسوق

65 مدرسه جده کوچک 1646-1641 1056-1051 شاه صفی فلکه چهارسوق

66 مسجد سارو تقی 1643 1053 سارو تقی وزیر شاه عباس دوم دروازه حسن آباد

67 پل خواجو 1657 1068 شاه عباس دوم انتهای خیابان کمال اسماعیل

68 عمارت چهلستون 1647 1057 "خیابان سپه

69 مدرسه جده بزرگ 1648 1058 "بازار

70 مسجد مصری 1650 1061 "جوباره

71 مسجد حکیم 1662-1656 1073-1067 "انتهای بازار رنگرها

72 مسجد لبنان 1669 1080 شاه سلیمان خیابان شاهپور از قبل از صفویه نیز آثاری دارد

73 عمارت هشت بهشت 1669 1080 "خیابان چهارباغ

74 تالار اشرف شاه عباس دوم یا شاه سلیمان محل اداره فرهنگ

75 مسجد خان 1678-79 1090 شیخ علیخان زنگنه و زیر شاه سلیمان تل واژگون

76 مسجد ایلچی 1685-1682 1097-1094 دوره شاه سلیمان احمد آباد

77 مدرسه نیم آورد آخر قرن 11ه- آخر قرن 17م "بازار

78 مدرسه کاسه گران " " " "

79 کاروانسرای مهیار از دوره صفوی مهیار 54 کیلومتری اصفهان

80 بقعه شهرضا "شهرضا 84 کیلومتری اصفهان

81 مدرسه چهار باغ یا مدرسه مادر شاه 1714-1706 1126-1118 شاه سلطا نحسین چهارباغ

82 کاروانسرای مادر شاه یاسرای فتحیه "خیابان شاه عباس

83 بازارچه شاهی "چهارباغ

84 مسجد علیقلی آغا از خواجگان شاه سلطان حسین چهار سوق علیقلی آغا

85 مدرسه شمس آباد 1713 1125 شاه سلطا نحسین شمس آباد

86 مسجد حاج محمد جعفر آفاده 1865-1860 1281-1276 حاج محمد جعفر بازار

87 مسجد سید 1839-40 1255 حجة الاسلام شفتی بیدآباد

در اصفهان آثار تاریخی دیگری نیز وجود دارد که در این صورت نیامده و فهرست مزبور فقط شامل ابنیه و آثاری است که تا این تاریخ بثبت آثار تاریخی کشور رسیده اند .

عکس

□

نقشه شهر اصفهان و بناهای باستانی آن

ص: 91

بسمه تعالی

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

با اموال و جان های خود، در راه خدا جهاد نمایید، این برای شما بهتر است اگر بدانید.

(توبه : 41)

چند سالی است که مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه موفق به تولید نرم‌افزارهای تلفن همراه، کتاب‌خانه‌های دیجیتالی و عرضه آن به صورت رایگان شده است. این مرکز کاملاً مردمی بوده و با هدایا و نذورات و موقوفات و تخصیص سهم مبارك امام علیه السلام پشتیبانی می‌شود. برای خدمت رسانی بیشتر شما هم می‌توانید در هر کجا که هستید به جمع افراد خیراندیش مرکز بپیوندید.

آیا می‌دانید هر پولی لایق خرج شدن در راه اهل بیت علیهم السلام نیست؟

و هر شخصی این توفیق را نخواهد داشت؟

به شما تبریک می‌گوییم.

شماره کارت :

6104-3388-0008-7732

شماره حساب بانک ملت :

9586839652

شماره حساب شبا :

IR390120020000009586839652

به نام : (موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه)

مبالغ هدیه خود را واریز نمایید.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک 129/34 - طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 021 - 88318722

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

